

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

XII. ÉVFOLYAM / 1980. DECEMBER

45

E szám munkatársai: Habermann Gusztáv,
Hoppál Mihály, Jung Károly, Lőrinc Péter,
Matijevics Lajos, Penavin Olga, Simonyi
Mária

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

*A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete
Tmasz folyóirata*

45. szám

*XII. évfolyam
1980. december*

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK / HUNGAROLOSKA SAPOSTENJA
PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES / HUNGAROLOGISCHE MITTEILUNGEN

Szerkesztő bizottság:

BORI IMRE

fő- és felelős szerkesztő

JUNG KÁROLY
MIKES MELÁNIA
PASTYIK LÁSZLÓ

szerkesztő bizottsági titkár

SULC MAGDOLNA
[TÓTH FERENC]

SZELI ISTVÁN

Technikai szerkesztő

CSERVENYÁK JÓZSEF

Kiadja a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete Tmasz a
Tartományi Tudományügyi Ünigazgatási Erdekközösség támogatásával Készült az
újvidéki Forum nyomdájában, 1981. április 27-én

TANULMÁNYOK

Lőrinc Péter

**A BÁNÁTI TÖRTÉNETÍRÁS
TÖRTÉNETE A XIX. ÉS A
XX. SZÁZADBAN**

Bánát (és Vajdaság) a maguk teljességében is megérdemelnék egy külön, sajátos gazdasági-társadalmi-politikai-kulturális történelem és hozzá egy vajdasági gazdasági-társadalmi-politikai elmélet történelmének kifejlesztését, kialakítását és jómagam nagyon szeretném, ha ez a terv minél előbb megvalósulna, mondjuk a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia vagy pedig az újvidéki Bölcsészettudományi Karon, a Történelmi és a Hungarológiai Intézet keretei között: talán közös gondozásukban.

Egyes részleteiben magam is megpróbálkoztam már ezzel a munkával egy tudomány-történelmi sorozatban, amelynek ez a könyv már 4. kötete lenne.¹ Sőt, ha nem is áll ez kapcsolatban Bánáttal-Vajdasággal, mert európai viszonylatú — megpróbálkoztam már régebben is egy ily könyv megírásával (amely ma már kiadásra vár) az európai korai-kelő polgár államelméletéről a XVI—XVII. században.²

Ha több nem is lesz belőle, ennél a jelen — bánáti-kötetnél, ha nem is születik meg — az én tollam nyomán — a bácskai és a szerémségi történetírás története, az itt nyújtott bánáti kötet mellett s ennek folytatásaként — úgy talán már ez az öt könyv is megalapozhatna egy ily tudományágat, amely persze lehetőleg intézményes feldolgozásban jelenhetne meg.

Persze a vajdasági könyvsorozatra is Bánát adja a legjelentősebb alkalmat, lehetőséget és anyagot és éppen ezért tettem meg épp Bánáttal kapcsolatban a néhány itt jelzett lépést, ha ugyan volt ennek egy másik, szubjektív oka is: az, hogy magam is bánáti vagyok s úgy szeretem mint gázzal-tűzzel elpusztított édesanyámat!

Mindezt jómagam persze a múltra vonatkoztatva fejlesztem, alakítom vagyis mint történész, de Bánát és Vajdaság jelenével is kellene jónéhány tudósnak foglalkoznia. Ha jutna is rá időm, és erőm (amint-hogy persze, hogy nem jut már, hiszen 82 esztendő nyomja már „történeti” vállam), akkor sem én vállalnám már a (csak előbb-utóbb történelmivé váló) jelent, de remélem és tudom, hogy akadnak majd olyanok, akiknek ez a témakör nem szakmájuk csupán, de szívügyük is egyúttal, mint nekem magamnak is, Bánát és Vajdaság múltja.

A művelődéstörténelemnek általában vannak persze már hagyományai nálunk: ennek az óhajtott ágnak azonban még alig-alig van múlt-

ja, hiszen más még egyelőre alig foglalkozik vele s én egymagamban ezt meg nem teremthettem-teremthetem. Itt most — a jelzett négy kötet után, a sorozatot ezzel a történetírási történettel kellene és kívánom is folytatni. Objektumnak, témának, erre, és első lépésként, egyúttal Bánát felel meg leginkább, mint mondtam, már csak azért is, mert itt több nemzet-nemzetiség (sőt: hol nemzet, hol nemzetiség néha ugyanaz a népcsoport is!) él, alkot, harcol, dolgozik: kapcsolva egymással a nemzeti-társadalmi-politikai és kulturális harcot.

Miben is áll hát Bánát e „kiválósága”, Bánát különvalósága és „különállósága” — ámbár lehet, sőt valószínű, hogy Bánátban hasonló a helyzet mint másutt, ha ezek a minőségek-tulajdonságok és szerkezetek-struktúrák magasabb fokon jelentkeznek is, és így — Kaich Katával, Kalapis Zoltánnal s másokkal, mint Csehákkal, Vraneševićtel együtt örök szerelmesei lettünk-lehattunk a bánáti tájnak! Magamnak is ez már a harmadik tudománytörténeti könyvem róla, de írtam, adtam ki Bánátról munkásmozgalmi könyvet és okmánygyűjteményt is, valamint nagyszabású tanulmányokat, bevezető és összefoglaló zárószavakat vagy összegyűjtöttem és kommentáltam Vasa Stajić politikai írásait,³ írtam a táj agrárviszonyairól, gyári és községi gazdasági életéről,⁴ és polgári pártjairól is,⁵ aminthogy kisebb írásaimban a bánáti parasztmozgalmakról és felkelésekről is Dózsától az 1897—1906-os agrárproletár-mozgalmakig.⁶

Bánát szinte felkínálkozik az ilyenmű feldolgozásra, mert bonyolult a társadalmi és nemzetiségi struktúrája s ezzel mintegy példája és mintája minden marxista történelmi feldolgozásnak és mert ezt, és ennek formai és tárgyi jegyeit, annyira magán viseli, hogy a nem materialista, nem marxista írók is, már a múltban is, varázslata alá kerültek és ezért foglalkoztak Bánát gazdasági-társadalmi alapépítményének történetével, ugyanúgy mint politikai esemény-történetével is, ha ezt itt-ott esetleg csupán mellékesen cselekedve is, mint németül szólva egy az „igaz” történelemmel velejáró mellékajtásról *Naturgeschichte*”-ről (Természet-történet), hogy (megtévedve) esetleg itt-ott fontosabb helyet is nyújtsanak ennek a gazdasági-társadalmi történelemnek!

Ez nem azt jelenti, hogy Bácskával, Szerémséggel talán nem foglalkoztam mint történetíró.⁷ Sőt a bácskai társadalomtudomány történetével is kívántam foglalkozni, s hogy ebből csak a *Politikai elmélet* készülhetett el, annak oka „csupán” az, hogy igaz, bőségesen buzgó társadalomtudományt itt alig találtam — talán Pataj Sándort kivéve, aki azonban szintén inkább volt politikus és író vagy Schmitt Jenő Henriken kívül, aki azonban inkább filozófus, mint szociológus s főleg németül és németországi kiadásban ismert. Ez azután újra visszakanyarított Bánát további tanulmányozása felé.

* * *

Már Ajtony idejében és a bizánci korban dúltak harcok Bánátban oly két tábor között, amely két tábor nem csupán Ajtony s István külön-magán páros harcát jelezte, de két korszakot s két külön társadalmi és szellemi áramlatot is jelentettek s beleszőtték a maguk jelleg-

zetességét mind Magyarországon, mind a Balkán és Bizánc történelmébe. Azóta egyre inkább dúlt itt társadalmi harc, melynek a politikai és szellemi csaták csak egyes tünetei voltak a politikai felépítményben. Mert dúltak egyre a nagy társadalmi interfeudális csaták is az alapépítményben és Dózsa seregei Bánátban is megvívták osztályharcukat — egyesítve egyúttal a két osztály harca körül a szerbek—magyarok és románok kelő nemzeti párharcait is — át a XVI. századvégi bánáti lázadáson s tovább egész Horiáig és Closcaig-Crisanig, rákényszerítve pl. II. Józsefet arra, hogy többször is beutazza s áttanulmányozza Bánátot s Bánát társadalmi problémáit, hogy azután országos *enyhítő politikát* folytathasson, mert anyja urbáriuma erre elégtelennek bizonyult. Lehet, hogy ez volt az első lépés a leszerelő politika terén e tájon, az első *engedményes politika* még a feudális korban, amelyet a második ily *osztályharcot lefegyverző*, forradalmat megelőző koncesszió és koncessziók árán forradalmat „feleslegessé” tevő, de az osztályokat meghagyó, csak az osztályharcot kiküszöbölő — oly hullám követett 1848 előtt is már, amelyről egyes akkori bánáti harcos politikusok és forradalmárok is megemlékeztek, mint Sava Vuković (Vuković Sebő) vagy gróf Leinigen-Westerburg vagy Klapka, akik maguk is résztvettek a szabadságharc-forradalmat kapcsoló ütközetekben, ha nem is álltak mindenképpen és mindenkor a forradalmi osztály talapzatán és oldalán. Ez volt mindenestre a második engedményes osztályharcot (folytató és) leszerelő hullám és áramlat, amely ezzel még a polgári forradalmat igyekezett feleslegessé tenni. De Vuković és Leinigen és Klapka már könyvem témája körébe tartoznak, mert e korszak történetírói is egyúttal, ha emlékiratszerűen is és fényt vetnek maguk is a kor osztályharcára és engedményes leszerelő politikájára: mintegy a múlt és a jövő rendszere (a feudalizmus és a kapitalizmus) között állván s fájdalommentesen igyekezve polgárosítani (a még hűbéres, de már polgári) társadalmat is. Ez a kor tehát némileg már könyvem témakörébe tartozik.

De ide tartozik — egy csak némileg és látszólag csendes korszak után (1867—1891—7) — a következő két rendszer: a tőkés rendszer és a szocializmus között folyó és egyre inkább kiéleződő osztályharc ideje is, amelynek elején, az 1890-es években, egyes bánáti történetírók és szociológusok (ez esetben Nagy Sándor és Jeszenszky Ignác vagy Farkas Geiza, de Jaša Tomić és mások is) már rámutattak arra, hogy 1848—49 nem oldotta meg a maga teljességében az akkori osztályok, osztályharc és társadalom problémáit, hogy maradt belőle örökségbe megoldani való kérdés elegendő az új osztályrendszer, a tőkés rendszer újonnan jelentkező problémáit s a két korszak egymást súlyosbító problémái — új forradalomba fognak torlódni-torkolni előbb-utóbb, de hamarosan! Ezt az új forradalmat is meg kell előzni és feleslegessé kell tenni egy *új koncepciós politikával*.⁸ Mindez erősen hatott a kor bánáti történetírására is, amely éppen ezért nem csak adatszerű eseménytörténetet nyújt, de igyekszik — tőle telhetően — feltárni az események gazdasági-társadalmi rugóit is — egy sikeresebb leszerelési politika érdekében. Így állíthatjuk, hogy a bánáti polgári történetírás mint általában az itteni társadalomtudományi kutatás is és egészében véve maga a tudományos élet Bánátban igen gazdag s még jó néhány vaskos könyvhöz nyújt majd

anyagot a jövőben, hiszen jómagam csak szerény úttörő munkát tudok végezni. A munka nagyja — intézményes kutatómunkát igényel, mint a munkásmozgalom története is igényelt, amelyet szintén én indítottam el Vajdaságban, de amelyet egy-egy kollektíva mindmáig sem tudott befejezni! Itt csak megállapítom: ez a gazdag társadalomtudományos irodalom szoros kapcsolatban áll a politikai és a munkásmozgalmi élettel s enélkül teljesen érthetetlen is maradna. Nem véletlen, hogy mindegyre a bánáti (és vajdasági) munkásmozgalmi élet kutatása mutatott rá számomra is, hiszen a munkásmozgalom s általában az osztályharc tanulmányozása nélkül sohasem bukkantam volna rá (mint értékes „melléktermékre”) az osztályharc tudományos hatására a polgárság köreiből s nem foghattam volna hozzá a polgárság politikai és tudományos működésének felkutatásához. Vidéki kisvárosban sehol sem találtam pl. oly gazdag tudományos könyvkiadásra mint a kis „Nagy”-Becsikereken — a Pleitz-ház keretei között is, másoknál is, és nemcsak Pleitz és Szabó Ferenc jóvoltából, hanem és főleg a kor osztályharcainak következményeképpen. Így került sor munkásmozgalmi és agrárstrukturális tanulmányaim után a polgári pártok történetének kutatására, majd az elméleti és tudományos polgári tevékenység kutatására. Megismétlem: e polgárság tudományos társadalmi tanulmányok nélkül nem foghatott volna hozzá egy osztályharc ellen védekező s azt leszerelni kívánó politika kiépítésére és alkalmazására!

Két „mumus” állt akkoron a magyar uralkodó polgárság előtt.⁹ A már felvázolt társadalmi-osztálykérdés, osztályharc és a nem oly távoli, eljövendő forradalom mumusa és a soknemzetiségű és nemzetiségileg is tarka Bánátban a sok nemzetiség nemzeti-felszabadító harcának „mumusa” is, amelyet azonban nem annyira engedelményes nemzetiségi politikával kívántak leszerelni, mint inkább állami és szuronyos erőszakkal, terrorral és börtönnel. Persze, mindkét esetben és mindkét módszerrel is — sikertelenül!

Mert Bánátban nem csupán a társadalmi forradalom kérdése vált akuttá-aktuálissá különösen a századforduló idején (1880—1918), hanem a nemzeti felszabadító harcok kérdése is: ott azon a területen, ahol rengeteg volt a nemzetiség és sorra mindegyik ráértett már a felszabadulás és különválás szükségességére, sőt szükségszerűségére, miután az egyenjogúságért folytatott küzdelem eredmény nélkül maradt. Hogy a kérdés még bonyolultabbá váljék: a két kérdés egybeolvadt egy közös társadalmi-nemzeti harc egységébe, annál is inkább, mert az uralkodó magyar nemzetnek nem teljes egésze, hanem annak csupán felsőbb-kizsákmányoló osztálya (osztályszövetsége) nyomta el s talán nem is csupán az elnyomott kizsákmányolt osztályát. Így pl. a tökécsített latifundium-nagybirtok és fináncetke uralkodó magyar szövetsége nem csupán a szerb (román stb.) proletariátust nyomta el, hanem erős konkurrenciájával és állami nyomásával a szerb (román stb.) polgárság éltető levegőjét is igszekeztet elszippantani!

Ha a németiség (a ruszinok és a bunyevácok is, de inkább csupán Bácskában, habár szintén ez időben), német polgárság mindeddig együtt haladt a magyar polgársággal és (főleg Bánátban) nem kezdte még el külön küzdelmét, legalábbis a nyelvi jogokért és a nemzeti egyenjogú-

ságért — úgy ez időben, főleg 1902-től kezdve, tudatára ébredt maga is német nemzeti mivoltának és megkezdte a harcot az említett jogokért, persze jóval az erdélyi szászok után, akik azonban itt nem képezik témámat.

A német—román—szlovák s főleg a szerb nemzeti harc sokszor egyesült is egymással, egyre erősödött is, hogy különösen 1908—1912 között és óta halálos csapást igyekezzen előkészíteni az elnyomó magyarkodó, más nemzetet és nemzetiséget nem elismerő magyar „feudalizmus” ellen — amelynek vesszőparipája a magyarosítás, a „30 millió magyar” álma, veszéllyel fenyegette a nem-magyar nemzetiségeket, mint magát a magyar népet is, amellyel itt-ott már egyes nemzetiségi (szerb, román stb.) haladó polgári politikusok is igyekeztek szövetségre lépni a közös elnyomó: a magyar uralkodó osztályszövetség ellen. Így pl. Vasa Stajić csoportja, Vasile Goldis, Hodža stb. (Habár Steinackerék a német imperializmusra támaszkodtak és Hodža—Maniu elfogadták a trónörökös „mühelypolitikáját”, akár a magyar Kristóffy is — Jászi elgondolása annyira hatott e felfogásokra, hogy még ma is akadnak Vajdaságban stb. olyan történetírók, akik szerint 1918-ig feudalizmus uralkodott Magyarországon s a magyar nép még csak a polgári forradalmat készítette elő! Ez persze itt nem témám.) Ide tartoznak, ebbe a csoportosulásba — egyes magyar polgári radikálisok (Bánátban, Braunék, Farkas Geizáék, Gráberék), kevésbé a bácskai magyar köztársasági csoport egyes bánáti nyúltványai is (mint Sepsei Mihály, a költő, Debelyacsán, azaz Torontál-vásárhelyen), amelyek Észak-Bácskában váltak inkább jelentősebbekké (Pataj Sándor, Kalmár Antal, majd Nagy György). Itt-ott szövetkeztek ezek a csoportok a munkásság jobboldalával is (a filozófus Schmitt Jenő és Várkonyiék, Pataj és a szociáldemokraták Bácskában, míg az ellenzéki Szabó Ervinék a szerb Milorad Popovićék a Vasa Stajić csoportjával és Krsta Iskruljevvel Bánátban, aki különben mint történész kevesebbet jelentett a benne levő szindikalista politikusnál). Ezekhez aztán hozzájárult a bácskai Laza Vukičević (későbbi kommunista) csoportja is, aki a bánáti Vasa Stajić ifjú nemzeti-polgári szociális harcosainak, az „új szerbeknek” (a *Novi Srbin* folyóirat híveinek) segédkezet nyújtott pl. Pogány József könyvének Stajić által szerbre fordított szövegének kiadásához és terjesztéséhez.⁹ Pedig ugyanez a Vukičević szerkesztette (a bánáti Grubanov pedig nyomta) orosz földön mint a bolsevikok szerb szárnyának egyik vezetője a *Svetska Revolucija*-t (Világforradalom), hogy azután idehaza megszervezze a kommunista Pelagić-Szövetséget, majd a Jugoszláv Szocialista-kommunista Pártot, magyar emigrációjában 1919-ben pedig Nikola Ilić néven, a Szerb Kommunista frakciót szervezze (a bánáti Mosorinski, Klaić s mások társaságában) és lapjukat a *Crvena Zastava*t (Vörös Lobogó) szerkessze. A bánáti Danilo Tomin szerkesztette többedmagával viszont a belgrádi ifjúkommunista *Crvena Zastava*t, egyúttal harcolva a Stajić szerb ifjaival, akik közül szakadt ki maga is, együtt bánáti ifjú magyar barátaival, akik közé volt szerencsém tartozni magamnak is.

Szerb részről már Svetozar Marković kapcsolta az 1870-es években a társadalmi és nemzeti felszabadító harcot s ő volt az is, aki Karađorđe felkelésében meglátta a kétfrontú harcegységét 1804-ben.¹⁰ Már-

pedig Marković Bánáttal is kapcsolatban állott s ő vagy valamelyik pancsovai társa, talán maga Jovan Pavlović, fordította le szerbre már 1870—71-ben Marx—Engels *Kommunista Kiáltványát*, s adta ki a *Pančevac* (pancsovai haladó polgári politikai lap) hasábjain, majd különnyomatban is 1871-ben.

Az ily módon egyesült, és kapcsolt társadalmi és nemzeti harc haladó frontja Bánátban — végig a XIX. századon és a XX. század első évtizedeiben (mondjuk 1941-ig, mert e könyvben nem foglalkozhatom ezen túlterjedő időszak történetírásával, ezt már a má-nak a *ma* történetírásának ismerve fel s mint olyant is, amelynek fejlesztésében már magam is részt vettem — csak ennek a történetírásnak ismertetése már nem én-rám tartozik) — szóval ez a front már ekkor is igen jelentős volt, ha volt persze azután olyan nemzeti (szerb, román, szlovák, német) front is, amely inkább a jobboldali vagy középhelyzetet elfoglaló polgárságban látta azt a bázist, amely megsegitheti az egyenjogúsítási, esetleg már (később) felszabadulási és egyesítési, vágyak megvalósulását is. Mert mindkét front jelentős volt Bánátban. A Stajić-Jakšić réteg a népekkel, köztük a magyar néppel is szövetkezni próbált (s minket ez a szárny érdekel leginkább), a jobboldali csoport általában a szerbeket, románokat stb. kívánta képviselni a „magyarság” ellenében: nem ismerve fel az osztályfrontot.

Mind a két vonulat feltétlen hatással volt a polgári történetírásra is Bánát-szerte, hiszen a baloldali csoporthoz tartozott egy-két oly diák is, aki, mint Vasa Bogdanov, maga is történetíróvá fog fejlődni, akár tanítója Vasa Stajić is, ezek viszont hatottak némileg e könyv szerzőjére is: szerb részről, mert magyar részről Szabó Ervinék, a galileisták s közöttük a két pancsovai tanár: Galamb Ödön és Betkovszky hatottak rá leginkább, akiket már 1920-ban Magyarországba utasított ki, toloncolt át a bánáti-pancsovai rendőrség, hogy Galamb, a történetíró, aki először mutatott rá előttem a materialisztikus történetírásra — a kitoloncolás után Makóra kerülve, József Attilára hasson. Galamb én-rám s a magyar fiúkra, Stajić viszont (aki maga is történetíróvá fog hamarosan válni) Vasa Bogdanovra s másokra hatott mint történészekre — s éppen ez kb. a felölelni kívánt időszak utolsó nemzedéke: ez egyúttal az a nemzedék is, amely már fontos szerepet játszott az 1945 utáni történetírásban is. Talán Vasile Goldist is ide számíthatnám, aki, román létére, magyar nyelven írt marxista eszmemenetű röpiratot a nemzeti kérdésről (1912) a román haladó polgárság érdekében. Különben Goldis mint történész eléggé kezdetleges, mint politikus pedig romániai kormányra jutva, eléggé reakcióssá vált.

Ennyire eklektikus volt a korszak és baloldali csoportosulása. Goldis történeti könyveit itt különben nem veszem számba, mert jelentéktelen adathalmazt nyújtanak csupán s mert a mennyiségben jelentéktelen román és szlovák történetírással külön nem is foglalkozhatom, míg a magyar, német és szerb történetírás egyként kell hogy magára vonja figyelmünket, mert mind a három nyelven nagyszámú, komoly és országos viszonylatban is jelentős irodalomról kell és lehet velük kapcsolatban beszámolnom.

Ha már felmerült itt bennem-előttem a bánáti történetírás nyelve és nemzetisége, úgy egy-két szót külön is kell mondanom e kérdésről.

Előző tudománytörténeti könyveimben kizárólag a magyar irodalommal foglalkoztam, pontosabban, kizárólag a magyar nyelven megjelent könyvekkel. Most először térek ki — a magyar nyelvű irodalom mellett — a német és szerb nyelven publikált könyvekre is. Ennek komoly okai vannak. A Pleitz-ház úgyszólván kizárólag magyar nyelven jelentetett meg tudományos irodalmat — talán, sőt valószínűleg azért is, mert Szabó Ferenc volt a szerkesztő, de azért is, mert e kiadványok a magyar államiság idején kerültek ki a sajtó alól s így a német Brájjer Lajos is, mások is kiváltképpen magyarul írtak. A bácskai politikai elmélet művelői viszont szinte kizárólag magyarok voltak, hiszen Schmitt Jenő német és filozófiai könyvei Németországban jelentek meg. A bánáti polgári társadalomtudomány művelői is szinte kizárólag magyarul írtak s az egy-két más nyelven publikált könyv — inkább politikai síkon volt jelentős, a *Kommunista Kiáltvány* szerb fordítását pedig (Jovan Pavlović kiadásában) nem lehet bevonni sem az eredeti, sem a polgári alkotások közé. Jaša Tomić nyomtatványai is részint történelmiiek voltak s így őt besorolhatom e könyvembe, itt ismertetve *Zemljoradnička sirotinja* (A földműves szegénység) c. 1897-es könyvét is.

Másképpen áll a dolog a történetírás terén. A csupán egy-két román és szlovák kiadvány mellett, számos jelentős történelmi könyv jelent meg, a magyaron kívül szerb és német nyelven is s nehéz volna megállapítani — melyik volt köztük a méltóbb, jelentősebb. Ez pedig nem pillanatnyi jelenség. Végig a XIX. századon s a XX. század első felében is egyként jelennek meg olyan történelmi művek, amelyek felhívják magukra a figyelmet mind a három nyelven. Különben is régi műfaj a történetírás Vajdaságban-Bánátban. Lehetetlen ezek közül különválasztani a magyar nyelven publikált műveket, félretéve a szerb és német írásokat. Különben a történelem szinte sajátosan vajdasági és így bánáti műfaj is, esetleg szerémségi-szlavóniai! Éspedig már a XVI. század óta, amikor is már szintén „három nyelven” tudtak-értettek, esetleg írtak is íróink, nem számítva — a latint! Brodarics, Verancsics, Szerémi-Sremac-Sirmiensi indítják meg az itteni történetírást és később is (Szerémi latin szövegébe egyképpen illeszt mind magyar, mind szerbhorvát kifejezéseket és mondatokat) egyként foglalkoznak a történetírással mind magyarok, mind pedig németek és szerb-horvátok vagy talán csehek (Vaniček?!) és olaszok (Griselini, Marsigli). Mindez egy egységes, egymástól különválaszthatatlan történelmi irodalmat alkot s megsértené az egységes egész egyik-másik részét az, aki mesterségesen igyekezne őket különválasztani.

Van egy más oka is annak ugyanis, hogy egyszerre és együtt tárgyalom a három nyelvű irodalmat: az, hogy egyszerűen nem tudom különválasztani (sérülés nélkül, az egység megőrzése mellett) a három nyelvű irodalom egyes részeit egymástól, mert nem is tudnám kit számlítsak a magyar, kit a német vagy a szerb történelmi irodalomba!

Ezt a tételt egy egyszerű felsorolás is már eléggé eklatánsan bizonyítja. Maga, a valószínűség legjelentősebb bánáti történetíró, Szent-

kláray Jenő is kétnyelvű (ha ugyan nem négynyelvű író), hiszen magyar anyjának férje horvát (Nedić-Szalay) volt és ő maga is írt tanulmányokat a szerbekről is és tagja volt a MTA mellett a belgrádi Szerb Tudományos Társaságnak és az újvidéki Matica Srpskának is. A román Saguna „Schaguna” néven ír németül, a magyar Ambrózy György — németül írt. Gorové magyarul, Stratimirović pedig németül és szerbül. Leinigen gróf magyar szabadsághős, de német és németül ír, Kapper és Soppron is németül írnak, Vaniček valószínűleg cseh, de németül ír, Luka Ilić szerb és német nyelven publikál. A szerb Jankulov hol magyarul, hol szerbül ír. Pesty Frigyes pedig magyarul ír a szerbekről!

A német Milleker Felix-Bódog három nyelven publikál, a német Bőhm is magyarul és németül, a szerb Stojacković pedig főleg németül, de egyúttal magyar nyelven is jelenteti meg írásait Sztojaskovicsnak írva alá szerb nevét. Ortway magyarul ír, de eredeti Orthmayr néven németül is, Klapka német, de magyar szabadsághős és egyként ír magyarul és németül. Vilovski-Stefanović persze szerb, de németül publikál, a szerb Sava Vuković pedig mint 48-as magyar miniszter Vukovics Sebő néven is szerepel és magyarul jelenteti meg írásait, Bárány Ágoston persze magyarul ír, Jorgović-Ergović viszont, szerb létére, szintén magyar nyelven publikál, míg a német Bartenstein szerb nyelven válik ismertté. Thim József persze bácskai és bizonyára német, de Bánátról is ír s főleg a szerbekről, írásait pedig magyar nyelven teszi közzé. Ormos Zsigmond is ír, a magyar mellett németül is, Krsta Iskruljev — Szabó Evin munkatársa pedig — egyként ír mint publicista magyarul és szerbül, de történeti könyvét szerb nyelven jelentette meg. Baróti Lajos is kétnyelvű (magyar—német), míg Borislav Jankulov főleg szerbül, de magyarul is ír. Mindmáig észlelhetők ily jelenségek: Mimics József magyar volt, de szerb nyelven publikált, Mészáros, Csehák, Gál a magyar mellett szerbül is írnak s talán leginkább jómagam tartozom e körökbe, aki két nyelven: magyarul és szerbül írok-publikálok, hogy az összefoglalókat főleg német nyelven illesszem a magyar, szerb szöveghez és nem csupán a magyarokról írok, de a németekről, szerbekről, szlovákokról, románokról, ruszinokról és bunyevácokról is.

Mindannyian együtt és egyenként: *bánátiak vagyunk* és osztozunk jó és rossz sorsában. Hogy mindez annak a folyamánya is, hogy korszakunkban Bánát különböző — hol magyar, hol német, hol szerb uralom alatt állott — az bizonyos, de hiszen ez is hozzátartozik a bánáti meghatározottsághoz és életmódhoz. Különben nem ez a kérdés, a témám e helyen (habár ez is megérdemelné a vele való foglalkozást): itt meg kell elégednem azzal és annyival, hogy megismételjem: lehetetlen különválasztani a három nyelven megjelent bánáti történelmi irodalmat, így tehát fel kell ölelnem mind a magyar, mind a szerb és német nyelven megjelent műveket.

Bánáttal foglalkozom és bánátiakkal, vagy olyan nem-bánátiakkal, akik mégis Bánáttal (Bánáttal is) foglalkoznak és bánáti társadalmi-nemzeti a meghatározottságuk.

Régebben is írtam már a Bánátban publikáló, nem-bánáti Nagy Sándorról vagy a félmagyar-félszerb (talán félnémet is, hiszen „grancsár”

tiszti-család tagja) Poznan Jolánról, aki persze nem történész, hanem balkáni néprajzzal foglalkozik és főleg szerbekkel, akiket magyarra és németre fordít és német nyelven tesz főleg közzé, hogy történelmi módszertani könyvét azután mégis magyarul publikálja. Most itt ehhez hozzátenném, hogy témám elhatárolásához még egy körülmény járult hozzá: Mit is jelent ebből a szempontból, hogy *bánáti történetírás*: azt-e vajon, hogy tisztára csak bánátiak Bánátról szóló írásait ismertetem?! Talán mégsem, mert ebből a szempontból három eset lehetséges:

1. Bánáti ír Bánátról: ez tiszta sor; világos, hogy minden bánáti író Bánátot ismertető írása idetartozik, tekintet nélkül az író és a publikáció nyelvére.

2. Nem bánáti ír, írhat azonban Bánátról s úgy érzem: ezeknek művei feltétlenül témám körébe tartoznak. Ide tartozik Bárány Ágoston vagy Leininger-Westerburg gróf — akik Bánát történelmét gazdagítják.

3. Legkevésbé ölelendők fel, gondolom, azok a bánáti történészek, akik bánátiak ugyan, de nem Bánátról írnak, habár — s ez is lehet szempont — bánáti a meghatározottságuk. Jellemző rájuk is bánáti mi-voltuk, rányomja bélyegét ilyenmű műveikre is. Azonkívül itt-ott Szlavónia, Szerémség, Bácska történetét nyújtva beleszönek mindebbe egyes bánáti mozzanatokot is, vagy oly sorsra mutatnak rá, amely Bánát előtt sem idegen. Viszont a bácskai vagy szerémségi szerzőket csak akkor veszem tekintetbe, ha ezt bizonyos összehasonlítások megkívánják. A régi társadalomtudományi irodalom (1880—1918) már ismertetett (vö. 1. jegyzetet) akkori jelentő nyújtó művei mai szemmel nézve, mára már természetesen történelemmá váltak és értek. Itt nem igen érintem őket, hiszen foglalkoztam már velük. Ez nem kérdéses. Viszont tudvalevő, hogy a Pleitz-ház tudományos írói is jórészt éppen történelemmel foglalkoznak. Velük külön foglalkoztam, anélkül, hogy az itt feldolgozandó bánáti történészeket közéjük besoroltam volna. Egyesek talán felteszik a kérdést: Van-e tartalmi oka e különválasztásnak vagy csupán azt a formai jelleget vettem tekintetbe, hogy már ismert-ismertetett műveket publikált a Pleitz-ház, amelyeket ingyen kaptak meg az iskolai és egyébkönyvtárak.

Feltétlenül van tartalmi, lényegbe vágó oka e különválasztásnak. Legfontosabb, itt feltétlenül megemlítendő oka ennek mint a könyvek legfontosabb különválasztó jellegzetessége az, hogy Pleitzék nem a bánáti történetírás műveit publikálták: főleg a világtörténelem kiadványaik tárgya, könyveik a világtörténelem egyes korszakait vagy egyes, főleg európai országok történelmét nyújtják, néha Magyarország és a balkáni országok történelmét is felölelve — de Szabó Ferencen, a szerkesztőn kívül — ezt sem bánáti szerzők tollából. Ezek a művek, hogy jelezzék mintegy hovátartozásukat, nem nyújtanak tudományos apparátust: e sorozat külföldi összefoglaló műveket publikál magyar fordításban, esetleg, nem eredeti kutatások eredményeként, hanem inkább csupán a már meglevő irodalmat használva fel. Népszerű történelmet, irodalmat nyújtanak a bánáti, inkább magyarországi nagyközönségnek, nem támaszkodva eredeti kutatómunkára, levéltári s egyéb kutatásra, kivéve, mondjuk Jovan Ristić, szerb történeti művét, mely azonban nem szaktörténész, hanem inkább államférfi műve s így jórészt emlékiratszerű, s ha tá-

maszkodik is okmányokra, úgy olyanokra, amelyeket az író mint politikus ismert meg, ha ugyan nem éppen tőle magától származnak az iratok. Ilyen munkálatot említetek persze én is e kötetben, hiszen Klapka, Sava Vuković (Vukovics Sebő) és többen mások szintén maguk is szereplői voltak a leírt, megörökített eseményeknek. De ilyen mű kevés van az említett kötetek között; ott főleg népszerű, irodalmon alapuló, világtörténelem, itt pedig Bánát történelmének kutatásokon alapuló és bánáti szerző által feldolgozott művei kerülnek terítékre.

Anyagom beosztását különböző módokon eszközölhetném. Jó támpontot nyújtanak e célra az egyes közvetlen megnyilatkozó ideológiai, esetleg metodológiai különbségek. Mégis, ha számos árnyalata jelentkezik is e művekben a jelzett ideológiai vagy módszertani hozzáállásnak: végeredményben többnyire polgári irodalomról van itt szó, szinte minden egyes író esetében, habár meg kell állapítanom, hogy egyesek közülük már megindultak a történelmi materializmus felé vezető úton, sőt itt-ott már-már talán be is érkeztek hozzá.

Adatszerűek, faktografikusak e művek jórészt és igyekeznek levéltári vagy legalábbis egyéb forrásanyagra támaszkodni: egyesek talán meg is rekednek a faktografikus pozitívizmusban, míg mások igyekeznek az egyes akciókat, cselekményeket, eseményeket bizonyos pártállásból, egy-egy társadalmi réteg helyzetéből is magyarázni, s helyenként elemezni s el is bírálni, vagy helyükre tenni az eseményeket. A tőkés rendszer osztálystruktúráját még alig-alig ismerik, kivéve egyes oly írókat, akik már ez időben is felérkeztek vagy közel jutottak — politikai téren — a marxizmushoz s annak valamelyik pártjához. Az írók jórésze, többsége színtiszta vagy oly polgár, aki még a feudalizmusban ütött tábornok — ez ellen foglalva mégis állást s így, ha némileg rá is érzett már társadalmi rendszerek osztályszerkezetére: ez még inkább a feudalizmus társadalmára vonatkozik, míg — habár küzdve is már talán a polgári társadalomért — ennek osztálystruktúráját még nem ismerik fel s ha egyesek meg is látják már a munkásosztályt, a proletariátust, azt még kevésbé önálló, harcos-haladó osztálynak, mint sokszor még inkább egyszerűen, „csőcseléknek” hiszik, kezdeti „lumpenproletárnak” — kivéve természetesen azokat az írókat, akik már közelednek a munkásosztály felé — és politikai téren már részt is kérnek harcaiból.

Mindennek különbözősége természetesen sokban, sőt talán leginkább is attól függ, melyik író mely korszakhoz tartozik: 1) mely korszakban él és működik és 2) mely korszak történelmét dolgozza fel. Vannak köztük így idealisták és némileg, sőt teljességükben is már materialisták, esetleg a történelmi materializmus csiráival is beoltva és olyanok is — akik szocialistából váltak újra polgárrá, talán azért mert fontosabbnak, időben előbbre valónak tartották a nemzeti szabadságharc polgárookra támaszkodó megvívását és csak a felszabadult nemzeti hazában térve át azután a szocializmus felé vezető osztályharc megvívásának útjára is (pl. Stajić), — már nemzetileg teljesen felszabadultnak hitt jugoszláv hazában élve hozzáfogva a politikai osztályharc megvívásához is. Sokan így különválasztják a nemzeti felszabadító és a társadalmi osztályharcot, míg mások már kapcsolják a két harci frontot. Egyesek kivételével — a túlnyomó többség — polgár (egyes még feu-

dalisztikus vagy már szocialisztikus vonással tetézve) természetesen korszakok és időszakok szerint is más-más koncepcióval más-más politikai ideológiai vagy módszertani elgondolásból indulva ki. Így egyesek csak felsorolják a gazdaság (és politikai) tényeket, míg mások eljutnak a nemzeti és társadalmi struktúra elemzéséig. Sok bennük a történetek végigmesélése, de akad persze — főleg polgári — állásfoglalás is. Mindezt, mondom, főleg attól is függően: 1) mely korszakban élt, működött és harcolt egy-egy író, és 2) mely korszakból vette témakörét, mely korszakot kívánja feldolgozni—végigmesélni, ismertetni vagy elemezni. Természetes, hogy a korszakon és azon belül, osztályhelyzetben áll és működik leginkább az író ideológiája, módszere és állásfoglalása. Azonkívül azonban mindebben nagy szerepe jut az egyénnek is, az egyén-családi helyzetnek, az egyéni harcoknak, politikai állásfoglalásnak, életfolyásnak. Ez azért is fontos, mert az írók jórésze maga is részt vett kora gazdasági-társadalmi, közigazgatási vagy politikai életében, esetleg egyes forradalmi megmozdulásokban is, amely esetben egybefonódik, szövéődik bennük a politikus (mondjuk: szabadságharcos) a történetíróval.

Persze mindez maga is mintegy tartozéka, függvénye, eredője, a kor, az osztály, a nemzet, a család hovatartozásának is, s így akárhogyan is tekintek az anyagbeosztás problémájára — odaérkezem s ott kötök ki mindenképpen, hogy legcélszerűbb könyvem időszaki-korok szerinti anyag-elrendezése, anyagbeosztása.

Egy ily időszaki-kor szerinti beosztás, periodizáció lehetne pl. a következő:

1) és 2): Az 1848 előtti és az arra felkészülő, majd az 1848—49-es szabadságharc és antifeudális forradalom idejébeli írók: azaz azok az írók, akik ez idő tájt éltek vagy mint történészek a két korszakkal foglalkoztak.

3) Az 1850—1887 (1890)-es kor írói.

4) Az 1887—1918-as kor írói.

5) Az 1919—1941-es kor írói.

1941-nél tovább nem kívánok menni, mint már említettem, mert az 1941—1980-as korszak (1980-ban írom ezeket) már a ma íróit is irodalmát öleli fel s ez már nem hagyományt nyújtó-teremtő történeti irodalom, hanem a mai politikai-társadalmi harcokból felnövő új és mai irodalom, holott egyik célom éppen bizonyos hagyomány-teremtés is, megvonása az útnak, feltérképezése a síknak, amelyre feljutva, továbbhaladhatunk. Mert úgy érzem, 1) sokban teremt hagyományt, sőt némileg folytatandó hagyományt is a közelmúlt történelmi irodalma és 2) ily hagyományra, hagyomány-teremtő vagy fel- és bemutató irodalomra szükségünk is van még. Különben is már az 1919—1941-es időszakban akad marxista történetíró is, ha még nem is annyira a történetírásban, mint a politikai harcokban nyilatkozik is ez meg, de akad oly kommunista harcos is, aki a tudomány terén is történelmi materialista. Az első csoportba sorolhatnám talán Vasa Bogdanovot, a másodikba Svetozar Marković-Tózáat. Magamról itt nem kívánok megemlékezni, nem is igen foglalkoztam még akkoriban történelemmel s az egy-két ilyenemű írást is inkább szenteltem a jövőbe irányuló útmutatásnak, mint a múlt elem-

zésének csupán. Az *agrárreform sirja fölött* (1926) is ilytermészetű írás volt, de ez csupán fordítása a Vasa Bogdanov (*N. Tomlin: Nad grobom agrarne reforme*, Subotica 1926) könyvecskéjének. Komolyabb történetírási korszakom csupán 1945 után kezdődik, sőt a *Kuruckor* is csak ekkor (1947) jelent meg könyvalakban (1941 előtt a HÍD-ban folytatásosan) is, némileg újraírva és bővítve. Tekintve, hogy 1945—1980 között magamnak is komoly részem volt mind a történetírásban, mind az új történészek nevelésében és irányításában, már csak azért is lehetetlen e korszakkal is foglalkoznom. Ennyit a könyv anyag-beosztásáról, elrendezéséről. Ehhez csak annyit tennék még hozzá, hogy itt csupán a bánáti történetírást ölelném fel, későbbre hagyva, pontosabban: már másokra bízva és hagyva Bácska és Szerémség történetírását, ha esetleg útközben egy-egy szót ejtek is talán, mondjuk a szerémségi Ilarion Ruvaracról, másokról, aki (akik) új pozitívista irányzatot teremtettek a vajdasági, sőt általában a szerb történetírásban, az akkori romantika helyén.

A tárgyalt írók közül egyesek már felismerik, nem csupán a feudális, de a tőkés társadalmi osztályszerkezetet is, de nemcsak fel, hanem el is ismerve azt, nem harcolva ellene, míg mások ezt is meglátva, sikkra szállnak a további fejlődésért: ha nincsenek megelégedve a polgári társadalommal sem. Akadnak viszont olyanok is, akik meglátják a polgári társadalom osztályszerkezetének káros voltát a további fejlődésre és ezért elismerik és méltányolják a proletáriátus osztályharcát leszerelni kívánó intézmények, engedmények bevezetését, hogy ily módon kapcsolják a történetírást a politikai tevékenységgel a magister vitae szerepét játszva meg.

Mindezzel itt-ott már foglalkoztam hébe-korba, nem annyira a történelmi síkon, mint a jelenkori történelemírást elbíráló írásokban, amelyekben a ma történetírásának problémáit vetem fel és igyekszem megoldani, egy-egy tekintetet vetve a múltra, a múlt történetírására is, magyarázni igyekezve azokat az írókat — a múltban —, akik a társadalmi problémáktól eltekintenek (s akkoriban: joggal!) s csupán az egykori nemzeti harcokat, az akkori nemzeti öntudat fejlődését látják meg és ismertetik. Úgy éreztem ugyanis, hogy 1918, sőt 1945 előtt is még aktuálisak voltak a nemzeti felszabadító harcok, ma azonban ezt a problémát már nem a polgári egymás elleni harcok, hanem a szocialista-nemzetközi testvériség-egység síkján lehet csak megoldani: kapcsolva a nemzeti harc kérdését az osztályharc kérdésével, mint erre volt már példa Svetozar Marković és — Tito óta! Ilyen metodológiai írásaim (előadásaim) elhangzottak — megjelentek már az 1950-es évek óta [Vö. *Godišnjak Društva istoričara*, 1951. kötetében vagy a *Problemi i zadaci (Zbornik Matice srpske*, 11. szám), valamint pl. a *Marksistička idejna osnova Udžbenika* (Novi Sad, 1976) írását *Problemi naše historiografije* címen.] 1980-ban jelent meg mint vitairás a *Dnevnikben* (Novi Sad) az eddig utolsó ily módszertani írásom. Jelen könyvem főleg régi histografiánkat kívánja ismertetni a XIX—XX. században, de feltétlenül azzal a mellék céllal kapcsolva az ismertetési szándékot, hogy a már a XVI. században elindult vajdasági történetírást mint esetleges hagyományunkat tárja elénk, mert úgy érzem, ez sok hasznosat nyújt számunkra (az is-

mereten kívül is) még ma is. Van a régi történészek között is már egy-egy a marxizmushoz közel álló író, amennyiben a gazdasági-társadalmi kapcsolatból indul ki, vagy azt legalább ismerteti, ha akadnak persze teljesen régifajtájú polgári romantikusok és faktografus-pozitivista realisták is. Vannak köztük olyanok, akik csak a polgári nemzetet és harcait látják meg, de itt-ott esetleg kapcsolják is már ezt a társadalmi front harcaival — a kor szerint még a feudális társadalmat kívánva természetesen túllépni, amint ezt a kérdést már érintettem is.

Akadnak közöttük oly egyének is akik, a nagybirtok és fináncsökés kormányok politikáját méltányolják ugyan, mégis leválasztva tárgyalják a társadalom testéről: egy-egy kor gazdasági életét „természet-történelem” (Naturgeschichte) elnevezés alatt, itt-ott felismerve esetleg már korunk osztálytársadalmát is. Ez azonban még ritkaságszámba megy, mert a proletárban többnyire nem ismerik még fel a jövő társadalom megteremtőjét, a forradalmi osztályt s egyszerűen szolgaként, cselédként, sőt csőcselékként tartják számon. Annál inkább akadnak közöttük olyanok, akik felismerik a feudális társadalmi rendszert, a feudális tulajdont és a három osztály között el nem veszte, a polgárság oldalára állanak harcukban, persze mind a feudális viszonyok, mind a „csőcselék” ellen folytatott harcukban is, nem feledkezve meg esetleg „emberbaráti kötelezettségeikről” sem.

Megírják persze koruk és országuk történetében a hadjáratok történetét, lefolyását is, de például a határőrvidék történetében, a katonai rendszer ismertetésében is (már Vaniček s mások is), már 1875-ben is a politikai viszonyoknak, az alkotmányügyi helyzetnek, sőt a gazdasági életnek és társadalmi viszonyoknak is helyet adva, ismertette egyúttal a mindezt szabályozó törvényeket is. Akárhogy vesszük is — Bánát régi történetírói (nem érintve Griselinít és Marsigit, tekintve olasz voltukat és túlságosan nagy távolságukat Bánáttól) elég szép tradíciót, hagyományt teremtenek számunkra is — egy oly többnyelvű és többféle szakadó nemzeti, érdekeltségi, polgári történelmet nyújtva, amely eseményekben, tényekben, adatokban is gazdag, de mégsem kizárólag faktografikus, mert, az eseményekre építve, nagy lépést tesz előre ezek megmagyarázása, indoklása fel és oly koncepciót-elgondolást alakít ki vagy legalábbis igyekszik kialakítani, amely már a XIX. században sem feudálisztikus — legalábbis nem teljesen az, hanem egyre inkább polgári. Természetesen: mi helyezkednénk helytelen és antimarxista álláspontra, ha azt várnánk el egy ily antifeudálisztikus, polgári történetírótól, hogy érdekei ellenében és főleg idő előtt marxista, történelmi materialista alapra helyezkedjék, talán már a munkásosztály érdekeit és útját is felismerve. Ez a történetírás nem állhat és nem is áll a történelmi materializmus alapján s ha valaki ezt követelné meg Vaničektól, Schwickertől, Ortvyától, Ilićtól, Milutinovićtól, Szentkláraytól, Báránytól, Pesty Frigyesztől, Klapkától, gróf Leiningentől, Stratimirovićtól s mind a többtől, úgy maga sem állana a történelmiség alapján, maga sem lenne marxista, mert ezek az írók nem előzhették meg korukat s nem is mellőzhették-feledhették osztályhelyzetüket. De egyes képviselőik közeledtek a marxista sík és elgondolás felé — és nem is csupán a szocializmusból kiinduló Vasa Stajić vagy Vasa Bogdanov (a JKP

tagja), a *Nad grobom agrarne reforme* (Az agrárreform sirja fölött) szerzője egyúttal. S ez már elég kedvező színben tünteti fel a kor történetírását, még abban az esetben is, ha ez írók, mint úttörők és itt-ott nemzeti hovatartozásuk és nemzeti szabadságharcuk által is befolyásolva — le-le is tértek, siklottak a maguk elé kitűzött cél felé vezető útról, még abban a városban is, amely (Pancsova) már 1871-ben szerbre fordította és kiadta a *Kommunista Kiáltványt*. Elvégre, ne feledjük, hogy ez a kiadó nemsokára maga is Crna Gora polgári kormányának tagja lett, de azt sem, hogy az írók jó része mind a kor és osztályhelyzet által, mind saját polgári foglalkozásuk által is polgárként volt meghatározva. Csak néhány példára hívnám fel a figyelmet: Böhm Lénárd (Leonhard) polgármestere volt a kispolgári-határőrvidéki Fehértemplomnak. Bárány még az 1848-as és 48 előtti Torontálnak volt tisztségviselője, a 48-as hősök: Klapka és Leiningen polgári forradalom részvevői és közülük Leiningen bánáti grófi nagybirtokos is egyúttal. Sokan közülük mint maga Szentkláray is, egy polgári akadémia vagy polgári tudományos társulatok tagja, Pesty Frigyes pedig a tőkés gazdasági élet szakembere és részvevője: képviselő, bankár stb. akár Gorové is. Így megállapíthatjuk, hogy mint egy polgári forradalom és szabadságharc részvevői vagy az éppen kiépülő, alakuló új polgári társadalom építői: korukat és osztályukat képviselhettek csupán. Hasonló volt a helyzetük a polgári politikai vagy gazdasági-kultúrális életben a szerb Milutinovićoknak is, mint előttük már Vilovskinak vagy Stratimirovićnak és másoknak is.

Azt sem szabad felednünk, hogy számos (számuikra egyszerűen hibás vagy elavult nézetet írónk az akkor haladó polgári, sőt itt-ott forradalmi politikusok — a korból eredő politikai-történelmi felfogásoktól kölcsönöztek. Ha Bogdanov vagy mások a magyar 1848-at középnemességi és így nem forradalmi mozgalomként könyvelték el s ő vagy Vasa Čubrilović (aki nem vajdasági, hanem bosnyák) a magyar feudalizmust még a XX. században is élő társadalmi és politikai rendszernek-valóságnak tekintették, majd 1948-ig, amiből azután téves történelmi következtetésekre jutottak — úgy ne feledjük, hogy ezt a téves felfogást a magyar forradalmár Szabó Ervintől vagy a magyar polgári radikális párt alapítóiától. Jászi Oszkártól vehették és vették is kölcsön s így néha úgy hitték, hogy a szerb és a horvát 48-as mozgalom, főleg a 48-as horvát baloldali mozgalom haladóbb volt, mondjuk, a kossuthi felfogásnál és mozgalomnál, amelyet szinte azonosítottak (a nemzeti síkon) a későbbi magyar magyarosító politikával — figyelmen kívül hagyva esetleg itt-ott a Petőfi—Vasvári—Táncsics féle magyar baloldalt! Aminthogy a magyar Jászi Oszkár-féle koncepciót kölcsönözték ki akkor is, amikor a „feudális” grófi nagybirtokot hitték-látták még a XX. században is uralkodó helyzetben, aminek következménye természetesen az volt és lehetett csupán, hogy e tájon még a polgári forradalom van soron s a munkásosztály még csupán polgári oldalon jöhet tekintetbe. Ezt a kikölcsönözött véleményt csak megszilárdította egyes írókban az akkor soron levő szerb elszakadási, azaz felszabadítási mozgalom. Nem hiába hitte a nemzeti forradalmár Vasa Stajić is — aki együttműködött a szerb és magyar szocialistákkal (Pogány Józseffel, Szabó Ervin-

nel, a polgári Jászival vagy azzal a szerb szocialista Laza Vukićević-tel, aki 1919-ben, mint említettük már, Nikola Ilić néven, részt vett a magyar Szovjetköztársaság harcaiban a szerb kommunisták élén és szerkesztette egyúttal a *Crvena Zastava*t, (Vörös Lobogó) —, hogy (tehát Stajić) az új egyesült Jugoszlávia felé vezető úton egyelőre még a tőkés rendszerért is kell harcolni, hogy azután az egyesült új Jugoszláviában térjenek csak rá a szocialista forradalmat előkészítő útra — aki ha téves kiindulópontból is, de megjósolta ezzel a jövőt!

A kor történetírói, mint az uralkodó rendszer hívei, legalább is neveltjei — szinte rendre sovíniszták —: a magyarok lenézik a nem-magyarokat, megvetik őket, bizonyos fokozatossággal, kevésbé azokat a nemzetiségeket, amelyek már kialakították polgári társadalmunkat, vagy, ha nem, úgy hajlandók elismerni a magyar szupremáciát és „kultúr-fölényt”, „szívesen” elmagyarosodva (ruszinok, bunyevácok), vagy azokat a népeket, amelyek külföldi uralkodó nemzetekre támaszkodhatnak, mint a németek és szerbek, míg a románokat és cigányokat (holott a románok is támaszkodhattak a külföldön uralkodó román nemzetre) bizonyára azért, mert a „román” név („*Rumun*”) évszázadokon át *jobbágyot* jelentett! Megvetik, habár itt-ott, helyenként és egy mondat erejéig, pl. Leonhard Böhm, elismerik, hogy — rút (!) jellemük — rút sor-suk-nyomoruk, elnyomatásuk gyümölcse!

Néha egyidejűleg is kétféle íróink módszertana. Így pl. Horváthék, de Böhmék is elismerik (*még és újra már!*) a gazdasági történelem fontosságát, viszont Ortwayék már és rég nem ismerik el — mert már nem a harcos korai-kelő polgárság fiai és még nem a munkásosztály írói! Néha elismerik a feudális rendszer osztályait, néha — nem és szidalmazák Dózsa Györgyöt, mégis elismerik viszont ugyanazokat a jobbágy-fel-szabadító célzatokat, amelyek, pl. II. József idején — *felülről* kívánják a jobbágyságot legalább némileg megszüntetni!

Koruk történetírása számára még nem állt elegendő levéltári forrásanyag rendelkezésre, így íróink főleg a már meglevő irodalomra támaszkodnak (Griselini stb.), másrészt hozzáfognak a levéltárak rendezéséhez s a levéltári anyag ismertetéséhez. Ez az oka annak, hogy egyes folyóirataik főleg levéltári anyagot, eredeti okmányokat közölnek (pl. a Történelmi Adattár c. folyóirat), kevésbé feldolgozásokat is, — persze leginkább még olyanokat, amelyek a feudális nagybirtokra, az egyházra vagy hadtörténetre vonatkoznak, tekintve, hogy egyelőre még a polgári társadalom előtti kor és rendszer érdekli javarészüket. Minthogy elegendő irodalom sem áll még rendelkezésre — így számosan nem anyags adatfelfedező körútra indulnak műveikben, hanem *előzetes szintézist* kívánnak, vagy talán inkább kénytelenek, adni. Ebben leginkább kivétel a szerb historiográfia, amely egyrészt talán túl sokat foglalkozik az egyházzal s a kapott privilégiumokkal, másrészt azonban a határőrvidék szervezetével és viszonyaival is törődik, ami már átmenetet jelent a polgári kor történelmére felé.

Viszont a magyar és német írók előzetes szintézisei is már hozzáfognak a polgári forradalom és a polgári társadalom kialakulásának történetéhez. Ha előzetes szintézist nyújtanak is sokszor íróink, felölelik a

terület történetét az őskortól (főleg a feudalizmus kialakulásától) kezdődően — viszont egy utólagos szintézisig még nem igen juthatnak el, mert ebben megelőzik őket az új fordulatok: 1918 és vele az új nemzeti szempont (SHS állam Magyarország helyén), valamint 1945, azaz már 1919-től (a KPJ megalakulásától kezdve) az új osztályszempont, osztályharc-lényeg meglátása — amely szempont azonban akkor még (1945 előtt) kevésbé érvényesült, esetleg Stajić, Bogdanov, Jakšić művein kívül, amelyek mintegy átmenetet jeleztek az új kor és új historiográfia felé. Így a historiográfia szempontjai és kritériuma egyre változnak. A nemzeti szempontot kezdi leváltani az osztályszempont, hogy azután a kettő egy egységes fronttá olvadjon az elméletben is mint a gyakorlatban. Magam is igyekeztem ezt az irányvonalat tudatosítani mind történeti mind módszertani írásaiban, habár ez az irányzat még nem vált teljesen uralkodóvá, rendszerré.

Ez vált egyik okává annak, hogy igyekszem tradíciót—hagyományt teremteni a mai historiográfiához, mai bánáti és vajdasági jelen „tudománytörténetéhez”. Az osztályharcokkal, gazdasági-társadalmi viszonyokkal, politikai pártokkal foglalkoztam eleinte, majd áttértem a tudománytörténelemre. Minden résztörténelemmel csak részlegesen foglalkozva — átengedve a teret a *kezdet után* az intézményes kollektív intézeti kutatómunkának (akkor még nem voltak ily intézmények) kezdve a Párttörténeti Levéltáron, Történészek Társulatán, Bölcsészettudományi Karon és ennek Hungarológiai valamint Történeti Intézetén át, amely munkát újabban a VANU, a Vajdasági Akadémia fog valószínűleg irányítani. Ez intézmények munkájában, alakításában tevékeny szerepet játszottam. A társadalomtudomány, a politikai elmélet, a Pleitz-ház története után áttértem most a bánáti historiográfia történetére, tudva, hogy az utókor mindezt (és az egyéb ágak történelmét is) alaposan ki fogja egészíteni — úgy amint valóban folytatta munkámat az osztályharcok és munkásmozgalom, az agrárszerkezet, a gazdasági élet, a polgári pártok fejlődésének történetét kutatva is — a maga kollektív és így alaposabb munkáival és ma, amikor a levéltárak, könyvtárak is rendezettebbek, gazdagabbak.

Még egy szót! Ez írásban természetesen nem céloim és nem is lehet céloim az adatgyűjtés egy új bánáti történelem megírásához — a régi írók alapján Inkább is annak a megállapítása a céloim: mi is a kor bemutatott íróinak a célja, mily kritériumok alapján látnak munkájukhoz, mit hogyan látnak meg s mily szempontból dolgoznak fel és írnak meg. Mily szemmel nézik az eseményeket vagy viszonyokat, azaz mit látnak meg inkább: az eseményeket csupán mint tisztára faktografusok (de persze hogy nem azok!), s ha nem, úgy milyen történelmi nézőpont és világszemlélet irányítja látásukat és tollukat. S már itt megállapíthatom, hogy ez írók és már óriási teret és figyelmet szentelnek pl. az államjognak, a társadalmi viszonyoknak, a belső, azaz némileg osztályharcnak, a gazdasági életnek is — a tisztára faktografikusan kezelt politikai és hadi vagy dinasztikus történelem mellett.

Mindennek megállapítása a cél, nem pedig az adatgyűjtés egy új bánáti történelem megírásához.

JEGYZETEK

¹ Lőrinc Péter: Bánát magyar nyelvű polgári társadalomtudománya. Újvidék, Hungarológiai Intézet, 1973. A Pleitz-ház tudományos kiadói tevékenysége a bánáti rónán. Újvidék, Hung. Int. 1978. A bácskai politikai elmélet. Szabadka, Életjel, 1976.

² Lőrinc Péter: A korai-kelő polgár államelmélete (Machiavelli—Spinoza—Milton). Kéziratban a kiadónál.

³ Dr Arpad Lebl: Politički lik Vase Stajića, Novi Sad, 1963.

⁴ Dr Arpad Lebl: Komunalna privreda. Zbornik Matice srpske, Novi Sad. Saborska privreda. Zbornik Matice srpske Novi Sad, Industrija šećera u Banatu, Istor. Glasnik, Bgd.

⁵ Dr Arpad Lebl: Banatska gradjanska levica, Beograd, Zb. radova br 10. Gradjanske partije u Vojvodini, Novi Sad, 1979.

⁶ Lőrinc Péter: A nagy pórsi pör, Újvidék, 1949 (szerbül: Ist. glasnik). Adalék az agrárkérdés történetéhez 1848—49. Novi Sad, 1956. (szerbül is) Dr Arpad Lebl: Revolucija u Vojvodini 1848—49. Novi Sad, Matica srpska.

⁷ Lőrinc Péter: Karcban a földért, Budapest, Akad., 1977. Dr Arpad Lebl: Beočinska kaja, Novi Sad, 1963.

⁸ L. az 5. és 7. jegyzetet.

⁹ Itt egyszerűen „polgárt” írok, mert ekkoriban a már nem feudális, de tőkés nagybirtokos is ott állt a polgár oldalán — a feltörekvő osztály ellenében.

¹⁰ Pogány József: A balkánháború és az osztrák—magyar imperializmus (szerbül, ford., Vasa Stajić: Balkanski rat i austro-ugarski imperijalizam) Novi Sad, 1913.

¹¹ Svetozar Marković: Srbija na istoku, 1875. Ő már meglátta az 1804-es szerb felkelésben a hármast ellentétpárt: spahi-raját (földesúr-jobbágy); török-szerb; muzulmán-pravosláv.

REZIME

ISTORIJAT BANATSKE ISTORIOGRAFIJE

Banat nudi historiografiji veoma bogatu građu, počev od borbe Ajtonja i Stevana, Dože ili Horiје pa do politike reforme Josifa II, a da i ne spominjemo vremena pre 1848. i 1848. godinu u čijim istorijskim zbivanjima su učestvovali Sava Vuković, grof Leiningen-Westerburg i Klapka György, a tu spadaju i Nagy Sándor, Jeszenszky Ignác, Farkas Geiza i Jaša Tomić Mčnosti koje su društvene borbe 1897. godine dovele na političku scenu.

Pored spomenutih mađarskih mislilaca, značajnu su ulogu imali i Srbi Vasa Stajić i Jakšić, Rumun Vasilije Goldis, polu-Slovak Achim i Slovak Hodža, kao i Mađari Farkas Geiza i Braun Robert. Oni su se međusobno udruživali, a svi zajedno su sarađivali sa ideolozima radničke klase, ponekad povezujući borbu za socijalno oslobođenje sa borbom za nacionalno oslobođenje koju je u Banatu otpočeo Svetozar Marković. Iz njegove grupe je verovatno ponikao prevodilac i izdavač *Komunističkog manifesta* koji se pojavio na srpsko-hrvatskom jeziku u Pančevu, 1871. godine.

Autor je, pre svega, uzeo u obzir banatske autore koji su pisali o Banatu, ali isto tako i radove o Banatu koje su pisali autori izvan Banata. U manjoj meri je dotakao radove banatskih autora koji nisu pisali o istoriji Banata, ali se u njihovoj metodologiji odražava i specifičnost Banata. Pisac Kuće Pleitz nisu ponovo razmatrati, jer o njima je autor pisao u jednoj od svojih ranijih knjiga, a njihovi radovi se i ne zasnivaju na originalnim izvorima studijama. U ovom radu obuhvaćeni su radovi koji se zasnivaju na originalnim istraživanjima istorije Banata, a po mogućnosti i autori su iz Banata.

SUMMARY

THE HISTORY OF THE BANAT HISTORIOGRAPHY

The region of Banat abounds in material for historiography: the fights of Ajtony and István, Dózsa or Horia, the reform policy of Joseph II, the years before 1848 and the events of 1848 in which Sava Vuković, Leiningen-

Westerburg and Gy. Klapka took part, then the social struggles of 1897 which involved the participation of Sandor Nagy, Ignac Jeszenszky Geiza Farkas and Jaša Tomić.

Beside the above mentioned Hungarian thinkers, the Serbians Vasa Stajić and Jakšić, the Rumantan Vasilie Goldis, the half-Slovak Achim and the Slovak Hodzsa, as well as the Hungarians Geiza Farkas and Robert Braun had an important role. They all worked together and collaborated with the ideologists of the working class, sometimes bringing in connection the struggle for social liberation with the fight for national liberation which was initiated in Banat by Svetozar Marković. The translator and publisher of the Communist Manifesto, which appeared in Serbocroatian in Pančevo in 1871, seems to belong to the circle of Svetozar Marković.

The author took primarily in consideration the authors from Banat who had written on Banat, but he included also the works written by authors who were not from Banat. He made a choice of works based on original investigations of the history of Banat.

Hoppál Mihály

SZÖVEG, EMLÉKEZET ÉS SZÁJHAGYOMÁNY

BEVEZETŐ

A középkori és később a reneszánsz orvosi könyvekben, anatómiai részében egy igen érdekes hipotézis található arról, hogy az agy négy kamrára oszlik. Az első kettő, mint szimmetrikus pár a homlok és a két halánték részen található. Ezek összeköttetésben állnak a középső kamrácskával, s végül egy keskeny csatornán keresztül az agyalappal, ahol a gerinc érintkezik a fejjel.

Ez a rendszerszerű elképzelés a három egymással érintkező összetevőről, melyeknek természetesen más és más a funkciója, igen régi az orvosi szakirodalomban. Nevezetesen a perzsa-tadzsik filozófus és orvos Ibn Abu Sinna vagy ismertebb nevén Avicenna (980—1037) írásaiból került az európai tudományba. Később ez a kamra- vagy cella-rendszerrű agyképletet többször átvették az orvosi és filozófiai szakirodalomban, így például, Leonardo da Vinci is megörökítette egy csodálatosan szép rajzon 1490-ben. Angliában Robert Fludd (1547—1637) egyik könyvében, melynek címe *Utriusque Cosmi*, amely 1620 körül jelent meg, szintén közölte igen szemléletesen elosztva a világ jelenségeit az agy egyes részei között. Azt állították, ill. feltételezték ugyanis a régi korok tudósai, hogy az első, a páros agykamrácskák az érzékelő részei az agynak, az érzékszervi mechanizmusok helyei. Az ő szavaikkal a „*sensus communis*” székhelye, amelyben az érzékszervekből befutó információkat dolgozza fel. Tulajdonképpen itt keletkeznek a képzetek (például a képek), amelyek aztán a középső cellába kerülnek, ahol az ész (vagyis a *ratio*) székel, azonkívül a gondolkodás (*cognitio*), valamint a mérlegelésre, illetve döntések meghozatalára is sor kerül (*aestimatio*).

Végül pedig legbelül az utolsó kamrában található még az emlékezet szerve *memoria*. Igen érdekes, hogy a legújabb agy-kutatások szerint a hippocampus (vagy amon-szerv, a halántéklebeny alsó része az agyalapon, az öreglyuk mellett), az agy legbelső része a székhelye az emberi memória-folyamatoknak¹.

Elgondolkodtató, hogy a népi elbeszélőhagyomány vizsgálatakor mily kevés figyelmet fordított a kutatás eddig a memória kérdéskörére, pedig minden bizonnyal nem kis mértékben az emberi memoria belső struktú-

rájának függvénye lehet egy sor jelenség a „folk narrative”-okban, melyeket a folklór kutatás mint ismert jelenséget már sok esetben leírt². Más szavakkal: feltételezhető, hogy némely szövegekben megjelenő és a memóriával összekapcsolható jelenség az emberi agy szerkezetével van, ha nem is közvetlen, de áttételesen kapcsolatban. Mindenképpen fontos tehát az emlékezet vizsgálata, az agyban lezajló folyamatok kutatása, ahhoz, hogy a (népi) elbeszélésekre való emlékezés mechanizmusát megértsük, illetve törvényszerűségeit feltárhassuk. Mind ez idáig több figyelmet szentelt a kutatás a szöveg folklór látható, illetve hallható jelenségeinek és kevesebbet a láthatatlan, belső törvényszerűségek feltárásának — így például sokat vizsgálták az írott és a szóbeli hagyomány viszonyát, az egyes mesék változatait, a mesélő egyéniségek stílusát stb., de kevésbé figyeltek az emlékezés mechanizmusaira, az elbeszélés grammatikájára, vagy más belső szöveg létrehozó folyamatokra.

Konkrétan, amikor dolgozatunkban célul tűzzük ki, hogy az elbeszélést meghatározó és befolyásoló emlékezeti folyamatokkal foglalkozunk³, akkor a következő kérdéseket kell megvizsgálni:

1. az emberi memória működése
2. a szövegek létrehozását irányító
 - a) belső (logikai) és
 - b) külső (nyelvi) szabályok
3. az elbeszélés (narráció) általános törvényszerűségei
4. a kulturális kontextus problémái⁴.

Természetesen ez alkalommal nem foglalkozhatunk teljes részletességgel mindezekkel a fenti kérdésekkel, noha mind a négy pontban éppen olyan jelenségköröket határolhatunk be, amelyek igen fontosak, sőt meghatározó jellegűek a narráció szempontjából.

Különösen fontosak a kognitív pszichológia és a szövegelmélet újabb eredményei, ezek határozzák meg dolgozatunk elméleti kereteit. Valamint annak feltételezése, hogy analógia, vagyis mélyreható hasonlóság fedezhető fel az emlékezés és a szöveg-létrehozás folyamatai és belső törvényszerűségei között, s ezek a szájhagyományozásban a változás, romlás folyamatok vizsgálatának során érhetők tetten.

Az emberi emlékezést két irányból közelítve lehet vizsgálni: 1. a pszichológia oldaláról (magára a fizikai rendszerre, az agyra koncentrálván); 2. a szövegek oldaláról (vagyis a produktum felől). A folklorista számára különösen, ha a kurrens nyelvészeti irányzatok⁵ erős befolyása alatt áll, a második út látszik könnyebben követhetőnek, mégis előbb egy rövid áttekintést kell adnunk az emlékezettel foglalkozó lélektani kutatások és kísérletek fontosabb eredményeiről.

Az emlékezésről

Még 1920-ban Frederick C. Bartlett igen érdekes kísérlet-sorozatot folytatott, melynek során a folkloristák érdeklődésére számottartó kérdéseket érintett. Az angol kutató klasszikus kísérletei során népmese

szövegeket használt, s úgy találta, hogy bár az egyes részletekre való emlékezés gyenge volt, vagy gyengült az idővel (hónapok vagy évek múltán), ugyanakkor a történet általános szerkezete, maga a történet és főbb eseményei megmaradtak, nem hullottak ki az elbeszélő emlékezetéből.

Bartlett azt elemezte, hogy milyen jelentősége van a szövegek megjegyzésében a lényegkimelésnek és a *séma*képzésnek. Kísérleteinek egy részét ugyanis úgy végezte, hogy egy személy mondta vissza hosszú intervallumokkal többször ugyanazt a szöveget. Ugyanezekkel a szövegekkel azonban elvégzett egy másik fajta kísérletet is, amelynek során több résztvevő láncszerűen adta tovább egymásnak ugyanazt a szöveget. „A séma képződés folyamatai mindkét esetben lényegében azonosak, bár a másodikban a végző torzítás jóval nagyobb. Ennek alapján megengedhető az a feltevés, hogy a szöveg többszöri kommunikálása, terjedése és hallomásból való megjegyzése-elraktározása analóg folyamatok, az átadásakor a sémából történő rekonstrukciókor fellépő változások lényegében izomorfak” — állapította meg a pszichológus Pléh Csaba, aki kitűnő összefoglalását adja a vonatkozó pszichológiai irodalom néhány eredményének és szerinte a Bartlett-féle kísérletek eredményeiből levonható, hogy az emlékezeti megőrzés és az átadás-átvétel folyamatai analógok egymással⁶.

Fontos eredménye volt Bartlett kísérleteiben annak megállapítása, hogy a népmesék, s általában a szövegekre való emlékezés során vannak olyan elemek, melyek könnyebben kihullanak az emlékezet rostáján, egyszerűen azért, mert az adott kultúrában azok az elemek ismeretlenek. (Pl. egy indián mese részletei egy európai gyermek számára sok ismeretlen tárgyat tartalmaz.) Ez történt példának okáért akkor, amikor egy idős alföldi parasztember Lev Tolsztoj egyik népies elbeszélését elbeszélte nekem, amelyet még fiatal korában olvasott: egy sor helyi elemet a magyar pusztai valóságból egyszerűen behelyettesített az orosz sztyeppe környezetbe, ugyanakkor elhagyta az orosz muzsik életének jónéhány fontos és jellemző elemét, mint számára ismeretlent s ezért érthetlent, illetve jelentés nélkülit.⁷ Bartlett egyik fő törekvése kísérleteivel az volt, hogy feltárja azokat a kulturális és társadalmi tényezőket, amelyek befolyásolják a népmesék változásait a szájhagyományozás során. Ez a kérdéskör nyilvánvalóan az általunk utolsónak említett problémához kapcsolódik, a szélesen értelmezett kulturális kontextus jelenségvilágához.

A húszas években végzett kísérleteinek eredményeit Walter Anderson több ízben publikálta, s megállapította, hogy a szájhagyományozásban állandóan működik az „önkorrekciónak a törvénye”, s lényegében ez biztosítja a szövegek (mesék, mondák, és más népi elbeszélések) „hihetetlen stabilitását” — hogy az ő szavait használjuk⁸. Rá kell azonban mutatni arra, hogy bár az Anderson-féle kísérletet sokfelé és sokszor megismételték⁹, mint iskolapéldát arra, hogyan keletkezik a rémhír vagy miként torzul el az átadó láncban az eredeti üzenet, alaposabb kritikai értékelésébe és belső mechanizmus felderítésébe nem mentek bele a kutatók. Hivatkozásul szolgált, mint személetes modell, de mikro-folyamatok törvényszerűségei már nem érdekelték a kutatókat.

Mint ahogy nem volt hatással a folkloristákra a kísérleti pszichológia, és a tanuláselmélet jónéhány alapvetően fontos felfedezése sem.

A folklor kutatásban szinte napjainkig meglegszenek az olyan általános, s ezért lényegében semmitmondó utalásokkal, mely szerint az elbeszélők „kiváló emlékezzettel” rendelkeznek¹⁰.

Nyilvánvaló, hogy az egyoldalú és elszigetelt folklor-kutatás, amely bezárkózik a saját szakmai szűklátókörűségének határai közé, nem vezethet új eredményekre, s az interdiszciplináris megközlítéstől lehet a szemléletmód megváltozását és új gondolatok születését várni. Így például a kísérleti pszichológia új eredményeitől, melyek során új tényeket tártak fel a verbális tanúlással és az emlékezéssel kapcsolatos agyi lejátsszó folyamatokról¹¹.

Annak ellenére, hogy az utóbbi évtizedekben és napjainkban már rendkívüli módon kifinomult technikák állnak rendelkezésre a verbális tanulás és az emlékezés mechanizmusainak vizsgálatára, ezek a módszerek elsősorban a hagyományos szóasszociációs teszteken alapulnak, s ezért meglehetősen keveset mondanak a hosszabb szövegek megértéséről, felidőzésének mechanizmusáról, különösen, ha az emlékezés nagy időintervallum után következik be¹². Kísérletek történtek a memória-folyamatok vizsgálatára egyesített kognitív pszichológiai és antropológiai szempontból is. Libériában, a Kpelle néptörzs körében végzett kísérletek az emlékezési folyamatok egyik fontos tényezőjére vetettek fényt, nevezetesen arra, hogy előzetesen strukturáljuk, elrendezzük a felidézendő anyagot, és ez általános emberi, tehát nem kultúrához kötött tulajdonság¹³. Azonkívül, hogy a kulturális környezet, a mindennapi élet tárgyaira vonatkozó köznapi tudásunk — s ezt már mi tesszük hozzá M. Cole és S. Scribner kutatásai eredményeihez — igen nagy mértékben befolyásolja az emlékezés és felidőzés folyamatát. Gondoljunk csak a mindennapi életben ezerszer begyakorolt és megismételt mozzanatokra, s éppen ezek a köznapi tapasztalatok szállítják az információkat az elbeszélések apró részleteinek felidőzéséhez.

Mindazonáltal sem a kognitív pszichológia, sem a tanuláselmélet eredményei nem elégségesek ahhoz, hogy a szájhagyományozódás által felvetett összes kérdésekre feleletet tudjon adni. Szükséges a legújabb nyelvészeti, pontosabban szövegnyelvészeti kutatások eredményeinek a bevezetése, illetve egy szövegelméleti keret felvázolása ahhoz, hogy tovább léphessünk. A következőkben ezeknek a szövegelméleti fogalmaknak a hasznosságát kívánjuk bemutatni a „folk narrative”-ok vizsgálatainak területein.

NARRATÍV STRUKTÚRÁK

Egy jó évtizeddel ezelőtt az elméleti irányultságú nyelvészetben új korszak kezdődött. Ez a korszak a Chomsky-utáni nyelvészet időszaka, s kezdetét egy újfajta szemlélet feltűnése, a ún. szöveg-nyelvészeti kutatások megindulása jelzi Európa nyugati felében. Ezek a kutatások szembehelyezkedtek az amerikai nyelvész mondat-centrikusságával és kutatásaik tárgyaként a szövegeket jelölték meg, abból az egyszerű tény-

ből kiindulva, hogy általában, vagyis az esetek túlnyomó többségében nem egyetlen mondattal, hanem több mondattal, mondatok láncolatával vagyis szövegekkel kommunikálunk, azokkal kívánjuk kifejezni mondanánkunkat. Ez az irányzat, amely elsősorban a Német Szövetségi Köztársaságban fejlődött erőteljesen, noha különböző elnevezések használtak — mint szöveggrammatika, szövegelmélet, szövegnyelvészet, discourse analysis — egyformán a szövegelemzés és -megértés alapvető szabályait, s ennek során a szöveglétrehozás törvényszerűségeit kívánták feltárni. Természetesen vannak különbségek az egyes kutatók elméleti pozícióiban — így például Petőfi Sándor János, a bielefeldi egyetem professzora a formális szemiotikai szövegelmélet kidolgozásán fáradozik (ami egyben a természetes nyelv átfogó elmélete is)¹⁴, Teun van Dijk, az amszterdami egyetem irodalomelméleti tanára korábban a narratív grammatika kutatásának szentelte erőfeszítését, újabban pedig az irodalmi elbeszélés kognitív folyamatait vizsgálja.¹⁵ A legutóbbi években pedig Walter Kintsch-el dolgozott együtt, aki egy igen érdekes könyvet szentelt a jelentés és az emlékezet bonyolult kérdéskörének.¹⁶ Ő azt vizsgálta, hogy miként, milyen formában jelenik meg a tudás az agyban, illetve a memóriában, milyen az elbeszélés proporcionális szerkezete, és hogy mi a jelentősége mindezeknek a megértés és a felidézés folyamatában. Kintsch kutatásai során kimutatta, hogy a mondatokra és a szövegekre való emlékezés (és különösen a felidezés, a „lehívás” folyamata) alapvetően szemantikai természetű, vagyis a jelentésre, mégpedig a logikai terminusok, a propozíciók formájában elraktározott jelentésekre emlékezünk.¹⁷

Felvetődhet a kérdés, hogy mit nevez a szövegnyelvészeti propozíciónak? — van Dijk meghatározását idézve, azt mondhatjuk, hogy a propozíciót, logikai értelemben, a predikátumok és az argumentumok terminusaiban szokták definiálni. A természetes nyelvek esetében ezek a felszíni szerkezet szintjén igék és főnevek formájában jelennek meg.¹⁸ Ez egyszerűsítve azt jelenti, hogy a szöveg tulajdonképpen felfogható, mint propozíciók rendezett sora, amelyek különféle pragmatikai, stilisztikai és más megszorítások figyelembevételével leképezhető a mondatok szekvenciáira. Más szavakkal egy adott narratív szöveg minden egyes mondata átírható egy propozíció formájába.

A mondatsorozatok (szekvenciák) átfogó jelentése, vagy egy bekezdés (vagy akár egy egész történet, ill. elbeszélés) jelentése olyan propozíciókkal jeleníthető meg, melyeket makro-propozícióknak nevezünk. Ezek pedig úgy jönnek létre, hogy a mondatok átfogó jelentését sűrítjük egyetlen propozícióba. Ezeknek a makro propozícióknak tehát az a funkciója, hogy összevonják és besűrítsék az információt.¹⁹

Van Dijk és Kintsch kutatásaik során négyféle ún. átfogó szabályt állapítottak meg, olyanokat, amelyeknek a segítségével összevonhatjuk, illetve sűrítethetjük a szövegekben (bekezdésekben, mondatokban, hiedelem-elbeszélésekben) található információkat:

Ezek a következők:

1. TÖRLÉS (deletion)

pl. Mari labdázik. A labda kék. —+ Mari labdázik.

2. ÁLTALÁNOSÍTÁS (generalization)

pl. Mari labdázik. Mari babázik —+ Mari játszik.

3. KIVÁLASZTÁS (selection)

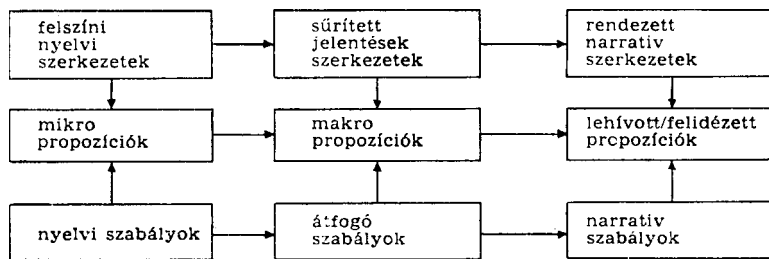
pl. Elutazom Hollandiába. Először kimegyek az állomásra, jegyet veszek, felszállok a vonatra... —+ Vonattal elutazok Hollandiába.

4. ÖSSZEÁLLÍTÁS (construction)

pl. Kimentem az állomásra, jegyet vettem Párisba —+ Párizsba utazom vonattal.

Ezeknek az egyszerű lépéseknek a segítségével a szövegekben található minden fontos információ sűrítettségé válik. A vizsgálatokból ki-tűnt, hogy a fenti négyféle makro-szerkezet típus valamelyike fontos kognitív funkciót hordoz a narratív folyamatokban, egyfelől azért, mert lehetővé teszi az összetett szemantikai információ interpretálását, feldolgozását és megértését, másfelől pedig azért, mert ezzel egyidőben tulajdonképpen az ilyen típusú átfogó (makro) szabályok szervezik és rendezik az információt az emlékezetben. Egyben azt is meghatározzák, hogy melyik információ fontos, és melyik kevésbé az a megértés és felidézés számára. Azt mondhatjuk, hogy például egy dolgozat idegen nyelvű kivonata tulajdonképpen a makro-szerkezetek és az átfogó (makro) szabályok alkalmazásának eredményeként áll elő, s hasonló szabályokat alkalmazunk minden olyan esetben is, amikor például elmesélünk egy filmet egy olyan személynek, aki nem látta vagy a 100 híres regény-féle regénykivonatokat is így készülnek.

A következő ábrán összegezzhetjük a narratív folyamatok főbb összetevőit, melyek az emlékezés, ill felidézés során működnek:

A fenti diagram azt mutatja, hogy egy narratív létrehozásánál (illetve az újra elmondás és felidézés során) milyen szabályokat kell figyelembe venni:

1. nyelvi szabályok, amelyek a megnyilatkozások felszíni szerkezetét generálják — ezeknek a proposíciók szintjén a mikro-proposíciók felelnek meg vagyis minden egyes mondatnak egy-egy proposíció;
2. az ún. átfogó (makro) szabályok, amelyek a fontos információkat belesűrítik az ún. makro szerkezetekbe, ezeknek felelnek meg a makro-proposíciók;

3. a narratív szabályok, amelyek lényegében az elbeszélés létrehozásának általános szabálykészlete (ezekről később még szólunk);
4. végül van egy negyedik specifikus szabálykészlet is, amely azokat a lépéseket tartalmazza, amelyek arra vonatkoznak, hogy arra a műfajra jellemző legyen az adott szöveg, amelyhez tartozik röviden a műfaj 'konstituáló' szabályok sora (pl. hogy a mese úgy kezdődjön, hogy „Hol volt, hol nem volt...” vagy a ballada hasonlatos legyen a többi balladához), amelyek lényegében stilisztikai megszorítások.

A narratívok általános elméletével foglalkozó szakirodalomban egy sor javaslat is elhangzott arra vonatkozóan, hogy miként és hogyan épülnek fel az elbeszélések, milyen a narratív általános szerkezete. Ezek az elméleti erőfeszítések arra irányultak, hogy meghatározzák azokat a „sűrített jelentéssel teli szerkezeteket”, amelyekből a narratívok felépíthetők, ill. amelyek minden discourse-ban megtalálhatók, s lényegében ezeknek a rendezett sora adja a „jól formált” elbeszélést.

Labov és Waletzky például egyik korai — a kutatástörténet szempontjából korai tanulmányában — a következő nagy szerkezetek megkülönböztetését javasolta: bevezetés, komplikáció, megoldás, értékelés, kódá vagy lezárás.²⁰ Van Dijk és Kintsch pedig a következő megkülönböztetéseket tette a rendezett narratív szerkezetek között, amelyek egyfajta hierarchiusan rendezett narratív grammatikát alkotnak: elhelyezés (setting), komplikáció, megoldás, értékelés, morál (vagyis etikai konklúzió).²¹

Az elmúlt évben magam is foglalkoztam a fenti elméleti elgondolások gyakorlati értékének ellenőrzésével. Egy Tolsztoj mese szóbeli variánsait vizsgáltam meg abból a szempontból, hogy miként emlékszik rá egy idős paraszti adatközlő két év távlatából, amikor újra elmondta az ifjúkorában olvasott népies elbeszélést. Kiderült a magnetofon felvételek összevetéséből, hogy a paraszti elbeszélés jó kivonata a nagy író tanmeséjének, s minden fontos makro-propozícióját tartalmazza az eredetinek.²²

AZ EMLÉKEZÉS MECHANIZMUSAI

Befejező megjegyzéseink során a felidézés — az angol kifejezés a *recall*, a lehívás szemléletesebb és pontosabb, mint a magyar felidézés — mechanizmusának működését ismertetjük, rámutatva néhány olyan jelenségre, amely rávilágíthat a (népi) elbeszélő-hagyomány törvényszerűségeire.

Általában elméleti különbséget szoktak tenni az úgynevezett rövidtávú- és a hosszútávú emlékezet között (az angolban a *short term memory* és a *long term memory* kifejezések használatosak). A rövidtávú emlékezet, amely korlátozott a befogadó képessége, tulajdonképpen egyfajta munkamemória egységként működik: az érlelés, a megértés — a dolgok felfogása és azonosítása — és a gondolkodás, vagyis a beérkezett információk első feldolgozása — tartozik a feladatkörébe. A hosszútávú emlékezet az információmegőrzés valódi szerve az emberben,

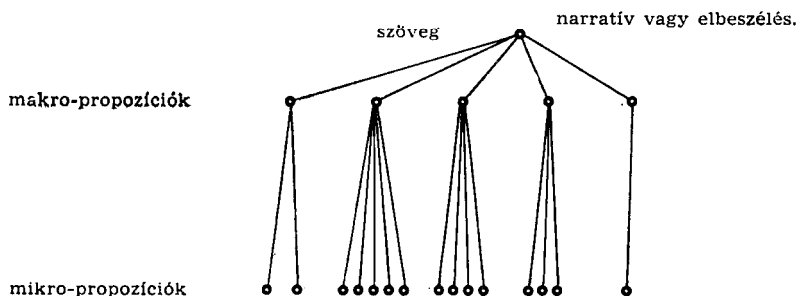
ahová a rövidtávú emlékezetből a szelektált információk beérkeznek, és elraktározódnak.

A rövidtávú emlékezet gyorsan elemzi, feldolgozza és szelektálja az érzékszervektől beérkező információkat (például a hangsorokat morfémmaként azonosítja). Így az egyes szövegegységekhez, ill. a szövegekhez már a rövidtávú emlékezetben hozzárendeljük a megfelelő jelentést is, de mivel az pillanatnyi emlékezet csak korlátozott kapacitással bír, az értékes információkat átadja a hosszútávú emlékezetek megőrzésére. Ha tehát feltételezzük, hogy a mondatok proposíciók sorozataként foghatók fel, akkor ezek a sorozatok azonnal átkerülnek a hosszútávú emlékezetbe, amint a következő beérkező jelsorozatot kell a szűk befogadó kapacitású emlékezetnek elemeznie.²³

Az agyunkban lejátszódó emlékezeti mechanizmusoknak ez a fentiekben igen vázlatosan ismertetett folyamata némiképpen érthetővé teszi a jelentéses makro-szerkezetek szerepét a narráció megszervezésében. Azonkívül a rövid- és hosszútávú emlékezet fogalmának, mint rendező erejű elméleti koncepcióknak bevezetése segíthet annak megértésében is, hogy a mikro-proposíciók feldolgozása valószínűleg az előbbi memória-típus feladata, míg a makro-proposíciók őrzése a másik, a hosszútávú emlékezet feladatai közé tartozik.

A szövegek megőrzése a memóriában igen összetett folyamat eredménye, amelyek során többféle átalakításon megy át az eredeti bemenő információ — amint az előző részben bemutattuk — például összevonáson, kihagyáson, általánosításon, átszerkesztésen keresztül jutunk el az ún. makro-proposíciókhoz, amelyek már az összesűrített és csak a lényeges, fontos információkat tárolják. Ezek a proposíciók természetesen magasabban helyezkednek el a szöveget reprezentáló hierarchikus proposicionális struktúrában.²⁴

2. ábra

Itt érdemes emlékeztetni van Dijk kutatásainak egyik érdekes és számunkra is sokatmondó megállapítására, amely szerint amikor kísérleti személyeket arra kérünk, hogy készítsenek egy elbeszélésről (egy novelláról vagy filmről) kivonatát vagy összefoglalót — rezümét —, akkor „a kivonatnak” (summary) vagy összefoglalónak a felépítése rendkívüli hasonlatosságot mutat a szövegre emlékezéskor felidézett és le-

írt protokollokhoz. Vagyis ez azt jelenti, hogy az összefoglaló az elbeszélésnek (discourse) olyan típusa, amely magában foglalja a történet vagy elbeszélés makro-szerkezeteit, mindazokat, amelyeket az egyén fontosnak ítélt és kiválasztott.²⁵

Valószínűnek látszik, hogy narráció és különösen annak népi változata, amikor felidéznek valamely régen hallott mesét, mondát vagy balladát, vagy akár csak egy egyszerű történetet, nem pusztán reprodukció, hanem mindig értelmezési és magyarázó, sőt értékelő mozzanatokban is gazdag. Más szavakkal, amikor korábban a *kihagyás, általánosítás* és más kivonatkészítő eljárásokról szoltunk, akkor lényegében arra utatunk, hogy a memóriafolyamatok és mindenfajta felidézés alapvetően konstruktív szöveglétrehozó folyamat, ami igen nagy mértékben az egyén pillanatnyi tudásán alapul. Azon a tudáson, amelyet többféleképpen szoktak nevezni: köznapi tudás, a mindennapi élet ismeretei, „hiedelmek a világról”, hiedelem-rendszer.²⁶ Lényegében a világ ismeretére és megnevezésére bennünk lévő szótár határozza meg, hogy milyen szavakat, kifejezéseket fogunk, ill. tudunk használni az elbeszélés létrehozása során.

Érdemes megemlíteni az emlékezetben lejátszódó folyamatokkal kapcsolatban a fentiekkel szorosan összefüggő tényt is, s ez a hiedelmek és a népi elbeszélések elemzése során levont következtetések egyik leglényegesebbike, nevezetesen, hogy az ismerős, a kultúra ismeretéből következő és elfogadható, illetve megérthető motívumok, elemek sokkal könnyebben memorizálhatók, mint az olyanok, amelyek távol állnak az adott kultúra világképétől. (Részletesen szoltunk erről egy Tolsztoj novella paraszti elbeszélésének és felidézésnek kapcsán). Emlékezetünk éppen azért őrzi meg könnyebben ezeket a motívumokat, elbeszélés részleteket (vagy akár történeteket is teljes egészükben), mert ezek betartoznak abba a kultúra elsajátítása során kialakított elemhálóbba, amely egyben lehetővé teszi, hogy újra meg újra — éppen a háló kapcsolatainak ismeretében — felidézzük ugyanazt az élethelyzetet, ismert mese-részletet vagy hiedelemtörténetet.

Az adott kultúra tudás-, illetve hiedelemrendszerébe mélyen beágyazott elemek és elemkapcsolatok nehezen hullanak ki az emlékezetből, azt mondhatjuk, hogy a közösségi emlékezet, éppen a gyakori használat miatt, igen tartósan őrzi ezeket a makro-pozíciókat. A felejtés folyamata tehát jóval lassúbb, mint ahogy azt eddig gondolták. Ezek a fenti megállapítások különösen alkalmazhatók a szájhagyomány egyes jelenségeinek megvilágítására. Különösképpen vonatkozik a kulturális emlékezet tartósságának tétele az olyan típusú szövegek megőrzésére, amelyeknek szerepük van a közösség etnikus identitás-tudatának ébrentartásában. (A szavak szintjén különösen fontosak a személynevek, az istennevek és a helynevek.) A kultúra igyekszik megőrizni a saját identitását fenntartó szövegeket, s erre többféle csatorán, többféle mechanizmust tart üzemben. A (népi) szóhagyomány különféle műfajai (mint pl. a mítosz, a mese, a hősének, az északi saga-k, a kalevala, az orosz bilina), a hiedelemrendszer hálószerűen szervezett struktúráival,²⁷ valamint a beszélt nyelv minden nap használt és beidegzett szerkezeteivel

együtt alkotják azt a mechanizmust, amely az adott kultúra hosszútávú emlékezetét karbantartó szövegeket létrehozza.

Befejezésül idézzük egy tizenötödik századi maja filozófus mondását az emberi emlékezetéről szólván: „A fiatal ember csak a pusztaságot látja, az idős pedig a házat is, ami egykor ott állt.”²⁸ — Amikor az emlékezet mechanizmusokat vizsgáljuk, a feladat valóban nagyon összetett, hiszen valami olyat vizsgálunk, ami nem látható, de mégis rendkívül fontos a közösség életében.

JEGYZETEK

¹ Blackmore 1977:17 és 67.

² Ilyen például az ismétlődés, grammatikai szerkezetek ismétlése, amelyről e sorok írója az első budapesti folklór szimpóziumon beszélt, s amely „Az 'első mese' — Jegyzetek a verbális szemiotikához” című megjelenése alatt lévő dolgozatában részletesen van leírva.

³ Az 1979. aug. 12–17. között a skóciai Edinburghban megrendezett nyolcadik Folk-Narrative Research Kongresszus rendezője Alan Bruford szintén ezt a kérdéskört helyezte az egyik szimpózium középpontjába, s az egyik délelőtti előadás hangzott el a memória problémáiról, — lásd: Bruford 1979.

⁴ A kulturális kontextus kifejezést itt a legszélesebb értelemben használjuk — a hiedelem rendszer és értékrend értelmében, sőt a természeti, naturalis környezet értelmében is — mert úgy találtuk, hogy a minket körülvevő kulturális környezet nagymértékben befolyásolja a szövegekre való emlékezés mechanizmusát — lásd Hoppál 1978 és 1979.

⁵ Petőfi 1978.

⁶ Pléh 1979:107. és 109.

⁷ Vö. Hoppál 1978.

⁸ Anderson 1951 — ez a késői publikáció, a kritikák megjelenése után megismételte az eredeti kísérleteket és ezeket adta közre az FFC hasábjain.

⁹ Például a budapesti egyetem Folklore Tanszékén évekkel ezelőtt megismételték az átadás-átvétel példa-kísérleteként — Dömötör Tekla és Hofer Tamás szíves szövegi közlése, — lásd még El-Shamy 1976. gondolatgazdag kritikai értékelését az Anderson-féle kísérletről.

¹⁰ Jansen 1976:294–99; Gwyndaf 1976:291.: „Today his friends marvel just as much at his retentive memory, a memory which enables him, for example, to remember the 36 narratives he learnt from his blinde uncle as a very young boy. A further credit to his memory is the fact that out of 31 narratives wich were recorded during a period od 5 jears he gave the same reply as to the source of 26 items, different answers as to 3 items and was uncertain as to ther other two.” (or about the text of the given narrative is fundamentally the same in all texts... the story was the thing, and this was almost always perfectly conveyed... thy remembrered the stories well, but the exact words ofien slippen away”; Bruford 1978:34.: „It seems clear that both brother had learned some of their father:s tale virtually word for word... pp. 36.: Duncan had memorised only the barest fromwork of the story and had to recrete minor details and wording each time he told it.”

¹¹ Lásd: Postman—Keppel 1969. — Különösen az „organisation in Recall” és a „Short-term Memory” című fejezetek érdekeseek a folklórisztika szempontjából.

¹² Lásd ehhez a problémához Shiffren—Atkinson 1969; valamint Shank 1975.

¹³ Cole—Scribner 1974.

¹⁴ Petőfi 1978.

¹⁵ van Dijk

¹⁶ Kintsch 1974.

¹⁷ van Dijk 1976:89.

¹⁸ van Dijk—Kintsch 1978:68.

¹⁹ Az egész folyamat részletes ismertetését lásd van Dijk 1977. B., valamint van Dijk—Kintsch 1978.

²⁰ Labov—Waletzky 1967.

²¹ van Dijk—Kintsch 1978.

²² vö. Hoppál 1978, a részletes elemzést lásd a *Literatúra* c. folyóirat 1980-as évfolyamában magyar nyelven.

²³ van Dijk 1978:6.

²⁴ van Dijk 1978:15.

²⁵ van Dijk 1977. A.:156.

²⁶ Hoppál 1974 és 1975 valamint Poyatos 1979.

²⁷ Hoppál 1979.

²⁸ Sayings of Rammikar. Edited by W. Port. Chicago, 1962:126.

IRODALOM

Anderson, W.

1951 Ein volkskundliches Experiment. FFC 141. Helsinki

Bartlett, F. C.

1920 Some Experiments on the Reproduction of Folk Stories. *Folklore* 31:30—47.

1932 Remembering: A study in Experimental and Social Psychology. Cambridge: Cambridge Univ. Press

Bruford, A.

1978 Recitation or Re-creation? — Examples from South Uist Storytelling. *Scottish Studies* 22:27—44.

1979 Memory and Performance in Oral Storytelling: Some Tentative Conclusions. (MS)

Blakmore, C.

1957 Mechanics of the mind. — BBC Reith Lectures 1976. Cambridge: Cambridge Univ. Press

Colby, B.—Cole, M.

1973 Culture, Memory and Narrative, in: HORTON, R.—FINNEGAN, R. (eds): *Modes of Thought*, 63—91.

Cole, M.—Scribner, S.

1974 Culture and Thought: A Psychological Introduction. New York — London: John Wiley.

van Dijk, T. A.

1976 Discourse Meaning and Memory — Review article of Walter Kintsch: The Representation of Meaning in Memory. *Journal of Reading Behavior* VIII:1:89—110.

van Dijk, T. A.

1977A Text and Context — Explorations in semantics and pragmatics of discourse. London: Longman

1977B Semantic Macro-Structures and Knowledge Frames in Discourse Comprehension. in: JUST, M. A.—CARPENTER P. A. (eds): *Processes in Comprehension*, 3—32. Hillsdale, N. J.: Erlbaum.

1978 Cognitive Processing of Literary Discourse Paper for the „Coloquio Internacional sobre Poeticam Semiologiä y Tooria de la Signafication” Mexico (mimeo)

van Dijk, T. A.—Kintsch, W.

1978 Cognitive Psychology and Discourse: Recalling and Summarising Stories, in: DRESSLER, W. U. (ed): *Current Trends in Textilinguistics*, 61—90. Berlin—New York: de Gruyter.

El-Shamy, H. M.

1976 Behaviorism and the Text. in: DÉGH, L.—GLASSIE, H. OINAS, F. J. (eds): *Folklore Today* 145—160. Bloomington: Indiana University

Gwyndaf, R.

1976 The Prose Narrative Repertoire of a Passive Tradition Bearer in a Welsh Rural Community: Genre Analysis and Formation. in: PENTIKAINEN, J.—JUURIKKA, T. (eds): Folk Narrative Research 283—293. Helsinki.

Hoppál, M.

1974 Ein semantisches Modell der ungarischen Alpglaubens. *Acta Linguistica* 24:1—2:167—181. Budapest.

1975 Mythology as a „Possible World”. Paper presented at a Symposium on Myth Analysis Urbino: Centro Internazionale di Semiotica

1977 Mythology as sign-system. in: GENTILI, B.—PAIONI, G. (eds): *Il mito greco. Atti del Convegno Internazionale*, pp. 349—361. Roma: Antoneo-Bizzarri

1978 A Case Study of Adaptation in Folk Narrative — Tolstoy's Tale in the Hungarian Oral Tradition. Paper presented at the 2nd Finnisch-Hungarian Folklore Symposium, Turku (forthcoming)

1979 On Belief System. in: BURGHARDT, W.—HÖLKER, K. (eds) *Text Processing. Papers on Text Analysis and Text Description*. Berlin—New York: de Gruyter

Jansen, H. W.

1976 A Narrator: His Repertoire in Memory and in Performance, in: PENTIKAINEN, J.—JUURIKKA, T. (eds): Folk Narrative Research, 294—301. Helsinki.

Kintsch, W.

1974 The Representation of Meaning in Memory. Hillsdale, M. J.: Erlbaum—Wiley.

Labov, W.—Waletzky, J.

1967 Narrative Analysis: Oral Version of Personal Experience. in: HELM J. (ed): *Essays on the Verbal and Visual Arts*, 12—44. Seattle: University of Washington.

Petőfi, S. J.

1978 A Formal Semiotic Text Theory as an Integrated Theory of Natural Language. in: DRESSLER, W. (ed): *Current Trends in Textlinguistics*, 35—45. Berlin—New York: de Gruyter.

Pléh, Cs.

1974 Mondat és emlékezet (Sentence and Memory) *Magyar Pszichológiai Szemle* 31:24—25. Budapest

1979 Szövegekre emlékezés és hagyományozás (Remembrance of Texts and Tradition) *Ethnographia* XC:1:106—110. Budapest.

Poyatos, F.

1979 Literary Anthropology: A New Perspective of Man Through His Narrative Literature. Paper presented at Budapest Symposium on Semiotics (MS)

Postman, L.—Keppel, G. (eds)

1969 Verbal Learning and Memory — Selected Reading. Penguin Books

Richmond, W. E.
1976 But the Memory Lingers On. in: DÉGH, L.—GLASSIE, H.—OINAS, F. (eds): *Folklore Today*, 425—535. Bloomington: Indiana University

Schank, R.
1975 The Structure of Episodes in Memory. in: BOBROW, D. G.—COLLINS, A. (eds): *Representation and Understanding*, 237—272. New York: Academic Press.

Shiffren, R. M.—Atkinson, R. C.
1969 Storage and Retrieval Processes in Long-Form Memory. *Psychological Review*. 76:2:179—193.

Voigt, V. (ed)
1974 A szájhagyományozás törvényszerűségei, (Regularities of Oral Tradition). Budapest: Akadémiai Kiadó

REZIME

TEKST, MEMORIJA I USMENO PREDANJE

Upoznavanje procesa memorije ima nesumnjivo važnu ulogu u proučavanju zakonitosti usmenog predanja. U ranijim istraživanjima ispitivane su, pre svega, spoljašnje (vidljive i čujne) pojave usmenog predanja, dok je manje pažnje posvećivano unutrašnjim pojavama (mehanizmima memorije, opštim zakonitostima produkovanja teksta). Unutrašnje procese osvetljavaju istraživanja usmerena na tekst i kontekst prilikom istraživanja mehanizama ljudske memorije (1), unutrašnjih/logičkih i spoljnih/jezičkih pravila produkovanja teksta (2), univerzalnih zakonitosti naracije (3) i kulturnog konteksta u koji je ugrađen određeni tekst (4).

U ovoj studiji tretiraju se detaljno samo pitanja druge i treće tačke. Od rezultata značajna je konstatacija da postoji analogija između procesa memorije i mehanizama produkovanja teksta. U prilog ove pretpostavke govore, pre svega, rezultati savremene teorije teksta.

SUMMARY

TEXT, MEMORY AND NARRATIVES

It goes without saying that the most inner and invisible „black box” of our mind is the memory essential to study narration. So far more attention was paid to the visible and audible features of the narrative processes — such as principles of oral transmission, written versus oral versions of a tale, style of the narrator, and far less to the invisible facts (like: memory mechanism, universals of narrative grammar, text-processing, etc.). The latter ones are highly dependent on memory, thus text- and context-centered folk narrative research should focus on the processes of memory. To be more exact, the question of remembering, and modifying folk narratives should be considered with the following points in mind: 1. mechanisms of human memory, 2. the inner (logical) and outer (linguistic) rules of texts, 3. the general rules of the narration, 4. the cultural context in the widest sense of the term (belief and value system, effects of material environment).

The author deals only with the second and third points. Recent studies on cognitive psychology and discourse analysis allow us to suggest that there is striking analogy between memory and text-processes in oral transmission.

Human memory mechanisms can be approached by two different ways: 1. psychological research (focused on the physical system itself); 2. and by analysis of its product (i.e. texts, short or long narratives, etc.) The present study is strongly influenced by current linguistic theories, especially by text theory, and offers a short survey of some works relevant to the question of memory in narration.

Penavin Olga

**A REALISZTIKUS FOLKLÓR
EGY TERMÉKE, DORA EMIL
VERSES BESZÁMOLÓJA
KATONÁSKODÁSÁRÓL**

A népi alkotások egy műfajának, a paraszti önéletrajzok, mégpedig írásos önéletrajzok publikálása újabb keletű. A szóbeli hagyományokat gyűjtő nyelvészek és néprajzosok gyűjtéseik során gyakran találkoznak folklór jellegű paraszti írásos hagyománnyal: levelekkel, emlékiratokkal, számadáskönyvekkel, daloskönyvekkel, énekeskönyvekkel, önéletrajzokkal, katonaságról, fogságról szóló feljegyzésekkel, élmények leírásával. Nagyon sokáig nem sokat törődtek ezekkel az irományokkal a szakemberek. Az írástudatlan személy szóbeli megnyilatkozása kedvesebb volt nemcsak a nyelvész fülének, hanem még a néprajzosnak is. A gazdasági, társadalmi, művelődési körülmények változásával azonban mind a népnyelv, mind a néprajz kutatásában új embertípussal kell számolnunk. Már csak a nagyon öregek között akadunk írástudatlan analfabétára. Az új körülményeknek megfelelően az írástudók vannak többségben. A közösségi munkaalkalmak még kedveznek az élő szóban történő hagyományos műfajokat hagyományos módon való előadásnak, de már az is tapasztalható, hogy a mesét a szubjektív élettörténet, az igaz történet, az anekdota, a vicc váltja fel, a népi epikus alkotás kisebb lélegzetű, rövidebb műfajai. Olyan reális eseményről folyik már a szó, melynek valóság alapja van, s ami csak itt-ott szépül meg a múltat megszépítő emlékezetben. Ezekben az élményelbeszélésekben, önéletrajzokban a jelen hangja mellett azonban megszólal még a hagyományos folklór is. Ezek a mai népi alkotások már egyénekhez köthető alkotások. A lassan megváltozó élet kifejezői. A közösségi jelleg azonban továbbra is erős marad, mert a valóság, a való élet az alap, az előadó közvetlen kapcsolatban áll a valóságos élettel, ő maga éli ezt az életet, ő a szenvedő alanya, de mindig ott van a társadalmi háttér, a társadalmi csoport — a szegényparasztság-, annak a gondolatait, érzelmeit szövi be, azt fejezi ki, sokszor akaratlanul is. Annak ellenére, hogy már az egyéniség szerepe jóval nagyobb, mint a népi alkotások régebbi műfajaiban, a közösség még mindig döntő és meghatározó. A gazdasági, társadalmi, művelődési viszonyok változásával megváltozott a tudatforma és az ízlés is, ezt tükrözik az élménytörténetek, az önéletrajzok, melyek nemcsak prózában, hanem versben is jelentkezők, hisz majd minden faluban találni egy-két verselő férfit és nőt. Ezek azonban már nemcsak lakodalmi köszön-

töket, halotti búcsúztatókat fabrikálnak, hanem saját magukról, a saját életükről vallanak.

A verses önéletrajz már mint műkedvelő irodalmi megnyilatkozás átmenet a folklór és a műköltészet között. A szerzők olvasmányaik, iskolai emlékeik hatására a műköltészet sablonjait is felhasználják a népi költészet eszközei mellett, a műköltészet fráziskészletéből is merítenek önkéntelenül is.

Az előttünk levő szöveg, Dora Emilnek katonáskodásáról szóló valómása kuriózum. A muravidéki Szentlászló nevű helységben fedeztem fel véletlenül 1976-ban, mikor is a Tanszék hallgatóival népszerű gyűjtőúton jártunk a Muravidéken. Véletlenül került elő egy beszélgetés során a notesz, melyben hajdani kedves adatszolgáltatóm, ma már aszszony, Bojnec Ida édesapjának, Dora Emilnek a feljegyzéseire akadunk.

Dora Emil szentlászlai, prekmurjei származású legény „művészi módszerekkel, művészi tudatossággal, határozott poétikus eszközökkel” (Dömötör—Katona—Ortutay—Voigt: A magyar népköltészet, kézirat, Bp. 1969. 190. 1.) kronológikus sorrendben reális leírását adja 1923-as évi macedóniai katonáskodásának. Önéletrajzának egy darabját foglalta versebe a muravidéki földműves legény. Reális események alkotják a mű témáját, természetesen személyes elfogultság hangján írva, hisz családi tragédiák és az otthon emlékképei árnyékolják a mindennapi aránylag eseménytelen életet. Az író cselekvő szereplője a leírt eseményeknek. A benne élés, a belülről történő megfigyelés hitelessége és részletessége teszi értékké a környezet és az események leírását. A valódi élet, nem pedig képzelet szülte mese a tárgy. Szerzőnk kronológikus sorrendben rögzíti az eseményeket, szinte görcsösen ragaszkodik az időbeli sorrendhez.

A szerző egyéniségére utaló vonások is kibonthatók a versből, megismerjük gondolatvilágát, érdeklődését, megismerjük a prekmurjai falu meghatározta gondolkodást, életszemléletet, az élőbeszéd természetességét, a szerző egyéni nyelvhasználatát. Bizonyos naivitás is feltör a hangban, a fogalmazásban, a szemléletben. Természetességére jellemző, hogy még személyes levelezését is közli versében. Külön meg kell említenünk szociográfiai érdeklődését. Felfigyel Macedónia gazdasági, társadalmi és művelődési helyzetére is.

A messzi északnyugatról délre szakadt katonának volt éppen elég új benyomása. A szokatlan környezet, tevékenység feszítő élményét a kibeszélés lélektani szükségletéből pszichikai egyensúlyát visszaadandó írja meg unalmában a verset, dalt kedvelő legény. Versben teszi, mert ezzel is eljátszhat egy ideig, no meg neki különben is könnyen megy a verses beszéd.

A muravidéki Szentlászlóról (Prosenjakovci) vitték el katonának a nemrég megalakult, fiatal állam szervei Dora Emil földműves legényt. Mint az már szokásban volt, az északon élő fiatalokat levitték délre, a délreket felhozták északra. A katonai beosztás regulái szerint került Dora Emil magyar katonaköteles személy is az akkor még eléggé elmaradt Macedóniába, a 22. gyalogezredhez. Ott esküdött fel a szerbek, horvátok, szlovénok királyára, I. Aleksandar Karadjordjevićra, mint legfőbb had-

vezérre. Hűséget és engedelmességet fogadott neki. Ugyanakkor megfogadta azt is, hogy feljebbvalóinak parancsait teljesíti, a királyt és a házat hősiesen védelmezi. Isten őt úgy segítse!

A bevonuló katona utazása, mint az már régen lenni szokott, nem volt éppen a legkényelmesebb. Első állomásuk a szentlászalai regrutáknak Alsólendva volt. Innen ment falubeli társaival együtt Varasdinba, ahol nem siettek jelentkezni, várták, hogy a Macedóniába induló ezred létszáma beteljen. Hiába ravaszkodtak, csak oda kaptak beosztást. Zág-ráb, Bosanski Brod, Zimony, Nis érintésével jutottak el a kumauvói kaszárnyába, ahol ideiglenesen felszerelték őket puskával, bakancssal. Innen csomagok, kofferek nélkül tovább indították őket Krivapalánkára. Gyalog tették meg az 52 kilométeres távolságot a rossz, gidres-gödörös, kátyúkkal tele úton. A Réka-parti Krivapalánkán, ebben a kis helységben, ahol „csak követ látni”, egy rozoga épületben helyezték el őket. Itt kapták meg teljes katonai felszerelésüket, ruházatukat, az oltást is itt vették fel. Itt esküdött fel Dora Emil közlegény a királyra.

Az eskü szövegét is lejegyezte noteszában. A leírás mutatja, hogy Dora Emil és sok más társa gyengén beszélt a szerb nyelvet. Az eskü szövegét magyar helyesírással, hibás szerbséggel, úgy írta le, ahogyan hallotta. El lehet képzelni, milyen nehézséget jelentett neki a szerb nyelven való tanulás. „Tanulnék, ha tudnám, hogy mit. De egy szót sem értek, amit tanulok.” A makedón lakosság megértése külön nehézséggel járt. Panaszkodik is rá írásában. De felpanaszolja a bolondos klímát is: „Márciusban egyszer olyan hideg van, hogy a kezem ráfagy a puskára, máskor meg szép meleg napokra virradunk.”

A felettesekkel nagyjában meg elégedett, az emberségesek mellett azonban vannak kegyetlenek is. A verés, a „puskatussal való egyengetés” hozzátartozik a neveléshez. Nem szokott ilyesmihez emberünk, egy hónapos kaonaélet után már számolgatja a még hátralevő hónapokat. 11 hónapot kell még „komisz mundér”-ban szolgálnia!

A koszt, a menázi nem valami változatos, bab meg bab. Délben bab, este bab. Hol birkahússal, hol hús nélkül, bőjtben olajjal. Ki is öntik az olajjal készült babot. A kenyéradag legalább bőséges.

Az elfoglaltság nem megerőltető. A gyakorlatok, az étkezésekre való várakozások, a séta, a padlósúrolás, a mosás, maga rendben tartása, a redárkodás mellett akad idő bőven unatkozásra, illetve más időtöltésre is. Szórakozás nincs, csak „a lassú hervadozás”. Dora Emilnek is lassan múlik az idő. Verses emlék írására adja a fejét, „hogy a jövőben jusson eszembe az az idő”. Az írás felejteti a gyötrő hazavágyódást. Rossz hangulatában arról is megemlékezik, ha itt halna meg, hozzanak szülei egy maroknyi hazai földet, hogy édesebb legyen pihenése. Az örömtelen életbe csak néha hoz valami kis apróság némi örömet, pl. a húsvéti piros tojás megpillantása vagy a hazai posta. „Esténként szomorú magyar dalokat énekelünk” — vigaszképpen.

A katonai teendők elvégzése mellett nyitott szemmel jár emberünk az idegen világban. Sok neki ismeretlen célú, feltűnő dologra figyel fel, pl. a több mint 200 csengettyűs, éneklő gyermek szerb húsvét előtti, nagyszombati processziójára a temetőbe, betér a török templomba, megnézi a szerb templomot, a török fürdőt. Minden érdekli. Érdekli a maga-

fajta szegény ember élete. Látja, hogy ezek még szegényebbek, hisz a fatengelyes, egy lovas szekér luxusnak számít, inkább csak kétkerekű kordéval járnak. Az üzletek szegényesek. Az emberek pincelakásban húzzák meg magukat, az emeletek meg üresek. Feltűnik neki, hogy az asz-szonyok és az emberek, a férfiak egyforma ruhában járnak. Észreveszi a körülötte viruló természetet, a zöldülő határt, az ébredő pacsirta bús dalát, a kopár, havas nagy hegyeket, a patakot, a forrást, a hóban, esőben kint legelő birkanyáját, a kanyargó postautat. De mindez rögtön eszébe juttatja a hazai tájat. Szemlélődése közben észrevétlen tanult is sokat, megtanulta pl. hogy Macedóniában sokáig törökök éltek.

Mint mondtuk, a verses önéletrajz átmenet a folklór és a műköltészet között. Szerzőnk is öntudatlanul merít olvasmányai, iskolai emlékei hatására a műköltészet fráziskészletéből, sablonjaiból, de a vers-, dal-, mesekedvelő család és környezet hatására benne él a népköltészet is. Az olvasmányok, az iskolában tanult versek reminiszccenciái csengenek vissza az ilyen sorokban:

*„Reszketve száll le a nap sugara
Palánkának kösziklás tájára.”
„Szentlászlonak szép határa
Látlak-e még valahára,
Látom-e még kanyargó határidat?
Hallom-e még kakukk madár szép hangját?”*

Dora Emil versének van atmoszféra teremtő ereje és töltete, vissza tudja adni a messze Macedóniában katonáskodás hangulatát élethezességével, hétköznapi nyelvével, egyszerű stílusfordulataival. Olyan stíluseszközöket alkalmaz, melyek elősegítik az élmény verssé válását. Használ pl. ismétlést, túlzást, cifrázást, nagyítást, kontrasztot. Még a humor is felfelcsillan, az emlékképek derűs átköltése is esztétikai funkciót nyer.

Nyelve köznyelv, amelybe azonban még beleszüremkedik a szülőföld, a prekmurjai Szentlászló nyelve szóhasználatával, alaktani rendszerének egyes elemeivel, mint pl. bőrű, tellött, két pártot (két párt), onnand, aggságai vannak stb. De az új környezet, a más nyelvű környezet is jelentkezik, szerb szavak is bekerülnek a mindennapi használat és a nyelvi lustaság eredményeképpen a versbe: manastir, vod, battalion, uzbuna stb.

Összegezve mondanivalónkat azt kell leszögeznünk, hogy Dora Emil verses beszámolója macedóniai katonáskodásáról az 1923-as esztendőben a paraszti írásbeliség dokumentuma, ugyanakkor kordokumentum is.

Következzék most már a mű.

A szöveget az eredetihez ragaszkodva, hibáival együtt közöljük.

* * *

1923 II. 24-TŐL KEZDVE KATONAI KORBÓL

Hazulról eljöttem 24 reggel éjjélkor 12 órakor Alsólendvára értünk 7 órakor onnand azonnal indultunk Varasdba értünk 1/2 11 órakor es-tig vártunk nem jelentkeztünk, hogy a Macedóniai létszám teljen ki és

mégis a 22. gy.ez.hez kerültünk Macedóniába. Varasdon kaptunk vacsorát én mentem a 22-gyik gy. ez. és a Pap Dezső Németh János, Kolosa Sándor Vörös Ernő és az K... öregek a 8 ik századba vagyis csetába lettek beosztva én pedig a 7ikbe itt közbe Zágrábba kaptunk vacsorát 25én éjjélkor mert varasdból 25én este 5 óraker indultunk 25én ebédet kaptunk Varasdon 26án ebédet kaptunk B. Brodba vacsorát éjjélkor Zimonyba 27én ebédet Nistbe Vs es 5 óraker értünk Kumanovóba bementünk a kaszárnýába ott kaptunk vacsorát 28án Kumanovón voltunk egész nap osztottak bennünket estére kaptunk puskát és bakancsot délbe ebédet és este vacsorát lén reggel indultunk Palánkára éjjel megháltunk egy hejen egy kocsmába 2án újból indultunk de menázsit nem kaptunk ahol 52 kilométert kellett gyalogolnunk ide értünk 2án este 5 óraker itt már várt a vacsora a kufferokat kumanovón hagytuk csak üresen jöttünk az utak kellemetlenségét leírni nem lehet erre mást nem lehet látni mint követ itt vagyunk most egy rozoga épületbe egy piszokfészekbe estélénként szomorú magyar dalokat énekelünk itt Palánkán faszoltam... (elmosódott rész) ruhát 1 köpenyt 1 nadrágot 1 Bluzt 1 sapkát 1 sajkát 1 (elmosódott) 1 törülközőt 1 kulacsot 1 oldaltarisznyát és egy törülközőt is kaptam (elmosódott). Komisz. Első feladat.

AZ ESKÜ

Ja redov Emil Dora zaklinyemsze Szbógom szvemogutyom dacsu virhovnom zapovjedniku, sze zemalszke orzsane szile, Králju szerba, a Hervata, iszlovinaca, Alekszandra pervan karagyorgyevicsu. Evo gde szvimaprilikama biti veren iodon biti, iposzluszen. Dacsu p vrhovnom zapovjeszti szvimi gorepostaljeni, Sterjesina, sluseti vernó izvrsávat dacsum Kralja i otaacsbinu junácski brániti vojnicsku zasztavó nikda nécsu izneverti tokom Bokpomagó

Felszereltek ruhávak akkor mentünk oltásra akkor megtörtén és 6án kikaptuk a puskákat mert mikor ideértünk másnap beszédtek a puskát megkaptuk és másnap már mentünk kía gyakorló tέρre délelőtt első nap puska nélkül délután már puskával és attól ment minden nap csak tanulni és tanulni. 11én fegyver pucolás de olyan tisztának kell lenni mint a tükör. 11én találkoztam a Pap Dezsővel és Vörös Ernővel kint a Réka parton a lakásunk előtt 11 én délelőtt kimentünk a gyakorló tέρre és elosztottak bennünk és másik kaszárnýát kaptam 12 én egész nap esik az eső szakadatland iskola vón egész nap 18án változik az idő.

1923 III 13án most jöttünk meg az oltásról bal kézbe és bal hát és bal lapocka alá oltottak mert pihenő nap van ma a Réka úgy megvolt áradva hogy csak alig birtunk menni ezér volt 14-én fél kenyér az eső csak esik küldtem levelet. 16án esik az eső iskola van én igen rosszul érzem magam a fejem nagyon fáj a két lábom nem bir meg, az eső szakadatlanul esik reggel kimentünk azonnal jöttünk vissza be. 14-én este valamennyinknek Podbocsisz is vij mert nem volt tiszta a láb nem mostuk meg. 18án egész nap esik a hó olyan hideg van hogy a kezem ráragad a fegyverre mert pucolni kell most tél Podnárednik a gombokat hogy a szegény bakának legyen dolga. ma 20án voltunk oltásnál 22én dél-

előtt kaptam tust a hátamra olyat hogy ezer csillagot láttam pedig egy sem volt az égen de ez csak reguta élet. most délután kis szünet van táncolnak a fiuk. szép meleg van ennek én is örülök. 21én jött egy új Podnárednik Kumanovóról igen komoly ember. 1823 III/ 23-án ki vótunk lüni éleset a Réka partra egyik partoldalról a másikra lüttünk. még egy nap és már csak 11 holnapot kell szolgálnom komisz mundérba. mához egy évre talán én is jobbul érzem magam ha odahaza leszek majd nem kell menni drága babot enni egy sorba ülni III6 24 kinn vótunk a kaszárnyába felesküdtünk hogy hüen szolgálunk. (itt egy elmosódott vers következik az édesanyához).

1923. III. 28án PALÁNKÁN

*Itt töltöm napjaim nagyszerdán
Emlékiül irok pár sort három óra után.
A puskám kipucoltam, kint a fojó partján
Most várom a vacsorát, az is meglesz talán*
Emil Dora

III/ 29én

*Nagycsütörtökön reggelre
Elloptak egy fél kenyere
Hogy kivitte el azt nem tudom
De a gyomrából előlről jöjjön ki
azt kívánom.*

*3. Most haza is gondolok kedves szüleim!
hogy odahaza hogy telnek napjaik,
Mi nekünk itt elég jól megy dolgunk
Hogy meddig lesz így nem tudjuk.*

*4. De csak türelem rózsát terem
Mulik lassan az idő. elmulik az átok
Jó szüleim és testvéreim ujból látlak
Ha szabadulok azonnal megyek hozzátok.*

*5. Nagypénteken III/ 30án
Nagypénteken reggel öt órakor felkeltünk
S Tiz óráig idehaza voltunk.
S tiz óra után kimentünk lövésre
S négyet az iskolába lőttem be*

— — — — —

Délután biz lassan telt az idő
Mert délbe rossz volt a menázi
Hus most nincsen mert bőjt van ma
Olajjal van főzve ami bableves van

A levest kiöntöttük végig az utcában
És a gyomrunk azután csak kovággott
Kaptunk egy egész és egy negyed kenyeret
Ez adta meg a nyugodt életet

Hogy holnap hogyan lesz azt még nem tudjuk
De holnap hus is lesz azt reméljük
Irtam én Dora Emil 22 gy ezred
Palánkába

NAGYSZOMBATON

Nagyszombaton reggel felébredtünk
S lassan azt gondoltuk hogy felkelünk
A redárok meg hozták a vizet
Felöltöztünk és meg is mosakodtunk

S aztán füttyültünk reggelire egyet
Kinek volt dohányja azután cigarettázott egyet.
Én is elszívtam egy szálát
S azután kimostam a ruhámat

Akkor aztán elmentünk kenyérér
S utánna már jött is a menázi
Hogy mi is volt nem merem mondani
Bableves van mindig könnyi eltalálni.

Délután aztán egy lapot megírtam
Nemessépbé az Imre bátyámnak
Ezt befejeztem akkor jött a mosás
És padlózsúrolás.

Ugyan én nem mostam de vizet hordtam
Eggy eggy sajka vízzel szépen besétáltam
Azután a hajamat kopaszra vágatva
és utánna magam megborotváltam

Ezt mind befejeztem és mostan mit látok
Több mint kétszáz gyermek az utcán masiroz
Valamennyinek csengetyü van a kezébe
Ugy mennek ki a Palánkai temetőbe

Ilyet még én életembe nem láttam
Hogy mire való ez azt elgondolni nem tudtam
Sokan vagyunk itt de ilyet még egy sem látott
Ez nekünk egy egész ujság volt
most ered meg az eső már csöppög
Dora Emil 7 cseta 22 ezs.
Krivapalánkába Makedónia
Most többet nem irok megyek szolgálatba
Ha rendbe van minden akkor irok újra
Akkor betöltöm ezt a kis hejet
És akkor a postára bizom a levelem.

Most meghoztam a vizet most ujbol irok még ebéd mesze lesz
A káplárok most igen jó állanak
Elvoltak a kocsmába egy kicsit boroztak
Most a rendre ugy látszik nem sokat adnak.

Tegnap délutánról irok eggy ujságot
Hogy tegnap délután én itt mit láttam
Tegnap ugy lehetett körülbelül három óra
Kitekintettem eggy kicsit az utcára

És mit láttam ottan több mint kétszáz gyermek
gyermek az utcán masiroz
Valamennyinek csengetyü van a kezébe
Ugy mennek ki a Palánkai temetőbe

Ének szóval és négyes sorokba
Ugy masiroztak végig palánkába
Hogy mire való ez azt nem tudom
Elképzelni azt semmikép sem bírom.

Kedves bátyám e pár sort most unalmamba írom
mert nincs mivel az időt eltöltöm
Ma nem teszünk semmit csak sétálunk és irunk
És ha van mit akkor eszünk.

Igy ha irok eltelik az idő,
Nem kell gondolkodnom, hogy soká lesz az ebéd idő
Mert figyelmem ide adom
És elfelejtem a but ami engem gyötör

Írtam én Dora Emil Krivapalánkán
1923 IV/1-én Husvétnapján.

1923 IV 2 NAPRÓL

Husvéthétfőn reggel szépen csak felkeltünk
S azután megmosakodtunk
És ezután csak hevertünk
Délig semmit sem tettünk

Megjött a dél megettük a bablevest
Ami elfelejtette velünk a delet
Ebéd után egy kicsit pihentünk
És azután lassan utra keltünk.

Derékszijj és bajnét mindenkinek legyen
Mindenki a sorba úgy kilépjön
És így azután megvan az induló
Ki a macedóniai hegyek közé

Egy másfél klm. mentünk a postauton
És azután egy vizfolyáson
Mert itt másfelé nem lehet menni
Amerre a viz foly arra van az út is.

*Jó ideig mentünk és hová értünk?
A nagy partok közt két templomot találtunk
A templomok elég szépek voltak
Szerb vallásu embernek elég jó bevágnak.*

*Énis átvizsgáltam mind a kettőt,
Mert volt hozzá idő jókor ide értünk
Egy jó órát itt töltöttünk
És azután haza sétáltunk.*

*Hogy miyen hejeken jártunk,
Azt leírni nem tudom
Mert a hegyek között néha
Nagy partnak is mentünk.*

*Irtam én Doro Emil IV 8án
Krivapalánkán*

923. IV/3napról

*Ezen a reggelen korán volt a felkelés
Mert a napot nem is láttam
hogy a gyakorló térre értünk*

4én

*4én szintén korán kimentünk
A hidegség az túlságos volt
Hogy a körmünk alig hogy
le nem potyogott.*

5én szinte úgy van

6án.

*6án 8tól csak 10ig van gyakorlat
És azután szegény baka pihend ki magad
Hogy holnap jobbul gyakorolj
És holnapután a padlót tisztán mosd.*

7én

7én csak délig voltunk ki,
És délután a ruhánkat mostuk ki
Hogy tisztán léphessünk be.
A szerb husvétba.

8án

Nagy ünnep van ma itt
Piros tojást is láttam
Amikor az előb pozsárnik voltam
A bőrből jó kedvembe majd kiugrottam

A palánkai lapokba is befutott a napsugár
A barackfa is kezdi tolni virágjának szirmát
Fehér virága már egészen kinyílt
És a fűzfa is már egészen kizöldült.

Zöldül a határ is ahol nincsen kő
És ahol a hó nem borítja a hegyeket
A marhák itt minden nap kijárnak
Ha hó esik vagy eső azok azért mindig
csak kint vannak.

EGY EMLÉKVERS

Szomorú napom van ma énnékem
Hogy mi az oka?
Azt is mindjárt elmondom

Tegnap hogy elvoltam és 8ik századba
ott beszéltem jó koleggákkal
és ők rossz ujságot mondtak
Hogy a Dora Viktor tőlünk elbucsuzott

Elbucsuzott idegen földre
Ahonnét nincs visszatérés ez életbe
Nincs visszatérés de nincs szenvedés
Vigaszunk csak egyedül a felejtés

Felejtteni óh de ha nem lehet
A macedóni hegyek köz a felejtés
igen nehéz
Pláne egy ilyen jó barátot elfelejtteni
Kinek jószágát papírra nem lehet leírni

Kedves jó barátom ki már most nem hallasz
Kint a temetőkertbe a porokkal porladsz
Porladsz de a hazai földbe
Édes az álom mint az édes anya ölbe.

De lehet émmeg majd
Itt hagyom a fogamat
És a Palánkai kövek közé ássák
Meg az én siromat.

Ha itt ássák is meg bele kell nyugodni
mert én már akkor nem parancsolok
Kedves jó szüleim hejjettem
E könyvecskét adom.
Ha kell maroknyi földet a hazai földből
Hozzatok erre az idegen földre
Hogy édes legyen a pihenés a Palánkai temetőkertbe.

Kedves jó barátom újból rád gondolok
Ki már tőlem messze vagy
Veled beszélni többet nem tudok
És többet jó estét én sohasem mondhatok.

Idegen földre tudtam meg halálodnak hírét
Palánkai hegyek közé hogy nem vagy már az élők között
Hogy mikor is költöztél azt nem tudom
Mer arról énnekem senkisésem szólott.

Zuditó árt látok hömpöjögni szívemen
Hogy most kellett ilyen híreket itt megérnem,
Itt Palánkába macedoni hegyek között
Itt kell kisírnom a két szemem a kaszárnya előtt.

Ilyen híreknek halatára a szívem megreped
És megöl a bánat,
Mert egy jó barátot elveszíteni nem nehéz
De azt megtalálni ezt már nem tudja elgondolni az ész.

Kedves jó barátom ifju életednek
Legszebb idejébe hagyta itt bennünket
Itt hagyta mert a sors szólított
És a halál hozzád közel jutott.

Ha bár én nem kísérhettelek utolsó utadra
Halálod hírére itt halltak könnyeim Palánkába
Itt gyászollak és siratlak
Itt töltök szomorú és vig napokat.

Itt nekem másképp nincsek vig napjaim
Ha hazulról, jó hírt tudok hallani
Egyedül csak az vigasztal engem
Mert már tizenegy napja hogy levelet kaptam

Irtam én Dora Emil
923. IV/8án Krivapalánkán Macedóniába

EGY EMLÉKVERS IV/ 9én

A palánkai hegyek körül
Nagy sötét köd fut körül
Az eső is lassan csepereg
Igy én is most a könyvemre teszem kezemet

Reszkető kezemmel a tollat felveszem
És lassan az írást is megkezdem
Drága olvasó ha elolvasod
Jusson eszedbe, hogy Palánkába készült

Palánkába üres hassal
Komoly de mély mélasággal
Itt sirok és itt vigadok.
Igy lassan csak hervadozok.

Ma ünnep van így csak heverünk
Az eső is esik így az idő igen lassan telik
Az idő másképp nem bír elmenni
Pár sort a könyvembe muszáj most beírni

Ugyan mit látok az ablakon ha kinézek
A cserepzsindeljes házak felett.
Kopár hegyeket és havasokat
Mindenhol csak ez van az ember ezt láthat.

Hol van a rózsza? hol a szép határ,
Hol dalolgat mostan a csalogány?
Úditő tavaszban minden madár vig most
És énnékem ezt nem szabad hallanom.

Gyönyörű fenyves téged hogyan feledjelek
Fenyő illatot itt pénzér sem vehetek
Kakukszót sem hallok este hajnalba
Nem zeng a fülemile szomorú bus dalt

Nem hallom notáját a fecskemadárnak
Sikító erős hangját a szép pacsirtának
Nem láttam erre meg Goját sem elszálni
Vagy a házak kéményén szépen kelepelni.

Ijjeneket Palánkába álmodni kell
Ezt meglátni már Prekmurja kell
Mert ijjenről itt szó sem lehet
A kövek között Gólyamadár nem élhet.

Nem bir megnyőni a fenyő sem
Mert a kövek között kevés az erő neki.
A kakukk madár sem bírja a levegőt
A fülemile sem ad zengő hangot itt.

Fecskemadár az van itt is már láttam
Nem olyan mint nálunk
Szomoru bus mint az árva
Nem dalol vig nótát az ereszre szálva.

Nem látok zöld mezőt bármerre is nézek
Csak a birkanyáj zavarja meg a csendet
Ezek mekegése és a Kakasok szolása
Ezt lehet hallani itten Palánkába

Hiány van mindenből csak kövekből nem
Az van elég az ember akármerre megy
Követ azt találhat bár parton és lapon
Csak azt nem ami vigasztaljon.

Fris forrás vizet azt is talál az ember
Oly hideg, hogy a foga majd megreped
A kövek az utcákon igen rosszul vannak
Hogy a bakának lába jobban szóljon.

Palánka IV 9én Emil Dora.

IV 10én EBÉD UTÁN

*Megkezdem az írást az ebéd elfogyott
Igy már erre sincsen gondom.
Délelőtt ki voltunk a gyakorló térre
De az eső bekergetett minket.*

*És azután iskola volt itthon
Az iskolába Matija kaplár elnökölt
Hosszu volt az idő mert én beleuntam
Az iskolát már én megutáltam*

*Csak legalább az eső mindig ne esne
A szegény bakának is jobb kedve lenne
Esik az eső rá is fagy a fegyverre
Szegény bakának a keze ezt szenvedje.*

*Szenved az szegény maga is
Mert a bakancsa sáros egész térdig
most pucolni, ha volna mivel.
De a kefém Kumanovóba hever.*

*A pénzem is fogytának indult már
Szegény vagyok mint a kanász bojtár
De annál is szegényebb vagyok
Mert az kint a mezőn nagy ur.*

*Én is urnak tartom most magamat
Mert nem kell pucolnom marhákat
Nem kell elmennem szántani
Krumplit vagy kukoricát kapálni*

*Csak a gyakorlat itten az én dolgom
Mennél jobbul legyen arra van gondom
Mert ha jól megy
Keveset kell ugrálnom.*

*Irtam Dora Emil
Krivapalánka IV/ 10én*

923. IV/15én PALÁNKA

Reszketve száll le a nap sugára
Palánkának kösziklás tájára
A csendet kanyargó Réka zavarja meg
Sok szegény bakának a szíve itt reped meg.

Megreped mert nem tudja b
Hogy mért él e világban
Hogy itt kell lenni Palánkába
Ijj nagy elhagyatottságba.

Palánkai köves határ.
Sok piros vért te már megittál
Sok bakának holttestét takarod
Néma sóhajjal mondom ez te csendes sirhalom

Ünnep van ma mi ünnepelünk
Puskánkat már valamennyien kipucoltuk
Most már tizenegyre jár az óra
Lassankint eltekintünk a konyhára.

Megnézzük ha megfőtte a bableves
Jó birkahússal ma délbe az lesz
Nagyon jól nem izlik, azért csak csuszik
Katonának jó hogyh az dög is.

Már két nap volt jó finom birkahús
Másképp jó csak a szaga egy kicsit nagy volt
Nem szabad szagolni csak kanalizni
Csak a gyomrom teljen arra kell gondolni.

*Reggel van a finom Papara
Vizben a kenyér fel van foralva
Ez is jó csak keveset adnak
Nem igen telik meg gyomra a bakának.*

Emil Dora.

923. IV/15én DÉLUTÁN

*Elfogyott az ebéd de igen jó izlett
Mert a birkahus mártégnap elfogyott
Igy ma marhahus volt ebédre
Válják a gyomrunknak egészségére.*

*Palánkai török templom!
Fala mellett körül zöld gyöp
Ott hevernek a 22es bakák
Amíg a parancsot meg nem kapják.*

*Ha adják ki a parancsot,
Nem tudja eggy sem, hogy hova szaladjon
Egyik erre ugrik másik arra.
Mig mindegyik a hejét megtalálja*

*Hegyekről lefutó kis kanyargó Réka
Hányszor mosom meg még,
benned az arcomat. hányszor sétálok még
Végig partjaidon szombaton ha ruhámat mosom.*

*Hányszor mosom még meg benned a lábamat
Este ha megvetem ágyamat
Hányszor sétálok ki sötét éjszakába
Lábom mosni a Födeles aljába.*

*Palánkai köves utca!
Ej de sokszor masirozok rajta
Mindennap négyszer a gyakorló térre
Ki és be megyek.*

A gyakorlat minden nap erősebb
Szegény bakának a lába szenved
Mert a bablevestől nem könnyű szaladni
Szegény bakának azért muszáj kitartani.

Sarkon van a Palánkai 22 kaszárnya
Mellette hömpöjök a Rékának árja
Sok anya sirva gondol fiára
Akiik távol vannak itten Palánkába.

Sok levelet elhoz naponta a posta
Prekmurjéből Macedóniába
Prekmurjéből baka gyerek címére
Sok édes anya könnyét sirja bele.

Irják a bakáknak kedves édes fiam
Magadra vigyáz hogy egészséged legyen
Gondolj testvéredre és a jó anyádra
Akinnek csak te vagy minden sóhajtvása.

Palánkai köves utcán ha zörög a posta kocs
Minden baka az ajtóba áll ki.
Mindegyik nézi ha nincsene csomagja
Neme gondolnak rá egy kis hazaival.

Lerakják a póstát és ha nincsen semmi.
Szegény baka föltekint a kövek közé
Bár az égre akar nézni, de szeme megakad
Csucsain a magas kőszikláknak.

Alacsony kis cigány lakások
Titeket az Isten már régen megáldott
Megáldott és el is felejtett
Gondoljátok el, hogy én most itt szenvedek.

Unalmamba mostan Pár sort firkálok
Esik az eső most mást mit csináljak.
Isten veletek szentlászlói leányok
Titeket az Isten kicsit jobban megáldott.

Mert odahaza vagytok nem is szomorkodtok
Talán Miránk nem is gondoltok
Akik othon hagytuk szép termő földünket
Itt tiporjuk a Palánakai köveket.

Szentlászlónak szép határa.
Látlake még valahára?
Látom e még kanyargó határidat?
Hallome még kakukk madárnak szép hangját

Elmegyeke én még a mezőre szántani
Vagy erre most nem is jó gondolni
Itten Palánkába a hegycsucok között
Minden baka szomoruan sóhajt fel.

Hazámnak szép földje Isten veled
Bucsuzom mert a vágyam erre kerget
Mért kell katonáskodnom itten Palánkán
Régi török földön Makedóniába.

Itt az asszonyok is nadrágot viselnek
Ebédet és vacsorát az emberek főznek.
De csak bab és rizsa ezt lehet itt látni
Az is drága mint nálunk a sofrán.

Kenyeret azt nem tudnak sütni
Viszik a pékhez ha akarnak sütni
A pék süt nekik kenyeret
Ami csak kell egyszóval mindent.

*Itt az emberek biz szegényesen élnek
Fatengejes szekéren szekereznek
De az sincsen mindenkinek
Ha egy lova van az már jó élet.*

*Irtam én április 15én esik az eső
Palánkán*

923. IV/18án DÉLUTÁN

*Irom e pár sort itt Palánkán
Kint az udvaron a nagymosás után
Mert ma délután nem mentünk ki
Idehaza vagyunk lopja a napot kiki*

*De én nekem nincs időm a nap lopásra
Redár vagyok ma a kaszárnyába
A szobatisztaságról és vizről felelek
Ez az én kötelességem*

*Telik mulik az idő lassankint
Sok ökröt viszek és adok el naponkint
Hol hetet hol többet egész eggy keresztet
Megolvasni mesterség a petéket.*

*Hiány van ma papirosból.
Igy nem cigarettázunk
azt megspóroljuk magunktól
Az Isten majd éltet talán így sokáig.*

*Most parancs a cipőnek tisztasága
Mert mingyár megyünk molitvára
Molítván osszák ki a leveleket
Ez vigasztalja meg szívünket*

Vigasztal még más is a szilvafa virágja
Kék iboja a nagy kösziklákba
Ma délelőtt kimentünk lövésre
De visszajöttünk a gyakorló térre.

Tegnap délelőtt kivoltunk gyakorlatra
Megmáztuk a kösziklás partokat
A víz kivet majd eltikkadtunk
Mégis uráhvolt amíg csak kibirtuk
Urráh urráh neki a nagy partnak
Előre csak rajta itt van az ellenség
vágja ki hogy birja.

Palánka

923. IV/ 20án

Nó jonapot kolegák és szomszédok
Mimár a bablevest elfoggyasztottuk
Mert amit kaptunk leirom könnyen
Eggy fél kenyeret és eggy fél sajka levest

Igy volt ez tegnap is meg ma is
A menázsit naponta kevesebbre veszik
Kevesebbre veszik parancsba van
Hogy a bakának a gyomra ne legyen dob.

Mert akkor nem tud gyakorolni
Nem tud lezít és dicsszet gyorsan megcsinálni
Nem birja a marsot tercsencsin korakot
Amikor naponta a hegyeket másszok.

Ez a baka élet itten palánkába
Tegnap voltunk föl a magas kösziklákra
Máztuk a partokat aki a hogy tudta
Akármilyen magas csak előre rajta.

Urrárrá urrá rajta fiuk rajta.
Itt van az ellenség vágja ki hogy tudja
Ugy kapaszkodtunk a kősziklákba
Mint minálunk a mókus a fára.

Egyik oldalon föl a másikon le
S akkor azután megvolt a pihenő
A póstautra lepakoltunk
S egy kicsit magunk kifújtuk.

Volt még más is a nagyszerű lövés
A 6ik és 7ik század lött mint a menydörgés
Egyik partoldaltól áti a másikra
Azokra a szép piros babákra
Ötöt löttünk mind valamennyien
Most csak az Isten áldjon meg

Emil Dora
Palánkán irtam

923. 1V20án

A Palánkai baka kaszárnyába
Sok fiu van akit üz a vágya
Sok fiú van aki itt masiroz
Palánkai köves utcán naponta párszor

Én is már egy párszor mentem végig rajta
Hogy az Isten süjlesztette el volna
Mert a kő az úgy van oda rakva
Hogy a bakának a lába elbicsaklik rajta.

Megbicsaklik és nem bir menni szegény
Nem marha és számár fia így hozza a tény
Mert itt olyan az utcának kövezete
Mint nálunk a földesjuk kerülete.

*Az utcán keserves menni az embernek,
Nem szabad felnézni a csillagos égre
Nem szabad elfelejteni hogy az ember megy
Mert észre sem veszi hogy hever a kövezeten*

*Kocsi, ha megy rajta az giceg göcög
Hogy az embernek a mozgája majd kilötyög
Két kerekü górdét azt látok naponta többet
De négy kereküt néha ritkán ha egyget.*

*Ma a melegség az tulságosan erős
A napsugár most úgy éget mint a tűz
A fejem is elszédül már tovább nem birom
Igy az írást is el kell halasztanom.*

*Most elmegyek kicsit lepihenek
Hogy 2 óra után könnyebben mehessek
És könnyebben eltűrjem azt a kis iskolát
Melyet úgy szeretek mint a galamb a buzát*

*Emil Dora
7 cseta 22 pes puk Krivapalánka
Makedónija*

923. IV. 26án Palánkán.

*Jónapot kolegák és barátok!
Szép meleg van most csak borotválkozzatok
Gondoljatok haza is pár sorral.
Majd szüleitek is gondolnak jó hazaival.*

*Tüzesen süt a nap le Palánkára
Palánkának a köves tájára.
Kanyargó völgy,
E partjainak csucsára.*

Sok magyar fiu most írja levelét
Amelyet haza küld Prekmurje felé
Feladja a postára s utánna kiált
Isten veled szép Prekmurjei táj:

Én is most tettem fel a Póstára kettőt
Jó szüleimnek és testvéremnek küldöm,
Palánkáról, hogy az Isten áldja meg
Mert minket itt ugysis ugy ver meg.

Palánkai kaszárnya előtt.
Sorakoznak a bakák a podnarednik előtt
Kapcát fasulnak mindannyian
Két pártot kapnak meleget és ujjat.

Már én megkaptam így most irok
Jó szüleim rátok is gondolok
Gondoljatok rám ide Palánkára
Hogy itt van a fiatalok a baka kaszárnyába

Itt ír meg sok zárt és nyílt lapot.
Így telnek napjai kint a réka parton
Itt eszi kenyerét a Sándor Királynak
Itt eszi bablevesét a szedma csetának.

Node ez mind semmi mulnak a napok
Már 2 holnappal kevesebbet számítottok.
Mi Atyánk, ki vagy a bablevesbe.
Szenteltessék meg a te neved, hogy ne legyen sok krumplics és bableves
Jöjjön el a te országod itten Palánkába a baka kaszárnyába.
Ne hagyj minket a kísértetbe de vigy el minket Prekmurjébe.
Szabadíts meg a gonosztól A Palánkai kövektől.
Add meg nekünk a mindennapi kenyerünket mert így éhezünk keveset
Mert tied az ország és hatalom azért van kevés bab és rizsa kása.
Ámment mondok mostan Palánkába
A palánkai baka kaszárnyába. ámmen.

Hiszek egyy.

Hiszek egyy Istenbe az ezredesünknek szigorú rendeletébe.
Menynek és földnek teremőjébe A komisz kenyérnek
kicsinységébe.

Mi urunkba Pódnarednik Ljubimér Arezsmimba
Ki tanít minket nappal és egyenget puska tussal.
Szenvedünk a gyakorló téren a Palánkai hegyekre még
felérek

Szállunk alá a bokrokra a hegyről ha lejövünk a lapba
Minden harmadnapon a puskánkat pucolva.
Most újból felmegyünk a hegyekre. S onnan nézünk le
a völgyekbe

Hiszek Szentlélekbe. a közönséges lezi és disszebe.
Hiszek egy közönséges rendeletet a baka kaszárnyából
sohasem szabadulunk meg

bűneinknek bocsánatát majd, ha az egyy évünk lejár
Testünknek feltámadásata komisz kenyérnek fogyását
És az örökéletet ki nem hord komisz öltözetet.
Most és mindörökké Áldja meg az Isten Palánkába mindenko.
Ámmen.

1923. IV 27/én délután

Elfogyott a bableves így most pihenek.
Reszkető kezemmel a tollat felveszem
Leirom a tegnapdélutai jókedvem
Most mindjárt el is kezdem.
Tegnap délután nem gyakoroltunk
A török kaszárnyába kísértáltunk
És ottan volt egy kis iskola
Volt annak ki a tisztek nevét nem tudta

Engem szerencsére nem is kérdeztek
Így a büntetésbe nem részesültem
Estére volt egyy gyakorlat
Bodi és bodin ez volt a feladat

Ezt befejeztük meg volt a molitva
És utánna mentünk vacsorára
Vacsora után újból csak iskolás
Amig meg nem volt a felkilenc óra.

*Ez az élet betyár élet. Szent lászló Isten veled.
Itten vagyok Palánkába 22 cs. kaszárnyába
Itt töltök el bus és vig napot.
Komisz ruhába óh én mért is járok.*

*Szép élet a komisz élet!
Csak nem itt a Bolgár határszélen
Csak nem itten Palánkába
A csunya hegyeknek aljába.*

*Szentgyörgynek szép napja már elmúlt
És ha körülnézek még mindig havat látok
A hegyekre ha felnézek
A szívem is majd megreped.*

*Nem vigasztal a csalogány
Gyönyörű zöld sik határ.
Nem ad sikitó hangot a fekete Rigó
Nem zavarja meg a csendet a kaukk szó.*

*Nem látok én itten vigtársaságot
Sem ünnep vagy hétköznapi imádságot
Itt mellettünk a templomba a varjak fészkelnek
Ahol a törökök imádságot zengenek.*

*És mindennap rendszeren az eső csepereg
Másik percbe pedig már a nap eléget
Most is már csepereg az eső
Igy most többet nem is lehet irni emlékül.*

*Épen a szél most vágta fel az ablakot
Egy szem belőle ki is törött.
Ez is a mi kárunk mert most a szél lefu
És a szegény bakának nincs maradása sehol.*

923. IV/ 29én EBÉD UTÁN

Az ebéd elfogyott bableves volt ma
Ebéd után elvoltam a konyhára
Kazánt zsurolni babot válogatni
És vizet vinni hogy este legyen mit enni.

Most hazaértem és mit látok,
A társaság elnyújtózott az ágyon
Alusznak mind az egész banda
Csak eggy páron vagyunk elmaradva.

Pedig az éllyel én keveset aludtam
Éjfélről reggelig én Strázsa voltam
De azért most nem bírok aludni
Pár sort most jól esik firkálni.

Szép életet töltünk mi itt Palánkán
Melegségtől mind meg feketültünk már
A partokról a hó kezd olvadozni
A réka naponta jobban kezd áradni.

A melegség most itten oly nagy,
Hogy az embernek a zsírja olvad
Hárman irunk itt az asztal mellett.
Evvel töltjük az időnket most lehet.

Tegnap délután ki voltunk a kaszárnyából
A tisztek bennünket megvizsgáltak
Hogy, hogy tanultunk meg mindent
Ami eggy katonának kell.

Kint volt mind a négy század
Ami itt van a 22ik ezredből
a 5-6-7 és 8ik század
Az egész gyakorlat csak fegyverfogás volt.

*A gyakorlatot végig nézték és el is hajtottak
Kívánok nekik szerencsés utat.*

Emil Dora 7 cseta 22 pes puk

SZÉP VASÁRNAP DÉLUTÁN HOARÁD GONDOLOK

*Odahaza most, hogy tölteném e napot •
Nem volnék ilyen fogságba,
Bezárva baka kaszárnyába.*

— — — — —

*Bár igaz, hogy itten ur vagyok,
Naponta mást nem teszek mint gyakorlatozok
Az ebédet megeszem várom a vacsorát
A vacsorát megeszem várom a jó nyugvást.*

— — — — —

*A mi kaszárnyánk előtt van négy hosszú asztal
Ott pihenjük ki magunkat ha raszt van
Szemközt előttünk van egygy török fürdő
Ósi hagyomány még a törököktől való*

*Jobb kézfelől van egygy török templom
A hollók fészkelnek benne mindenhol
Ettől száz lépésnyire van egygy másik torony
Itt minden este 7 orak. ellőnek egygy gojót.*

*A Puska eldördül hangoznak a kövek.
A torony óra is elüti a hetet
A templom tornyán is meggyujtják a gyertyát
Most mink is hozzuk már haza a vacsorát.*

*Utánna néha iskola néha pihenő
ezután megyünk ki a Rékába lábat mosni
Itt minden mutatja a háborunak nyomát
Mert az emeletet kevés házba lakják.*

*Kevés ház hogy ablakja van az emeleten
Csak áll pusztán mint az üres fecskefészkek
Jobbára csak pince lakásba laknak
És az emeletek mind üresen vannak.*

*Az üzletek is itten szegényesek
Nem úgy mint mifelénk hogy csinosak és fényesek.*

923. MÁJUS 1-én EBÉD UTÁN

Szép reggelre virradtunk ma itten Palánkába
Májusnak első napja van.
Szép tavaszt mutat a május
Rengő szelek szárnyán a porfelhő száll.

Szép májusnak első napja
Szép napokat hozz e tájra
Hogy ne leggyen nagyon meleg
Mert akkor szegény baka sokat szenved.

Tegnap voltunk a Kancelláriába
Nyári ruha faszulásra
Kaptunk új nadrágot és bluzt
De paszul rendesen és feszt.

A Réka is már kezd kicsit apadni
Mert a hó a hegyekről kezdett fogyni
Most már szépen zöldül a határ
Palánka sok 22 est magába zár.

Sok magyar fíu tiporja palánkai utcát
Sok szegény anya siratja a fiját
Palánkába gondol nagy elkeseredéssel
Ott szenved a fia onnan irt levelet.

Édes anyám ne sirassál engem.
Majd újból megláthatsz ha az időm eltel.
Nem leszek örökössen Palánkába
Haza megyek a magam falujába.

Két holnapot már letöltöttem az eggy évből
Jaj de lassan telik ez a komisz idő
Nem merem gondolni, még 10 h van hátra
Most oztán nem tudom, hogy mit is csináljak.

IV/ 30 án kaptunk nyári felső ruhát
Emil Dora V/1én Irtam.

Irom e pár sort Palánkán

Május 10én az nagy Urnapján.
Kint irom e pár sort a Réka partján
Kufferomon ülök, eggy pad az assztalocskám.

Most visszaemlékszek vasárnapra
Hogy, hogy is telt el az a szép vasárnap
Reggel korán volt poszujsze
És aztán indulj ki a hegyekbe.

Kiséáltunk monastirba
Hogy ott töltsük el vasárnapi napunkat
Kaptunk ottan 20 eggy sült birkát
És fejenkint 1/4 kenyeret.

Dél elmúlt mire haza értünk.
Itthon már az ebédünk is kész volt
Lassan az ebédet elfogyasztottuk
S azután eggy kicsit pihentünk.

Igy elmúlt az idő lassacskán haladott
S a levél írásra idő nem is jutott
De most tekintsük át azokat az utakat
Amelyen mentünk míg elértük a tájat.

A postauton igen keveset mentünk
S azután eggy vizfojáson haladtunk
Két nagy part között mentünk egész addig
Amig el nem értük a kis monastirt.

Kaptunk fejenkint 12 éleset
Igy bátran járhattuk be azt a hejet.
De mást nem láttam mint követ
Csuppa köszikla az egész hegy.

Ezen a napon hallottam kakukszót
A sárga rigó is szépen fütyölt.

1923. V/ 10én UNALOMBÓL

Urnapja van ma így ünnepelünk
Ma a gyakorlotérre nem masirozunk
Ma reggel igaz hogy kimentünk
De hamarosan vissza is jöttünk.

S azután nem tettünk semmit
Csak ettük a királynak a kenyerét
Három levelet lassacskán megírtam
Ezt befejeztem s már unatkoztam

S most pár sort írok emlékül
Hogy a jövőben jusun eszembe az az idő.
Szép idő járt most itten Palánkán
Csak nagy a melegség ez nem jó ám.

Május 4 kére is vissza gondolok
Ezt a napot eszembe tartom mindig
Mert ez a nap olyan erős volt
Máskor 3 napra sem jutott több.

Pedig nekem ez az élet tetszene
dehát miért kell oly sokat szenvedni
Szigoru a parancs minden katonának
Sokat kell tanulni egy szegény bakának

Tanulnék ha tudnám hogy mit
De egy szót nem értek amit tanulok itt
Pedig nehéz megtanulni ilyen kérdéseket
Mikor nem tudja az ember soha mit felel.

Ma is kellene Tanulnom
De nincs türelmem ahhoz sem hogy...
De azért elmulik az idő
Nem örököm ez a kelepció.

Irtam én Dora Emil Palánkán
Urnapiján egy szép délután.

1923. V/ 12én.

Szép májusi napok gyönyörű szép reggel
Ébredő pacsirta ébreszt fel
Ébredő bus dala elhangzik a tájon
Végig szalad a magas kősziklákon

12én reggel is megzavarta a levegőt
A bakatársaság is elfogyasztotta a reggelit
S azután utnak indult ki a hegyek közé
Hogy ott töltse el a szép napot.

Együtt ment az egész Batalion
A hegyek közé bementünk egy szűk uton
S ottan neki indultunk a nagy partnak
Mert fönt a parton volt a gyakorlat.

A gyakorlat igen könnyű volt.
Egy kis fegyverfogás s azonnal volno volt
Hanem míg felértünk addig szorultunk
A part nak eggyszer meg is pihentünk.

Utközbe csunya hejen mentünk
Akkora köveket láttam hogy lenne 100 m.
100 mázsa pedog nagy súly.
Lehet nem hazudok ugy gondolom.

*Fönt a parttetőn egy kicsit szebb a táj
Nincs, ott van egy kis homok is már
Szép hangot ad ott a sárga rigó
S üdítő levelet ad a fű.*

*Délre értünk haza s utat változtattunk
Hazafelé másik uton jöttünk.
Egy nagy sziklaormon leereszketünk.
S dél lett mire hazaértünk.*

*Irtam én 1923. V/13án
ebéd előtt és után
Palánkán. Dora Emil*

1923. V/ 19én EBÉD UTÁN

*Szép májusi napon irom e sorokat
Szép májusi harmat mossa a partokat
Az ebédet már elfogyasztottuk
Most egygy kicsit pihenünk.*

*De térjünk vissza az előbbi napokra,
Ami elmaradt, hogy nem irtam soha
E hó 13án kaptunk 50 élelet.
Azután a ruhánk nem vetettük le.*

*Azután minden éjjel felszerelve alszunk
Este a töltényt a táskába rakjuk
A köpenyt is este ránk vesszük
Igy van ha uzbuna 1 perc s készen vagyunk.*

*Mert készen kell lennünk mindig arra
hogy mikor lesz uzbauna
Ilyenkor 1 perc sorba kell állni az udvaron
S ott várni a további parancsot.*

*Már pár napja mindennap esik az eső.
Hogy ezeket a szép köveket egy kicsit nevelje
Erős mennydörgéssel jár erre az idő
Erőssen zuhog a víz a Palánkai partok előtt.*

*Ma délelőtt beszéltem a kolegákkal
Mert együtt gyakoroltunk kint a Réka parton
Kint volt az egész, a 2ik Batalion
Mert vizsgálta a G. major.*

*Egy kis fegyverfogás na levo és Desznó
Minden vod külön gyakorolt.
És egy kis masirozás ez is vele jár
S Isten veletek zuhogó vizek.*

*Irtam én Dora Emil
7 cseta 22 pes puk Krivapalánkán
Makedónija V 19én.*

PÜNKÖSD HÉTFŐN

*Pünkösd napja elmult
Szép májusi nap volt
Az idő lassan haladott
Mert dolgozni kellett a bakáknak*

*Reggel először a puskákat pucoltuk
Azután pedig a ruhánkat mostuk
Bár igaz a víz zavaros volt
De parancs volt rá azért csak mostunk*

*Délután egy kicsit pihentünk.
S mindig csak a cigányokat néztük
Néztük mert meg lehetett nézni
Hogy hogy ugrálnak az utcákon végig.*

*Két nap tartott nekik ez a nagy vigalom
A Banda huzta úgy hogy a táj hangzott
Volt is nézőjük százzsámra
Hogy hogy tudnak vigadni a szűk utcákba.*

*Jó volt ez nekünk is így nem unatkoztunk
Szép pünkösdnek napján zene szót is haltunk.
Így elmulott lassan szép pünkösdnek napja
Talán a másikat nem töltöm Palánkába.*

*Ez vigasztal engem most a mai napon
Pünkösd hétfőn hogy e sorokat írom.
Ma itten már nincs ünnep
A cigányok már pingetik az ülőket.*

*Mink is ma reggel egy bőrűt javítottunk
Azt elvégeztük azután pihenünk
Némejik ír némejik alszik
Így tellött el a szép Pünkösd hétfő.*

*Irtam Emil Dora
Krivapalánka V/ 21én délelőtt
szép meleg van.*

1923 V/ 22én

Reggel korán kellett felkelni
Mert reggelit kaptunk ezt is meg kellett enni
De mégis korán el kellett menni
Ki a hegyek közé.

Fölmentünk egy 1030 méteres hegyre
Lövészárkokat ástunk kényyszereltségünkbe
S erősen ástunka hegy oldalon
Mindenféle régiséget szedtünk ki a föld alól.

Embercsontokat és ép koponyákat
Mindenféle katonai dolgokat csutorát, sajkát
Bakancsot derik puská és nadrág szíjját.
Municiót amit csak egy katona magával vihet.

Még ami a legfőbb el is felejttem mondani
..... is vót egy kevés
Mert ahol dolgoztunk előbb is lövészárkok volt
Csak hogy már mind az egész beomlott.

Egy tölgyfa alatt volt több mint 50 drb ezüst
És teljes hadicélra szükséges felszerelés
Itt biztosan jó módu fiu lehetett
És itt szünt meg élni a Palánkai hegyeken.

Másik hejen egy sirt ástak fell
Találtak ben csontvázat egész koponyát
Puská és nadrág szíjját és egy aranyat
Ez 40 dinárt ér a mai korszakba.

V. 23 án

Elvöltünk 20án messze
Egy vizfojáson a rém nagy üredésbe
söprüágot szedtünk jó nyirfából
Délbe meg is kötötük unalmunkból

Igy most még az udvart kell összepucolnunk
És azután már ki is rukolhatunk.

Én Emil Dora 7 cseta 22 pes puk
Krivapalánka V/23 án

EGY LEVÉL A NAGYBÁTYÁMNAK

Neked írok most pár sort Palánkáról
Rád bizom odahaza az édesanyámat
Legyél gyámja és vigasztalója
Mer a papa és testvérem be lesznek zárva.

Légy erős és édesanyám vigasztald
Hogy bírja átélni ezeket a rossz napokat
Hogy leggalább, erőben és egészségbe érhesse meg
Hogy a fia jó kedvébe láthassa meg.

Légy erős és segítsd ahogyan lehet
Mert engem itt avvégett a bánat úgy is megesz
Zudító árként hömpöjög szíve men
Hogy mért kellett ilyen rossz híreket megérnem
Miért hordom én Palánkán a komisz ruhát
Ha édes apám otthon fizeti az árt
Könnyez a két szemem mikor e sorokat írom,
Mert nem tudom hogy ő velük mi van otthon.
Kedves bátyám benned van minden reményem
Mert másba nem reménykedhetem
A Jóska bátyámnak szintén nagy a gondja
Hiszen ő neki még nagyobb a baja.
Képzelem hogy a Jóska bátyámnak
Aggságai vannak.
Mert ő szinte nyakig áll a bajba.
Igy ő benne megszűnt a bizodalمام.
Lapot is irtam már ő neki mind ide érkeztünk
De választ nem kaptam rá ez nekem elég hír.
Mert tudom hogy ő választ írna
Pár vigasztaló szót ha ideje volna.
Egész éjjelen át nem bírok nyugodni
Nyikorgó zár megett hogy lehet aludni
Tudom én mert azt már próbáltam.
Hatvanöt napot már ott is szolgáltam.
Naponta kaptam két deci leves és öt deka kenyért
Ez nem való egy ötvenéves embernek
Mert arca megsárgul s könnyei peregnek
Igy aztán ő neki a napok lassan telnek
Leszolgáltatnám én szívesen mindkettőjük hejett.
Mert tudnám, hogy hazulról gondolnak rám.
És hogy odahaza nincsen semmi baj.
De csak türelem elmúlik az átok
Jó szüleim és testvéreim vigasztalásul
Küldök hozzátok
Mert én mást most semmit nem csinálhatok.
Kedves Henrik bátyám újból hozzád fordulok
Mert néked szól e pár sor

azért jól halgasd meg.
Ne add most máshova figyelmed
Halgasd meg Palánkáról a kérésemet
Én itt vagyok macedóniába régi török földön
Palánkába a havasok mögött.
Baka kaszárnyába a Réka partján
Innend küldök pár sort hogy vigasztalásul szolgáljon
Husvétnak szép napján felsóhajtok most itt
Hogy miért kell énnékem távol lennem mindig
Mért nem mehetek el én most a templomba
Szép zöld mezőkön át énekre és imára.
Husvétnak szép napján korán keltem én fel
Mert szolgálatba vagyok azért korán keltem fel
Redár vagyok ma a kaszárnyába Gondom a szobának
tisztasága.

A szoba tiszta és víz elég legyen.
A baka társaságnak mindenről nekem kell felelnem.
Ez az én gondom szép Husvétnak napján
Ki nem szabad mennem így lassan csak irok én.
Szeretnék lenni festő és lefesteni a tájat
Hogy elküldeném a mostani hazámat
Hogy legalább megtudnák itthon is
Hogy milyen a határ amit az ember láthat itt.
Nem látni itt mást mint hegyet és havat
Tizenöt husz métert a postaut egyenesen nem halad
Kanyarog mint minálunk a kigyó
József napján amikor előjő.
Nem hallok kakukk szót reggel ha felkelek
Nem látok zöld vetést ha körül tekintek
Hanem látok Kőszikla csucsokat
Amelynek tetején a juhász dalolgat
Itt az asszony és az ember egygyforma ruhába jár
Meg kell nézni az embernek ha megismeri talán
Az övező réka hasítja Palánkát
Annak a két partján irnak most a bakák
Ott mondják el Husvét i májukat
Ott mossák ki szegények ruhájukat
Ott szintén a sajkájukat
Ugyszintén este a lábukat
Minden este szépen kísétálnak
És a rékába a lábunk megmossuk
Tisztára mert vizitálják
Minden este megszíjjazzák
Nadrágszíjjal rávágnak egy párát
Hogy másik este tisztábban megmossok.
Ez a baka élet így mulnak a napok
Minden este egy nappal kevesebbet i rok
Mindennap irok pár sort a könyvembe
Hogy majd valamikor emlékül elővegyem

Most már meg lessz a dél is
 Meg lessz a menázi azután lehet csutorázni
 Eggyet eggyet iszunk a jó forrásvizből
 Ezt tesszük husvét napján egészségünkben
 Ma délben pecsenye is lessz úgy hiszem
 Mert egy pár birkát ma a pékhez elvittek
 Nagypénteken ami elmaradt azt megesszük
 Hogy legalább egy kis husvétot tarthassunk.
 Most többet nem irok megyek szolgálatba
 Ha rendbe van minden akkor irok újra
 Akkor betöltöm ezt a kis hejet
 És akkor a postára viszem a levelem.
 Most meghoztam a vizet most újból irok míg ebéd nem lesz
 A káplárok most igen jó állanak
 Elváltak a kocsmába egy kicsit boroztak
 Most a rendre úgy látszik nem sokat adnak
 Tegnap délutánról irok egy ujságot
 Hogy tegnap délután én itt mit láttam
 Tegnap úgy lehetett körülbelül három óra
 Kitekintettem egy kicsit az utcára
 És mit láttam ottan több mint hatszáz gyermek
 Gyermek az utcán masíroz
 Valamennyinek csengetyű van a kezébe
 Ugy mennek ki a Palánkai temetőbe.
 Énekszóval és négyes sorokba
 Ugy masíroztak végig palánkába.
 Hogy mire való ez azt nem nem tudom
 Elképzelni azt semmiképp sem bírom
 Kedves bátyám e párt sort most unalmamba irom
 Mert nincs mivel az időt eltöltöm
 Ma nem teszünk semmit csak sétálunk és irunk
 És ha van mit akkor eszünk
 Így ha irok eltelik az idő
 Nem kell gondolkodnom hogy soká lessz az ebéd idő
 Mert figyelmem ide adom
 És elfelejtem a but ami engem gyötör

Irtam én Dora Emil Krivapalánkán
 1923 IV 1 én Husvétnapján.

IRODALOM

Dömötör Tekla—Katona Imre—Ortutay Gyula—Voigt Vilmos: A magyar népköltészet, kézirat, Bp. 1969.

„Emlékül hagyom az unokáknak, dédunokáknak, lássák, hogyan éltünk, s hogy az ő életük szebb legyen egyszer...”

Önéletírások. Szerkesztette Hoppál Mihály, Küllös Imola, Manga János. Gondolat, Bp. 1974.

REZIME

JEDAN PROIZVOD REALISTIČKOG FOLKLORA, STIHOVANO SAOPŠTENJE A VOJNIČKOM ŽIVOTU EMILA DORE

Jezičari i etnografi koji prikupljaju usmena predanja interesuju se u novije vreme za biografije seljaka, jer usled ekonomskih, društvenih i kulturnih promena stvara se jedan novi tip čoveka i nova književna vrsta koja se zasniva na stvarnim događajima.

Stihovana biografija kao književno ispoljavanje amaterizma predstavlja prelaz između folklora i umetničke poezije. Pod uticajem lektire i škole seoski autor se koristi šablonom umetničke poezije pored rekvizita narodne poezije.

Ispovest Emila Dore o svom vojničkom životu predstavlja kuriozum koji sam slučajno otkrila 1976. godine u Prekmurju. Dora opisuje svoj vojnički život u Makedoniji 1923. godine u stihovima hronološkim redom. Upoznajemo se sa načinom mišljenja i gledanja na svet prekmurskog seoskog momka. Karakteristično je za njegovu prirodnost da i svoju ličnu korespondenciju saopštava u stihovima. Posebno treba istaći njegovo sociografsko interesovanje, naime njegova zapažanja o ekonomskoj, društvenoj i kulturnoj situaciji u Makedoniji. Na taj način njegova biografija ne predstavlja samo dokumenat seoske pismenosti, nego i dokumenat vremena.

SUMMARY

A PRODUCT OF REALISTIC FOLKLORE, A VERSIFIED COMMUNICATION ON THE MILITARY LIFE OF EMIL DORA

Linguists and ethnographers who gather unwritten tradition have recently got interested in peasant biographies, because economic, social and cultural changes have generated a new type of man and a new genre based on true events.

The versified biography as a literary manifestation of amateurism represents a transition between folklore and poetry. Under the influence of reading and school the peasant author uses the patterns of poetry and folk-poetry.

The confessions of Emil Dora about his military life represent a curiosity I happened to discover in 1976 in a village of Prekmurje (Slovenia). Dora described his military life in Macedonia in 1923 in a versified chronological sequence. We get acquainted with the way of thinking and viewing the world of a country lad in Prekmurje. It is interesting that he communicates his personal correspondence also in verse. His sociographic interest is also worth noticing, i. e. his observations on economic, social and cultural situation in Macedonia. Thus his biography is not only a testimony of peasant literature but a period documentum.

Matijevics Lajos
Veselinović Šulc Magdolna

**MÁTYÁS KIRÁLY ALAKJA
EGY MAI BÁCSKAI
MESEMONDÓ MONDÁIBAN**

Korvin Mátyás (1440—1490), Hunyadi János fia, magyar király (1458—1490), hadvezér, törvényhozó és ügyes szervező, valamint a törökök elleni harcok kiemelkedő személyisége, nagyban szorgalmazta hazája kultúrájának és népe általános műveltségének felemelését. Ezért alakja századokon át a nép emlékezetében maradt, Rákóczi és Kossuth mellett mint a legnépszerűbb s a legtöbbet emlegetett hős, és az igazságtisztelő király.

Bár a magyar népköltészetben is jelen van alakja, a múlt századi megőrzött népdalokban is találkozunk nevével, mindmáig főleg a prózai szövegek emelhetők ki, mint a Mátyás-kultusz leghitelesebb tükrözői. Szólásokban és közmondásokban, anekdotákban, trufákban, mondákban szerepeltetik a környező népek is, a csehek és szlovákok, az ukrainaiak és a lengyelek, valamint a délszlávok.

A délszlávok népi énekesei saját hősként emlegetik Kaica Radonjaval, Zmaj Ognjen Vukkal, Jakšić Mitarral. A szerbhorvát népdal az autentikus események keretében, autentikus személyekkel együtt Kraljević Markóval, Vukašin királlyal és a Jakšićokkal emlegeti.¹ Az Erlangeni dalok kéziratában² Zmaj deszpota Vukkal hozzák összefüggésbe, több szlovén népdal pedig Mátyásról, mint az igazságos és jóságos királyról szól. A Vuk-féle gyűjteményben található magyar nyelvre fordított *Dojčin Petar és Mátyás király* című népdal is igen népszerű. Dagmar Burghardt kutatásai során arra a megállapításra jut Vuk gyűjtése, valamint a muraközi, a stájer és a Kuhač „Stare popievke”-ja alapján, hogy a XV. század második felében keletkezett a szöveg, s eljutott egész Macedóniáig (Ohridba és Šoplukába), Prizrenig és Krivorečka Palánkáig.³

A bácskai ruszin népdalénekesek,⁴ főleg a kucuraiak egyaránt dalolnak és regélnek Mátyás királyról és Márkó királyról, az egyik bunyevác népballada pedig azt a legendasort foglalja össze, amelyik arról szól, hogyan lett Mátyásból király.⁵

A hagyomány még manapság is őrzi Mátyás alakját, a mesék, a mondák, a tréfák, az anekdoták továbbra is élnek, sokat lejegyezhetünk belőlük jelenleg is, mivel az újabb változatok állandóan születnek és terjednek a nép körében még akkor is, ha a hősök már másként néznek ki, új köntösben jelennek meg a szövegekben.

Penavin Olga és Matijevics Lajos elég sok Mátyás mondát lejegyzett a Bácskában és Baranyában, s mindenik megegyezik a magyarországi változatokkal. Csupán abban különböznek azoktól, hogy a mesélők helyhez kötik az eseményeket. A vándormotívumok, a legismertebb s a leggyakoribb formulák kimutathatók, mivel mindenikben előfordulnak. Ilyen pl.: *Mátyás király és az urak*, *Mátyás király meg a juhász*, *Mátyás király udvari bolondja*, *Mátyás és a szántóvető*, *Mátyás király és a szántóvető*, *Marcibányi meg Mátyás*, *Mátyás király és az öreg szántóvető*, *Mátyás király és a csókai úr*, *Mátyás király és a cinkotai kántor*.⁶ Ujváry Zoltán négy bánsági Mátyás-mondát jegyzett le Hertelendyfalván (Vojlovica) a múlt században Bukovinából idetelepített székelyek népköltészetéből. Kovács Juli néni, a híres mesefa mondta el őket, s mindenikben a sok eredetiség mellett kimutatható a mesélő képzeletvilága is. Ugyanakkor előkerülnek a Bukovinából hozott, s megőrzött mesemotívumok is. Ilyenek: *Mátyás király meg Bem apó*, *Kell-e a nádnak víz?* *Mátyás király aranyekéje*, *Mátyás király mint ostoros*.⁷

Penavin Olga és Ujváry Zoltán gyűjteményéből az derül ki, hogy a Mátyás királyhoz fűződő népköltészeti termékek javát az egész Jugoszlávia területén legjobban a Vajdaságban (Bácska, Bánság) és Baranyában őrizték meg. A Muraközben és Szlavóniában jóval szegényebb a Mátyás mondakör.

„A Mátyás hagyomány ügyét napirenden tartó kutatóink ismételten szorgalmazták a gyűjtést. Igazolásul és okulásul szívesen hivatkoznak a szomszéd népek körében összegyűjtött epikumra. Kétségtelen, van mit megszívnünk” — mondja Ferenci Imre *Adatok a Mátyás — mondakörhöz* című tanulmányában.⁸ Emlegetve a szomszéd népeket elsősorban a más nyelvűekre utal, de fejtegetésében tovább bizonyítja azt is, hogy a szomszédos országok magyar ajkú mesélőitől sincs még egybegyűjtve a sok szunnyadó Mátyás monda. Pedig kár elhanyagolni ezeknek a lejegyzését, hiszen a témakör egységessége, teljessége nélkülük elképzelhetetlen. Rögzítésüket könnyíti az a tény, hogy szinte minden mesemondó szívesen foglalkozik az igazságos király cselekedeteivel, igazságszolgáltatásaival, szívesen idézi országjárásait és tréfáit.

Nálunk, Jugoszláviában is kevés olyan mesemondó, mondaőrző akad, aki egyetlen Mátyás királyról szóló történetet ne tartogatna, ne őrizgetne. Azonban arról is van már tudomásunk, hogy ismerik a magyar ajkú mesélők a híres Márkó királyt is. A szegényeket pártoló igazságos Mátyásról mesélnek állandóan, ha többet nem, legalább egy két történetet a környezetükben, s a gyűjtőtől sem szabadkoznak, ha a Mátyásról szóló mondák iránt érdeklődik. Számos kiadvány szolgáltat adatokat a témakörhöz a környező népek gyűjteményeiben a magyarok igazságszerető Mátyásáról, népszerűsége, halhatatlansága ennél fogva a szomszéd népek népköltészetében is természetes. A szerbek, a horvátok, a szlovének ajkán élnek e mondák ma is, s hogy számukra sem közömbös Mátyás király alakjának irodalmi, népköltészeti vetülete, többek között erről tanúskodik a Ljubljánában megjelent *Slovenske pripovetke o Kralju Matijašu* monográfia, melyet Grafenauer gyűjtött össze, s tett közzé 1951-ben. Éppen ezért a Mátyásról alkotott népi szövegek további gyűj-

tése a Mátyás mondakör lendületesebb rendszerezése még sok megőrzött régiséget, hagyományt hozhat felszínre.

Ez alkalommal Szabolcski Julianna, pirosi (Rumenka) mesemondónk mesekincséből válogattuk ki a Mátyás királyról szóló anyagot. Szabolcski Julianna Márkó királyról (Kraljević Marko) mondott mondáinak szövegét, valamint ezek értékelését már közzétettük.⁹ Márkó királyról tizennégy szöveget sikerült összegyűjtenünk, Mátyás királyról azonban csak öt mondát mondott el Szabolcski Julianna. Bár azt állította mesélőnk, hogy többet is tud, mégsem volt alkalmunk folytatni a gyűjtést, mivel Szabolcski Julianna Németországba utazott unokáihoz. Mátyás királyról az alábbi mondákat hallgattuk meg és jegyeztük le:

Mátyás király Piroson, Mátyás király és a szőlősgazdák, Mátyás király és a szegényasszony, Az igazságos Mátyás király, Mátyás király halála.

Itt közöljük valamennyit minden változtatás nélkül:

MÁTYÁS KIRÁLY PIROSON

Mátyás király idejibe ez is megtörtént. Mént faluról-falura és Pirosonra tanát, vagy ahogy most híjják, Rumenkára. Ez ott történt vele. Egyszer ahogy járkál, mén, mendedél, a pirosi határba, hát lássa, egy szegény ember szánt egy lovon. Nagyon nagy bánata lett, hogy az a szegény ember egy lovon szánt. Még tovább, hát lássa, hogy egy gazda ember három lovat hajt, három lovon szánt. Egyet gondolt, elment vissza a szegényembérhő, s azt mondta a szegényembérnek: „Gyere velem, szegényembér!” Az nem is gondolta, hogy ez Mátyás király és viszaszólott:

— Hát hova mennénk?

— Gyere velem ne gondolkozzál sémmit sē! Csak gyere velem!

Hát otthatta, megkötötte a lovát, s elmént a szegényembérrel, aki Mátyás király vót. Odaménnek a gazda embérhő, és azt mondja Mátyás király: „Fogd még ezt, egy lovat fogjál ki belőle, és vezesd oda a tizedhő!” Hát ugyē a gazda ember egy kicsikét elkezdett csármáni, de hát nem mert szólni, mert űk ketten vótak, két szegényembér, ű maga van ugyē mégis más ami egy vagy kettő, hát tartott tőlük. A szegényembér elvezette a lovát, és hozzákötötte az övéhe, és akkor tovább szántott, lett neki két lova. No, jó van. A gazda ember mikor hazamént, félment a bíróságcho, hogy egy szegényember ott járt a határba, üldözzék, mert űneki elvött egy lovát, és odatta egy másik embérnek. Hanem ha a szegényembér véletlen Piroson lész, bēnt a faluban, és megtanáják, huszonötöt veressenek rá.

Űgy is vót. Nem is kellett, hogy keressék, ű maga jelentkezett Piroson. Rissz-rossz ruhában, ahogy járta a határt, beállított. Odamégyn és mondja:

- Bíró uram, nagyon szeretnék íccakára... már nagyon rámes-
telődött... hogy itt meg birnák alunni.
- Micsoda? Még itt akarsz aludni? Pandúrok, hamar megfogni és
huszonötöt verni az ületire!

Még is fogták a pandúrok, jól meg is verték Mátyás királyt itt Piroson. A gazdaembër bëjeléntette azt a szëginyembërt is, aki szántott. Hát mi-
kor az hazamëgy, ott vannak a pandúrok. Viszik ám fél a kössígházára,
fél a bíró elébe, s mondja neki a bíró:

- Hogy merted, të szëginyembër, ellopni ennek a gazda embërnek
a lovát?

Uram, hát nem tudtam szabaduni attul a szëginyembërtül. Azt
mondta, hogy vigyem, fogjam mëg, és vigyem, oszt elvittem.

- Fogjátok mëg, pandúrok, huszonötöt ennek is az ületire verni!

Jól elverték ezt is, aztán haza bocsájtották, mert hát pirosi vót. A má-
sikát bedobták a börtönbe.

Hát jó, mit csinált, mit se Mátyás király, vót neki bicskája, meg-
vágta a kezit és a kezire ráírta, ahogy jött a vére, egy cëdulára:

„Itt járt Mátyás király Piroson. Én vettem el a szëginyembërnek
a gazda embërtül azt a lovat. Majd meg fogjátok ezt mëg érezni,
amit cselekedtetëk!”

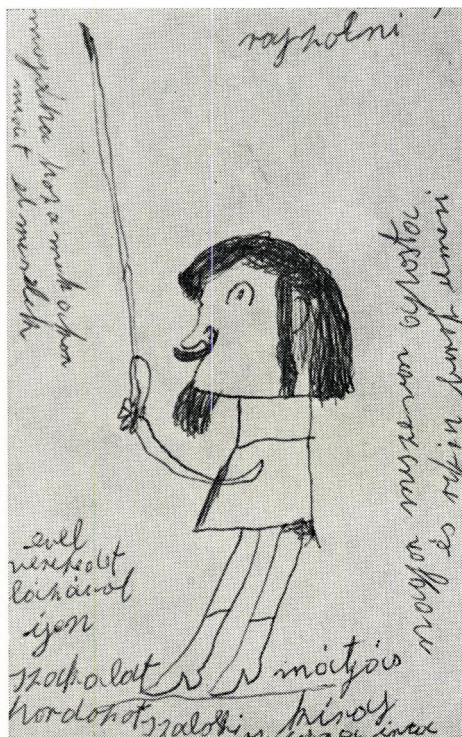
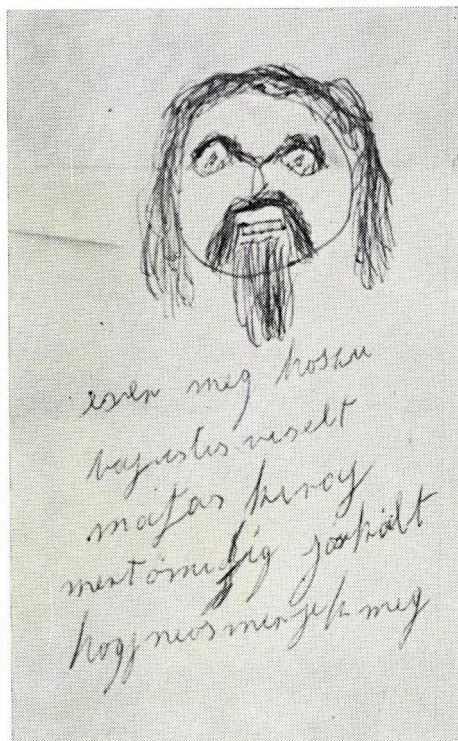
No, jól van, ugyë hát elmúlt mindën, nem tudta sënki. Amikor ki-
eresztëtték, mëgin jó huszonötöt ráverték az ületire, akkor útnak bo-
csátották, mëg enni së adtak neki. Hazamënt Mátyás király. Azonnal
befogatott. Hat lovas fogatba járt ugyë, az vót neki, ezelött nem vótak
ilyen limuzínok, hanem olyanokon járkáltak. Mondta a kocsisnak: „Most
majd elmegyünk Pirosra, és megnëzzük azt a bírót. Nem hiába gyött
mindig a panasz. Mindig gyöttek a levelek, hogy Piroson këgyetlenëk
a bírók a szëginyembërhë. Nyúzzák, ütik, veretik üket a pandúrokkal,
üljük fel, és induljunk!”

Kihirdëtték az egész országban, hogy Mátyás király faluról falura
mëgyën. Mënt is, mënt egyik faluban is kërdëzte, hogy bännak a szë-
ginyel, a másokban is. Hát ugyë ëgyik faluba jó vót a bíróság a szë-
giny embërhë, a másik faluba kutyább vót. No addig gyöttek falurú fa-
lura, mëg ideérték Pirosra. Mikor Pirosra értek, hú, itt is a nagy tün-
tetés, lobogók, mer gyön Mátyás király. Mëg tán szönyegët is tëttek a
fijákër elébe, ahogy hajtott be Mátyás király. No, akkor kërdëzte a bí-
rótul:

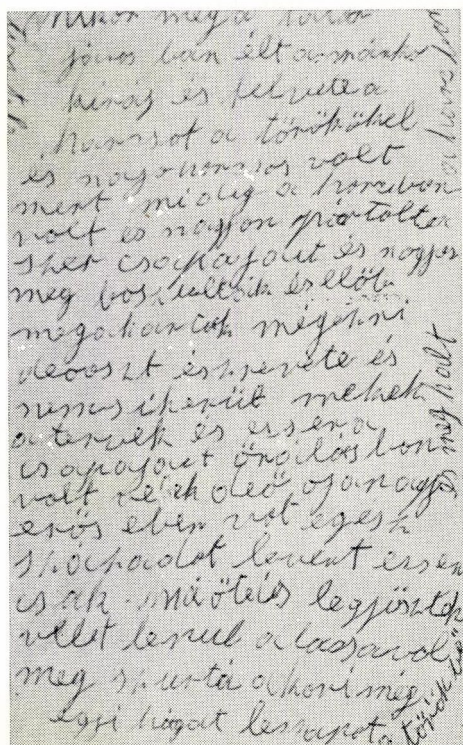
- Hogy vannak az embërek? Hogy bännak a pirosiakkal? Hogy bän-
nik a szëginyembërekkel?
- Nagyon jól, királyom, nagyon finoman. Nagyon finoman bännak
velëk.

Szabolcsi Julianna a gyűjtés idején

Hogy Szabolcsi Julianna Mátyás királyt és Márkó királyt gyakran ugyanazokkal a tulajdonságokkal ruházta fel, azt a mellékelt rajzon is jól láthatjuk. Szerinte így nézett ki a két mondahős

Szövegeit nemcsak mesélte, hanem írta is adatközlőnk. Ezt az egyik Márkó királyról szóló szöveg kéziratáról készült fénykép is mutatja

- Jó van, nincs sëmmi baj sè! Hanem abba a bötönbe gyöjjenek csak be! Egy szègínyembèr ekkor mæg ekkor bè lett ide csukva, és összeverték. Kétszer huszonötöt vertek rá. Tessék! Vegyék fel azt a padlót!

A pandúrok fèlszakították a padlót, és ott vót a cédula.

- Most elhiszik, hogy itt jártam?
 — El.
 — Èn vótam itt, Mátyás király. Èn kaptam a huszonötöt az üllètremre, de a szègínyembèrt is úgy elverték. Èn vótam az, aki a lovat elvètta a gazdátul és a szègínynek attam. Így bännak itt a szègínyekkel?

Röktön a pirosi bíró is huszonötöt kapott az üllètire. Lovak közé kötöztek, s úgy széjjel szakították a bíró urat. Errül a pirosi bírorul sok bírók tanultak. Mátyás király mindig figyelmeztette az országban a bírókat, hogy a szègínyembèrrel jól bánjanak.

MÁTYÁS KIRÁLY ÉS A SZÖLŐSGAZDÁK

No, èccer a Mátyás király mægyn a szöllőkbe. Hát lássa, hogy ott kapálnak a szègíny embèrèk. Jó van. Kapálnak a szègíny embèrèk, bènt mæg az urak isznak, èsznek, tele asztal mellett díró-dároznak. A szègíny embèrèkèn csak úgy folyik a víz. No odamegy a Mátyás király, és így szól:

- No embèrèk, isztok èszték, a szègíny embèrèknek attok-è bár bort?
 — Nem érdemlik mæg! — azt felelték a szöllősgazdák.
 — No jó van, embèrèk, rëndben van. Gyerünk ki a szöllőbe, én is megfogom a kapát, meg tik is mindnyájan megfogjátok a kapát. A szègíny embèrèk meg bëmènnek az asztalho, azok esznek, isznak mæg mink kapálunk.

Kapáltatta velék a hëgyet, de nem így kapáltatta, hanem felfelé. Felfele, oszt majd megszakadtak, úgy folyt rólok a víz. Pú, egyik kövérebb volt, mind a másik, izzadt, szenvedett. Akkor mondja Mátyás király:

- No, most ki érdemli mæg a bort? Az-e, aki dolgozza a szöllőt, vagy az-e, aki ott ül az asztalnál? Akkor mindnyájan azt mondták:
 — Az érdemli meg, aki dolgozza a szöllőt, annak jár a bor.

Abban a szöllőkben azóta is együtt dolgoznak a szègíny embèrèkkel a szöllősgazdák, mert Mátyás király intését soha sem tudják elfelejteni.

MÁTYÁS KIRÁLY ÉS A SZEGÉNYASSZONY

Ez is megtörtént a Mátyás király idejibe. Hát mindig olyan szegénysegeket látott itt-amott, és gondolt egyet, fölöltözött olyan rossz ruhába. Mént házrú, házra, mént. Vót ahun fogadták, jaj, hát azt sē tudták mit csináljanak vele, de vót egy nagyon szegény ház, ahova bēmēnt, ott egy szegény asszony lakott. Annak a szegény asszonynak vót hat családja. Éppen íccakára ért oda Mátyás király, de rossz ruhába vót, és a szegény asszony nem gondót arra, hogy a király. Nem tudta, hogy kicsoda.

- Mēghálhatnék-e itt az íccaka?
- Hát hova tēgyem? Lássa mennyi a gyērēkēm? Jaj, hova is tēgyem?
- Nem baj, alszok én a konyhába is, csak egy kis szalmát tēgyenek lē!
- Mēgalszok én ott is. Nem kívánok én isten tudja hun aludni.

No mēg is csinálta a szegény asszony a fekhelyet. Elmēnt a szomszédba, mert mēg szalmája sē vót neki, kért szalmát. Elvitte, lészorta, és ott aludt a Mátyás király.

No, de az asszonynak fél kellēt korán kelni, mert kēnyeret sūtōtt. Ugyē annyi gyērēktől nem birt nappal dolgozni, muszaj vót íccaka a kēnyeret mēgsūtni. No, de ez a szegény embēr nagyon mēg vót éhēzve, és azt mondta az asszonynak, hogy adjon neki valamit ēnni. A szegény asszony sūtōtt lángoslepīnt. Ahogy mēgsūtōtte, úgy tētte oda az asztalra csak zsír nēkū, mer hát annyira szegény vót, hogy zsírja sē vót. Nem vót az baj a szegény embērnek, jól ēvētt belūle. Évētt. Mikor mēgētte a lángoslepīnt, az asszony tētte-vētte a dolgát, nem törōdōtt vele, mert látta, hogy ez egy szegény embēr, mit beszélgessēn vele, majd ha akar, elmēgy tovābb ugye. A szegény embērnek ötōzōtt Mátyás király mēg fēlfordītotta a tányérját, és alátētt valamennyi összegēt. Nem tudom mennyit, de odatētte a szegény asszonynak. Hát úgy dél felé mēgyēn a szegény asszony, majd összeszēdi má a tányérokat, az edényeket, és majd elmosogat. Hát mikor fölemeli azt a tányért, amēllikbe adta a szegény embērnek a lángoslepīnt, majdnem szōrnyet halt ijedtibē vagy örōmibē, mert mēglátta az összegēt. Mellette cédula is vōlt:

Itt járt Mátyás király!

Jaj, akkor mēg a haját is csupáta, hogyhát mért nem inkább a gyērēkēket rakta le a földre és a Mátyás királyt altatta volna bent. Ha ű ezt gondolta volna! De nem gondolta eztet, hogy mēg űhozzá Mátyás király is bēmēgyēn ilyen rongyosan, így szegény embērnek öltōzve.

Hát aztán mindēnkinek elmondta, hogy mindēnki fogadja be a rongyos ruhást, mert az biztosan Mátyás király, csak így rongyos ruhába bújva járja az országot, hogy mēgismerje milyen a népje.

Nagyon gazdag lētt, mert a tányér alatt nagy összeg volt, és azt is mēgfogadta magába, hogy a szegény embērēknek aztán mēg tōbbet ad.

Hát Mátyás királlyal sok ilyen megtörtēnt.

AZ IGAZSÁGOS MÁTYÁS KIRÁLY

A Mátyás király idejibe vót egy falu, de nem is tudom annak a nevit. Abba a faluba nagyon pogány bíró lakott. Olyan kutyául bánt az emberekkel, hogy mindig panaszkodtak, mindig panaszkodtak. Réttenetesen megadóztatta őket. Mindig, akár milyen kicsiér padra húzta őket — ezelőtt verték az embereket. Nem is csoda, hogy mindig panaszkodtak ezek az emberek.

Hát a Mátyás király egyszer mit gondolt, mert nem tudott másképp már igazságot tenni köztök, a panaszra nem tudott másképp már felelni, felöltözött nagyon öreg ruhákba. Elmént, mint valami kérőgető. Mént, mént, mündégélt, mént határon keresztül. Egy helyen meglátta, hogy három lóval szántott egy ember. Ahogy tovább mént, másik helyen még csak egy lóval szántott egy ember, de alig birta szegény ló azt az igát, Visszamént és szólt annak az embernek, amelyik három lóval szántott:

— Idehallgas! Nekem ezt az egyik lovat add oda annak a szegény embernek, aki egy lóval szánt! Minek nekéd három? Annak is legyen kettő, nekéd is legyen kettő!

Mátyás király mindig az igazságot akarta. No jó van. Ez megtörtént. Megint mént, mént, addig mént, hogy elért abba a faluba, ahol olyan pogányan bánt az emberekkel a bíró. Hát odamegy ű, hallást kér.

— Á, itt nincs!

Bedobták a börtönbe. Hát nem tudták, hogy ez a Mátyás király. Ott aludt.

— No, evvel a bűdös gazemberrel, majd reggel fát vágatunk. — mondja a bíró.

Hát jól van. Félkelt a szegény ember, rissz-rossz ruhába vót, gondoták, hogy nagyon szegény is lehet. Nem adtak neki enni, csak oda levitték a faskamrába egy nagy fűrisszel és fűrészeltették egész nap a fát. Mikor kész vót a fával a Mátyás király, akkor megvágta a kezit. Ű akaratabul megvágta a kezit, és egy fába beleírta:

„Itt járt Mátyás király.”

Akkor szépen össze is rakatták vele a fát. Szépen, nagyon szépen állt. Hát jó van. Kész vót, bémént jelentette:

— Kész vagyok, uram, mostmár. Hát mennyi fizetést kapok?

— Sémmit. Még csak az kellene!

A bíró azt parancsolta a pandúroknak, hogy huszonötöt verjenek rá, amért kérte a fizetést. A pandúrok huszonötöt vertek a szegény em-

bërre, és úgy küldték útnak. Nem fizettek neki. Ezt a bíró cselekedte vele.

Hát hazamént a Mátyás király, hazamént és egy jót két-három hétre kihirdette az országba, hogy ü megyén most minden falukat meglátogatni. Fél is ötözött szépen a Mátyás király, hat lovas hintóval — ezelőtt hintóba mentek, nem vótak ezek az ótók — megindút. Jaj, azt sè tudta a bíró úr abba az elátkozott faluba, ahol olyan rosszul bántak a népekkel, hogy fogadják a Mátyás királyt. Mindént finyésítettek, pucoltak, mindén szépen rendbe vót. No, megérkezött a Mátyás király. Mindjárt bëméntek a bíróho az irodába, és mondja:

- Hát hallottam, hogy nagyon szépen bánik itt a falusi emberekkel a bíró.
- Igén, igén. Igén, Mátyás királyom. Igén. Nagyon szépen.
- De idehallgasson! Itt van ez az embër, rëndézzé el, hogy mën-jën ki oda a faskamrába, és ezt még ezt a fát húzza ki onnan.

Kiméntek. Akkor kezdött már a bíró úrnak szépégni az üllete, mert furcsa vót neki, hogy a Mátyás király azt parancsolta, hogy húzzák ki azt a fát. Hát kihúzták a fát, és meglátták, hogy rá van írva:

Itt járt Mátyás király.

No aszt akkor a bíró uram még vót ám nagyon ijedve. Bëméntek, és a Mátyás király mondja neki:

- Hát így bánt az itt való szégíny pór néppel? Így kell azokkal bánni? Ahogy engémet elporolt, éppen úgy vereti itt az embëreket mind sorba. Mindig gyött a panasz. Nagy panasz gyött.

Ès mia csinltak akkor? Avval a bíróval? Egy lóra rákötötték a két lábát két kezit úgy hogy szíjjel szakították. Nem is járt neki más, amér így bánt a szégíny embërekkel. A Mátyás király ilyeneket cselekedött, mert mindig az igazságot akarta.

MÁTYÁS KIRÁLY HALÁLA

A Mátyás király halálát mesélém el. Nagyon üldözték, el akarták tökíteni láb alól. A pandúrok mit csináltak, mit nem, félbérelték a szakácsnét, hogy csináljon neki feketekávé. Ezelőtt is vót feketekávé, de éppen csak az ilyenek, akik hát egy kicsit főjebbvalók, ezek itták a feketekávé. A szakácsné tett bele a feketekávéba valami ördögöt, valamit belekevert, no mostan, hogy majd a Mátyás királyt kivégzi. Mikor elébe vitte, olyan furcsa vót Mátyás királynak ez a feketekávé, nem úgy nézett ki, mint máskor. Azt mondja a Mátyás király:

Tessék, maga igya mÁg először, majd aztán én iszok!

De húzódozott a szakácsné a feketekávé. Gondóta magába, hogy megigya, nè igya. Eh, ami lész vele, megitta. Hát ahogy megitta, kimént a konyhába, és szörnyethalt. No ezt mostmár jól látta Mátyás ki-

rály, hogy ütet már üldözik, el akarják tenni láb alól. Hát mit csináljon? Ívelődött, ívelődött, hogy nem tudja, mit csináljon. Ha már az udvarba béggyüttek az ilyenek, akik ütet el akarják tölkiteni láb alól, nem tölhet semmit se. Éppen rágyótt valami, hogy ki kéllött menni a vécébe.

Ezek a pandúrok még félbéreltek egy széginy embért, és az valahogyan belemént a vécébe, a pandúrok eresztették be az udvarba valahogy. És mikor végezte a dolgát Mátyás király, a pandúr kívül állt, hallotta, hogy sivalkodott:

Szúrd, szúrd, most szúrod agyon az igazságot!

A széginyembér bentül a vécérül szúrta lē a királyt. S akkor így végezték ki a Mátyás királyt.

* * *

E tanulmányunkban nem szólunk Szabolcski Julianna életrajzi adatairól, sem pedig azokról a megjegyzésekről, amelyeket mesemondás közben a szövegekhez fűzött, mivel ezeket is megjelentettük az előbb említett tanulmányunkban. Inkább csak azoknak a mondáknak a sajátosságait emeljük ki, amelyek Mátyásról szólnak, valamint azokat a szövegeket elemezzük, amelyeket Márkó királyról mesélt el adatközlőnk, neki pedig a Fruška Gora lankáin őrködő szőlőcsősz nagyapa mondott el. Unokájának, Szabolcski Juliannának a mesekincsében ezek továbbélnék. Érdemes szólni azokról a Magyarországon gyűjtött Mátyás-mondákról, és a Jugoszláviában ismert szövegekről a magyarság körében, valamint a ruszinok meseanyagában. A ruszinok szövegeiben előforduló mondanymot azért is figyelembe vesszük, mert az imént említett nagyapa, Tóth József, a Fruška Gorán a ruszin szőlőmunkásokkal lehetett kapcsolatban. Szabolcski Julianna szövegein semmit sem változtattunk. Akár rövidebbek, akár hosszabbak a már ismert Mátyás-mondáknál, változatai vagy töredékei az ismert mondakörnek vagy a Magyarországon elhangzott mondaszövegeknek. Ezzel is azt szeretnénk bizonyítani, mennyire él még ma Mátyás király alakja a mesélők képzeletében, a nép emlékezetében.

A Kovács Ágnes szerkesztette *magyar kéziratos mesekatalogus* szerint (Magyar Népmese Katalógus — MNK, Budapest) Szabolcski Julianna meséi beleillenek azokba a változatokba, melyeket e katalógus is említ. Kivételt képez az egyetlen Mátyás király haláláról szóló monda. E mondákban fellelhetők olyan helyi jellegű elemek, mint Penavin Olga—Matijevics Lajos gyűjteményének idevonatkozó mondáiban, mert azokban is lokalizálja a mesemondó a történetet (Pl. Csókához), Szabolcski Julianna ugyanígy igazítja saját környezetéhez mondáit (Piros—Rumenka). Mátyás király álruhás útjain már több felé járt a szájhagyomány szerint. Ráhón, Sajógömörben, Szentbenedeken, Döbréten, Batinán, Szabadkán, Offenbányán és ki tudja hány községben még, míg eljutott Pírosra is. Adatközlőnk azonban a szövegbe ékeli, beleszövi a mai modern élet elemeit is: „nem vótak ilyen limuzinok” „gyóttek a levelek” a királynak, a „tüntetés” (demonstráció) kifejezés pedig az ünnepélyt jelenti, annak a szinonímája lehet.

Mesemondónk egybeolvasztja az epizódokat, kombinálja és változtatja őket, s így teremti meg az újabb változatokat. Motívumai mindig a gazdag—szegény társadalmi ellentétekre épülnek, és mint általában a Mátyás-mondákban, ezekben is bejárja az országot, a falvakat az álruhás király, hogy meggyőződhesen, hogyan bánnak a gazdagok a szegényekkel. Éjjeli szállást keres, ruhája mindig rongyos, a koldúsok öltözkéire emlékeztető, hogy megszánják („rissz-rossz ruhában”). Minderre azért van szüksége, hogy megláthassa ki viselkedik emberségesen a szegények iránt, ki szánja meg őket, illetve kik a kegyetlenek és a szívtelenek. Ezt azért is teszi, hogy azután igazságosan ítéelkezhessen mindenki felett: a kegyetlen, a gazdag, a falusi nagygazda, az igazságtalan jegyző, a rossz bíró elnyeri büntetését (halálra ítéli vagy megvereti). A becsületes, aki még kevéske szegénységét is hajlandó megosztani embertársával, s becsületesen befogadja az először látott szállást kérőt, bőségesen megkapja ezért jutalmát. Említésre méltó, hogy Szabolcsi Julianna mondáiban az egyetlen *Mátyás király és a szántóvető* monda mellett nem találunk több olyant azok közül a változatok közül, melyeket Penavin Olga és Ujváry Zoltán gyűjteményében olvashatunk.

Mesemondónk motívumai és változatai a ruszin nyelvű Mátyás-mondák motívumaival és elemeivel is egyeznek. Igaz, nem sokat gyűjtöttek össze a ruszin mondákból, azonban még azt a háromat is érdemes összevetni az itt említett szövegekkel, amelyet Vladimir Hnatjuk 1897-ben lejegyzett a bácskai Kucurán. A ruszin mondákban is megtalálható a fahasábok elrendezését idéző motívum (a kegyetlen bíró és a jegyző „nótárius” említése) és a kegyetleneknek járó büntetés (a halál) a *Korolj Matjaš i viut* című mondában. Mátyás elrendeli az uraknak, hogy kapálják a szőlőt a *Korolj Matjaš menšue robotiznu* szövegében. A kevésbé ismert motívum a lusta leányról, aki végül is a királynak köszönheti, hogy szorgalmassá válik a *Korolj Matjaš proučue linivu divku* mondában bukkan fel.¹⁰ Az említett ruszin mondákban éppen olyan alaposan és hatásosan kiemelik az adatközlők a gazdasági és a társadalmi helyzetét a falusi szegénységnek, mint Szabolcsi Julianna teszi azt mondáiban. Ezekben is az elégedetlenség tükröződik a nagygazdák és a falusi hatalmaskodók iránt. Emellett a ruszin nyelvű Mátyás-mondákban nagyon kidomborodik a legszegényebb és a legelhagyatottabb néprétegek élete, főleg pedig azoké, akik legjobban megéreztek a társadalmi ellentéteket, az igazságtalanságokat, mert gyakran még éhezésre is kényszerültek.¹¹ Nem csoda, ha Mátyás királyban ők is a megmentőt, a szegények pártolóját látják. Még ha nem is helyezik kimondott ruszin környezetbe a királyt, a mondákból az derül ki, hogy a ruszinok között van, a ruszinok falujában mozog Mátyás. Ugyancsak érdekes, hogy a ruszinok szövegeiben is éppen úgy, mint Szabolcsi Juliannánál, Mátyást megtermett, erős és bölcs mondahősként emlegetik.

Bár Szabolcsi Julianna mondáiban több közös vonást fedezhetünk fel Mátyás királyra és Márkó királyra vonatkozóan, mégis azt kell megállapítanunk, hogy több az eltérő jellegzetességekre utaló elemek száma. Mesemondónk mindennekelőtt jól ismeri e két hős tulajdonságát, s mindazokat a vonásokat, melyeket a nép számon tart velük kapcsolatosan. Márkó királytól elválaszthatatlanok az ellentéteken alapuló, az ünnepé-

lyes összejöveteleket idéző és a háborúskodásokra jellemző motívumok a törökökkel és az arabokkal való harcok és a felettük aratott győzelmek, valamint a bölcsességeit idéző helyzetek, leírások és a szegényekkel a nincstelenekkel való együttérzések és a jószívűség hangsúlyozása. Mátyás király alakjához a szegények iránti gondoskodás, az igazságszeretet kiemelő motívumok sora fűződik. Megtörténik, hogy adatközlőnk ezeket a motívumokat felcseréli, kontaminálja, a két hős tulajdonságát csak egyikre ruházza, illetve kiválogatja a szituációnak megfelelően a legidősebbeket, a legalkalmasabb jegyeket. Így kerülhet át a Márkó királyról szóló szövegbe a Mátyás mondából a szerb jobbágyra a magyar jobbágy jellemző vonása, amikor a koldúsnak öltözött király országjáró útját járja, hogy megismerje népét a maga valóságában.

Ugyancsak hasonló összevonásokat fedezhetünk fel más szövegekben is, pl. a két mondabeli király tulajdonságainak kiemelése esetében, amikor átszállnak a tulajdonságok a szóbanforgó mesehősre a szituációnak megfelelően. Így történik meg az is, hogy amikor Márkó király szép tarisznyájáról olvasunk, amelyikből arannyal jutalmazza a szegény gyerekeket, inkább Mátyás király jut az eszünkbe, mivel eddigi ismereteink alapján ezek a vonások és tulajdonságok inkább a Mátyás-mondákban vannak jelen a magyar király jellemző vonásaként.

A szociális különbségek, az igazságtalanság és a gazdagok iránti elégedetlenségből származó gyűlölet áll Szabolcski Julianna szövegeinek a középpontjában, s az ezekből fakadó bosszú található meg akár a Márkóról, akár a Mátyásról szóló mondákban. Mesemondóink egyúttal egy olyan elégedetlen szegény népréteget is képvisel, amelyik szeretne a gazdagokkal egyazon társadalmi és anyagi szintre emelkedni a szociális különbségek megszüntetésével. Adatközlőnk meg nem valósult gyermekkori vágyai teljesednek be így ezeknek az elemeknek mese és mondabeli alkalmazásával.

A *Mátyás király és a szőlősgazdák* című monda feltételezhetően nagyon közel állhatott mesemondóink nagyapjához, mert maga is dolgozott, maga is csöszködött a szőlőskertekben. Ezért hallhatta őket adatközlőnk kislány korában olyan sokszor és hiteles előadásban.

Szabolcski Julianna képzeletvilága nem óriási, nem nagykiterjedésű. Ugyanazt a témát képes variálni, s így kerül elő a több, hasonló szöveg mesekincséből. Ugyanazt a motívumot képes alkalmazni különböző helyzetekben. Így pl. a *Mátyás király halála* című mondában felhasznált fekete kávéval való mérgezés motívuma megtalálható a Márkó királyról szóló mondában is. A mondát aztán mégis sajátos módon fejezi be, mivel Mátyást nem a kávéval mérgezik meg, hanem egy parasztot szednek rá, hogy ölje meg a királyt.

Mesemondóink előadásmódja mindig egyszerű és közvetlen hangú, az „in medias res” módján azonnal a dolgok, az események középpontjában vagyunk, hogy elkerülje a hosszú körülírással és körülményes bevezetéssel járó szokásos szerkezeteket. Képzeletvilága nem a hosszú, terjedelmes meséket és mondákat adja, inkább a legszükségesebb információkra szorítkozik részletező epizódok és terjengős betétek felhasználása nélkül.

Szótára sem gazdag. Gyakran használja ugyanazokat a kifejezéseket és szó szerkezeteket. Olyan szóállomány ez, amelyik azokat a leg-egyszerűbb falusi embereket jellemzi, akiknek korai gyermekkoruktól kezdve szinte öreg napjaikig nem adódott alkalom másra, csak a nehéz fizikai munkával járó gondokra és terhekre. Meséi egyetlen forrásának nagyapját tekinthetjük. Őt hallgatta kiskorában, s így jegyezte meg egészében, töredékeiben vagy csupán körvonalaiban annak meséit, mondáit. Mesehőseiről sohasem olvashatott írásos szövegeket, s még azokkal a mondákkal sem találkozott írásos formában, amelyek a Vajdaságban jártak kézről kézre magyarországi kiadványok vagy Penavin Olga és Ujváry Zoltán gyűjtései és lejegyzései alapján.

A Márkó királyról és a Mátyás királyról elmondott mondák alapján feltételezhetjük, hogy Szabolcsi Julianna a mesemondó nagyapára emlékeztető alakokra formálta meg hőseit, mivel az öreget különösképpen szerette, s abban látta nemes lelkű és igazság szerető védelmezőjét szemben édesapjával, a goromba természetű, szeretet és gyengédség nélküli családfővel. Leírásaiból is azt véljük felfedezni, hogy a nagyapa külalakjával egyezik Márkó és Mátyás kinézése, alkata, hajviselete és szakállal, bajjusszal ellátott arca. Nyilván a népszerű, de nem magas termetű, s nem is óriási vagy erőteljes Mátyás királyból így formálja meg önmagának a maga mondabeli Mátyását, aki éppen az ellentéte a valóságosnak, kiegészítésül pedig Márkónak a tulajdonságait kölcsönzi el, s ruházza rá Mátyásra. Így válik azután Mátyás király is magas termetűvé, nagy erejű harcias hőssé mindenik mondában.

Mivel a sokat jelentő nagyapa elég korán meghalt, tulajdonságai átkerültek a mesehősökre, mesemondónk szövegeiben egyaránt tapadtak Márkóra és Mátyásra a legférfiasabb, a legharciasabb, az erőt és a bátorságot képviselő tulajdonságok. A nagyapa jellemző jegyei tehát tovább élnek s tovább variálódnak a mondákban. Szabolcsi Julianna tudja, hogy a valóságban létezett egyik hős is és a másik is, neki Márkó éppen olyan király mint Mátyás, s azzal is tisztában van, hogy híres uralkodók, hadvezérek voltak. Harcoltak, s Mátyás a szegények védelmezője, Márkó pedig a szerbek hatalmas és erős királya. Mind a kettőről már gyermekkorában megalkothatta a képet, s mivel nagyapjának hitt, nem volt szüksége semmiféle egyéb forrásra, sem hiteles adatra az idős embertől elsajátított mondahősök megformálásához.

JEGYZETEK

¹ Dávid András: *Délszláv epikus énekek, magyar történeti hősök* (A Mátyás királyról szóló fejezet), Ujvidék, 1978., 225–250.

² *Erlangenski rukopis*, izdao Gerhard Gezeman, Sremski Karlovci, 1925., 69–73.

³ Dagmar Burghardt: *Untersuchungen zur Stratigraphie und Chronologie der südslawischen Volksepik*, München, 1968., 60–63.

⁴ Miljana Radovanović: *Srpskohrvatska epska tradicija u narodnoj prozi kucurskih Rusina*. Kiny a GLASNIK Etnografskog instituta SANU, knj. XVI–XVII (1967–1969), Beograd, 1971. 70.

⁵ *Narodno blago*, Zbirka narodnih pesama i poslovice, Sakupio Blaž Raić, I. knj. Svatovske pesme, Subotica, 1914.

⁶ Penavin Olga: *Jugoszláviai magyar népmesék*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971.

⁷ Ujváry Zoltán: *Varia folkloristica*, Debrecen 1975., 169–173.

⁸ Ferenczi Imre: *Adatok a Mátyás-mondakörhöz*, Néprajzi Dolgozatok 21., Szeged, 1968.

* Magdalena Veselinović Šulc—Lajoš Matijević: *Lik Kraljevića Marko u pripovedanju savremenog mađarskog pripovedača u Bačkoj*, — Zbornik Radova Etnografskog instituta, SANU, knj. 9., Beograd, 1979., 362—380., Veselinović Šulc Magdalena—Matijević Lajos: *Egy magyar mesemondó szövegei Markó királyról*, Hungarológiai Közlemények, 35. *X. évfolyam, 1978. június, 65—83.

¹⁰ Volodimir Hnatjuk: *Etnografični zbirnik* t. XXIX — Etnografični materijal z Ugorsko Rusii, t. V. Kazki z Bački, Lvov. 1910. 191—193.

¹¹ Miljana Radovanović: I. m. 73.

REZIME

KRALJ MATIJA PO KAZIVANJU SAVREMENE MAĐARSKE PRIPOVEDAČICE U BAČKOJ

Tradicija o kralju Matiji, značajnom mađarskom vladaru XV veka, sačuvana je do danas neokrnjena. Pripovetke i anegdote u kojima se govori o njemu kao zaštitniku i dobročinitelju sirotinje kruže ne samo u mađarskom narodu, nego i kod susednih naroda. U ovom radu govori se o pripovetkama o kralju Matiji koje je Lajoš Matijević zabeležio od Julijane Sabolčki, kazivačice u Bačkoj, a koje su varijante opštepoznatih pripovedaka i anegdota o ovome vladaru, izuzev one o smrti njegovoj, koja je više plod mašte same kazivačice. Daje se i komparativna analiza ovih pripovedaka.

RESUMÉ

QUELQUES CONTES CONTEMPORAINS SUR LE ROI MATHIAS A BAČKA

La tradition du roi Mathias, illustre souverain hongrois du XV siècle, est conservé jusqu'à nos jours. On lui a contribué les qualités du protecteur des pauvres et par là les anecdotes et contes de sa vie, que témoignent de ses relations avec le peuple, circule pas seulement dans les régions hongroises, mais aussi dans les régions voisines.

Dans ce rapport on parle sur les contes concernant le roi Mathias, que Julianna Sabolcski, diseuse de Bačka, a racontés à Lajos Matijevics en 1972. Les contes, écouté de on grand-père, pauvre paysan, ne sont que des variantes des contes déjà connus, exépté celui de la mort de ce roi, ou se montre l'imagination de son créateur. On y donne aussi l'analyse comparative de ces contes.

Simonyi Mária

ÚJVIDÉKI HÍRLAP
1891—1905

1891. december 19-én új lap hagyta el Hirschenhauser és Reitzer újvidéki könyvnyomdáját: dr. Nemes Sándor lapja, az Újvidéki Hírlap. A laptulajdonos volt a kiadó és a felelős szerkesztő is.

Dr. Nemes Sándor nem Újvidék szülötte. A Bihar vármegyében levő Derecskén született, 1858-ban. Jogi egyetemet végzett. Mint ügyvéd, 1889-ben Újvidéken telepedett le. Izraelita vallású, s a zsidókérdésbe elfoglalt álláspontja érezhető lesz később a lap hangján is.

Nagy anyagi befektetés kellett a lap megindításához és állandó további pénzbeli támogatás. A lap anyagi háttérét egyedül dr. Nemes Sándor biztosította, akinek ambíciója, erkölcsi és anyagi áldozatkészsége végigkísérte a lap 15 éves fennállását.

Az Újvidéki Hírlap első számában bejelentette a szerkesztő, hogy az újság hetenként kétszer fog megjelenni, 8, illetve 4 oldalnyi terjedelemben. Rendes rovata lesz a bel- és külpolitika, a városi érdekű közlemények, a szépirodalmi tárca, a helybeli és vidéki hírek, valamint a törvénytörvények értesítő.

Pártharcok, nemzetiségi összetűzések, kormányválságok és rendezett szociális problémák nehezítették meg a magyar belpolitikát s ezek a problémák érezhetőek voltak Újvidéken is a lap megjelenésének évében. A szerkesztő ezért hosszan foglalkozik a lap programjának magyarázatával. Nyíltan említi, sokat fontolgatta, van-e az Újvidéki Hírlapnak létjogosultsága? Úgy véli, hogy az utolsó évtizedben uralkodó politikai rendszer az egész országban elaltatta a közvéleményt, s az a „laissez faire, laissez passer” elve alapján közömbösséget tanúsít a közügyek iránt. A politikai öntudat letargiája különösen Újvidéken érezhető. Ezért mivel egyedül a sajtó képes a közvéleményt szenderegéséből felébreszteni, az Újvidéki Hírlap hivatottnak érzi magát arra, hogy Újvidék lakosságát rávegye a közügyek iránt való érdeklődésre.

A lap iránytadó elve a nyílt és egyenes szókimondás, a legtárgyilagossabb bírálat, legalábbis ezt ígéri első vallomásai. Pártállást az első számokban még nem jelöl ki magának, mert véleménye szerint valamely párthoz való tartozása korlátozottá tenné számára a tiszta tárgyilagosságot.

Az időszerű politikai események tárgyalásakor már 1892. elején foglalkozik Újvidék város képviselőjének megválasztásával. Ennek kapcsán

tanulmányozza a helyi politikai pártokat, s keresi, melyik párt programja a legpozitívabb a közérdeket s a város közügyeit illetően.

A politikai rovat szerkesztője szerint Újvidéken két párt áll szemben egymással: a magát liberálisnak nevező kormánypárt s a Függetlenségi és negyvennyolcas Párt. Bírálja a Liberális Pártot és leleplezi korteskedését. Nemrég például megszavaztatott magának egy öthavi költségvetési felhatalmazást, betérjesztette a tisztviselők fizetésemeléséről szóló javaslatot, de gondoskodott egyidőben arról is, hogy e javaslatok törvényerőre ne emelkedjenek. Ilyen párt mellé nem állhat az Újvidéki Hírlap, írja a szerkesztő, de a Függetlenségi és negyvennyolcas Párt elvei a szabadságnak legtökéletesebb eszményét képezik s azok érvényesülni is fognak, mert az ország jólétének velejárói.

A lap ezt a pártot választja sajátjának és felhívja Újvidék polgárait a Függetlenségi és negyvennyolcas Párttal való együttműködésre, nem tekintve a nemzetiségi és vallási különbségekre és a társadalmi ellentétekre. Ez a párt szerinte nem ígér, de szívvel-lélekkel a haza és a választókerület felvirágzásáért harcol.

Ezek után hosszú választási kampány ismertetésével foglalkozik a lap, ismertetve és éltetve Újvidék képviselőjelöltjét, dr. Visontai Somát, a Függetlenségi és negyvennyolcas Párt vezérét. Beszámol a párt újvidéki alakuló gyűléséről, melyen dr. Nemes Sándort, a lap szerkesztőjét alelnöknek választják meg. Egyetért a lap a párt budapesti kiküldöttével, aki azt mondta, hogy végre talpra kell állni s ezt a kormányt, mely csak ámitgat és ígér, de nem ad, meg kell buktatni.

Nemes Sándor cáfolja a kormány újvidéki férclapjának, valószínűleg az „Újvidék”-nek rágalmát, mely szerint a Függetlenségi és negyvennyolcas Párt (a továbbiakban röviden Függetlenségi Párt) állambontó elemekből áll. A lap kijelenti, hogy pártja Magyarországnak külön vámterületet, külön külügyi vezetést, külön hadsereget követel. A konzulátusok ne csak a német és az osztrák, de a magyar érdekeket is szolgálják. A magyar ipart és közgazdaságot fejleszteni akarja.

Részletesen ismerteti a lap dr. Visontai Soma, Újvidék képviselőjelöltjének beszédét, aki megtiszteltetésnek tartja, hogy Újvidék ellenzéke őt választotta jelöltjének. Szavaiból kitűnik, hogy Magyarországon már 1848 óta folyik a belpolitikai harc. Pártja lázít, titokban forradalmat csinál. Tiszteli az uralkodó jogait, de a nemzet jogainak tiszteletben tartását feltétlenül elvárja tőle. Rátér a kormánypárt újvidéki magyar lapjára, mely a kormány szubvencióját húzza, de félre akarja vezetni a város lakóit. Az „Újvidék”-re céloz. A magyar demokrácia érdekében meg kell akadályozni az efféle tevékenységet. — Beszédét később németül folytatja s ezzel a város izraelita polgáraihoz szól. Beszél a mostoha bánásmódról, melyben a kormány a zsidókat részesíti. Szerinte nem egyenrangúak a zsidók a többi felekezetekkel s egyedül a Függetlenségi Párt az, amely küzd az antiszemitizmus ellen, ezért felhívja a város zsidó lakosait, hogy sorakozanak a negyvennyolcasok zászlaja alá, mert csak attól remélhetik érdekeik védelmét.

Nem mulasztja el a lap a Liberális Párt elmarasztalását és jelöltjének, Harkányi Károly hibáinak és melléfogásainak felsorolását. Nem gondoskodik például a Közép-Duna szabályozásáról, ami Újvidéknek

hasznára lenne nem szorgalmazza az újvidéki rakpart kiépítését, pedig pártja ígéretet tett rá. Az adókat beszédtek, de semmit sem intéztek, mondja a lap. Hát mi célra adózunk? — kérdezi.

Tovább folytatódik a szópárbaj az ellenlappal, az „Újvidék”-kel, a Szabadelvű Párt lapjával. Az Újvidéki Hírlap felrója neki, hogy e lap szerkesztőit rossz hazafiaknak minősíti az „Újvidék”, elveiket, azaz a negyvennyolcas elveket frázisoknak tartja. Ugyanakkor a Szabadelvű Párt mulasztásairól olvashatunk a lap hasábjain, gúnyos hangú cikkeket a liberális képviselőjelölt, Harkányi Károly Újvidékre érkezéséről s gyér fogadtatásáról.

A helybeli kormánypárt azonban nem hagyja válasz nélkül a megjegyzéseket. Azzal vádolja a Függetlenségi Pártot és lapját, hogy felzavarta a város lakosságának nyugalma. Az Újvidéki Hírlap azonban megjegyzi, hogy Újvidék lakosságának nagyobb része az ellenzékkel érez, pedig a Liberális Párt előre meghatározta saját jelöltjét s ráerőszakolta őt az újvidékiekre, figyelmen kívül hagyva a polgárság óhaját. E célból zavarta fel a nyugalma a városban a Liberális Párt lapja. Erre azonban a kormánypárt s az „Újvidék” adott okot, mert nem vette tekintetbe a helyi viszonyok követelményeit.

A választások tisztességéről szólva, kijelenti a lap, hogy nem szabad nyomást gyakorolni a választókra, de a kormánypárt régi fegyvereivel, a hivatalos presszióval s a megfélemlítéssel küzd, korteskedéssel szavaztat.

Méltatlankodással és vádolóan említi meg a lap az „Újvidék”-ben megjelent cikket, mely a „Branik”-ból és a „Zastava”-ból közöl részleteket. Az utóbbi lapok kijelentik, hogy Visontai nem az ő pártjaik (a szerb Liberális és Radikális Párt) jelöltje, s amennyiben pártjaik tagjai közül valaki mégis rájuk szavazna, ahhoz nekik semmi közük sincs. A lap szerint ezzel a Függetlenségi Párt nemzetiségi politikájára akar hatást gyakorolni az „Újvidék”, a város lakosságának tudomására hozva, hogy a nemzetiségek vezetőinek semmi gondjuk sincs a negyvennyolcasok jelöltjével. Ez izgágáskodás tőlük, mondja az Újvidéki Hírlap, hiszen az itteni híres Liberális Párt politikai tapintatlanságából született elmentéket a negyvennyolcasoknak sikerült letompítani, büszke is erre a lap.

A kormánypárt félti pozícióit a választások előtt — véli a lap, ezért összeszedi minden erejét, hogy ne maradjon alul. A nemzet ugyanis tisztában van azzal, hogy a mostani kormányzási rendszer mellett léte és önállósága sodródik veszélybe.

De a kormánypárt is érzi, hogy pártja, melynek csak cégére a liberalizmus, veszélyben van. Ezzel magyarázható, hogy sok a visszaélés választás idején: etetés, itatás, vesztegetés, ígéretes, hatalommal való visszaélés. A törvény büntetendőnek nyilvánítja mindezt. A lap még hozzáteszi, hogy a büntető törvénykönyv 187. szakasza értelmében az a hivatalnok, aki visszaél hivatali tiszttségével, két évre büntetendő. Itt a korrupció megelőzése céljából követeli a lap, hogy a választások tisztaságát meg kell őrizni.

A következő számok tele vannak a vesztegetők s a csapdába került megvesztegetettek ismertetésével. Részletesen megtudjuk, kit és mivel

vádolnak, kit és mivel vesztegettek meg a kormánypárt vezetői. Például 200 forinttal vesztegettek meg egy választót, hogy az a liberálisok vezetőjére, Harkányi Károlyra szavazzon. (Újv. Hírl. 1892. jan. 8.)

Ilyen címek olvashatók a lap ekkori számaiban: Ütközet előtt, Tisztázzuk a helyzetet, Hátrább az agarakkal stb. Diadallal nyugtázza végül is jelöltjének, Visontai Somának győzelmét. Nem gúnyolja az ellentábor s ezt kihangsúlyozza: nem bánik vele úgy, mint legyőzöttel, hanem biztatja a további becsületes munkára. Leírja a választás lefolyását, feltüntetvén, hogy a Visontai-párt már hajnali 5-kor gyülekezett, míg a kormánypárt csak 8-kor. Az utóbbiak kocsin jöttek, lenézve a „mezítlábos”, paraszt Visontaiékat. Noha a kormánypártra 188 helyen, tehát legtöbb helyen szavaztak, mégis a Függetlenségi Párt jelöltje győzött.

A választások utáni helyzetet elemezve, kijelenti a lap, hogy az ellenzék győzelme nagyjelentőségű. Azt jelenti, hogy Újvidéknek nem küldhetnek jelöltet felülről. A városban csakis a helyi érdekű politika érvényesülhet. Az általános, országos jellegű közvéleményt itt nem lehet megvalósítani.

Az adófizetésről szólva, ismét vádoló hangú cikkeket olvashatunk a lapban: a népet sajtolják, követelnek tőle, csikarják. A szegény nép alig győzi, miközben a vagyonosabbak hátralékban vannak, maga Újvidék polgármestere is, aki 618 forint adóval tartozik. (Újv. Hírl., 1892. febr. 6.)

A polgármestert itt nem nevezi meg a cikkíró, de a későbbi számok egyikében nyíltan megmondja, hogy Pétzy Popovits István polgármester a szegény népen irtalom nélkül hajtja be az adót, míg ő polgármesteri szöillyében éveken át tartozásban marad. A lap azt várta, hogy megmagyarázza hét évi adóhátralékát, de a polgármester hallgat. — Ebből látható, hogy a lap cikkírója az adóhivatalba bejáratos volt s nem vonakodott kipellengérezni a város első emberét.

Habár az Újvidéken megválasztott képviselő negyvennyolcas párti, hatalmon mégis a liberálisok maradtak. A lap sajnálattal állapítja meg, hogy a kormány rúdját a nagyravágyás, a hatalom megtartása utáni törekvés igazgatja. Mit gondolhatunk a kormányról? — kérdi. E bírálát s a kormánypárt iránti ellenszenv gyakori kihangsúlyozása azt mutatja, hogy bátor hangú lappal állunk szemben.

Az újvidéki magyar kaszinó megalapításának kérdésével foglalkozva, azt állapítja meg a lap, hogy a kaszinónak van létjogosultsága és fő feladata volna a magyarosítás. Hatnia kell a város német és szerb polgárraira és toboroznia kellene tagokat nemcsak a magyar tisztviselői karból, de a német és a szerb pogárokból is.

Erős bírálát hangján szól a lap a rendőrségről mint állami intézményről is. Elismeri, hogy a rendőrség a közrend és a személyi biztonság őre, de fájlalja, hogy vannak rendőri túlkapások, mert egyes rendőrök polgári bíróságot megillető intézkedéseket tesznek.

A főispáni tisztségben olyan ember ül — mondja egy cikk a lapban —, aki nem törődik az Árva megyei éhezők ügyével, pedig ez az ő feladata lenne. De ő csak a választási kampány és annak sikere iránt érdeklődik. A városban sokan adóztak az éhezőknek, de van — a lap szerint —

a város lakói között olyan, aki ezt nem tette meg, pedig módjában állt volna. Apellál itt az „aranycsatos” öltözékű osztályra, a nemességre, valamint a „bíborszegélyt viselőkre”, a főpapságra. A lap tehát e két réteg bírálójaként is fellép, az Árva megyei éhezők problémáját kihasználva.

Március 15-e napját először volt alkalma megünnepelni a lapnak. A Függetlenségi Párt szellemében emlékszik meg a jeles dátumokról, melyeknek óriásaira e kor parányi emberei hódolattal tekintenek. A későbbi számban megjegyzi, hogy a főispán három évvel ezelőtt megtiltotta március 15-e megünnepelését, s mind ez ideig nem engedélyezte, de most beleegyezését adta hozzá. Szerb és német egyesületek is ünnepeltek, mert ezek a nemzetiségek is e haza szülöttei, s most igaz magyarok.

A nemzetiségekkel szemben tanúsított politikára vonatkozik az a cikk is, mely a lap munkatársának táviratban küldött értesítését közli Újvidék képviselőjének, Visontai Somának a parlamentben megtartott beszédéről. A Függetlenségi Párt újvidéki képviselője polémiába bocsátkozott Tisza Kálmánnal a nemzetiségek ügyeit illetően. Szemére veti Tiszának s a kormánynak, hogy e kérdésben határozott politikai irányt nem követ. Elvárja tőle, hogy — a Függetlenségi Párthoz hasonlóan — a kormány is vegye kezébe és iktassa programjába a nemzetiségi törvény végrehajtását. A következő számban közli a lap a képviselő egész beszédét.

E számok tele vannak a nemzetiségekre vonatkozó ügyek tárgyalásával. Alig múlt el március 15-e, mely nap kapcsán a nemzetiségek pozitív magatartását dicsérte a lap. „Néhány szó a Braniknak” címmel választ ad a szerb liberálisok lapjának március 15-ei írását illetően. A Branik arról ír, hogy a szerbek nem ünnepeltek március 15-én, amikor évtizedekkel ezelőtt e napon apáik és öregapáik a vágóhídra hurcoltattak. Az Újvidéki Hírlap magából kikelve válaszol a Braniknak, mely szerinte nem ismeri a történelmet, március 15-én ugyanis, többek között a sajtószabadságot és más alkotmányos jogokat is követeltek a forradalmárok az egész ország lakosságának. A szerb lakosság nagy részének pártja, a Radikális Párt a lap szerint elismeri a magyar állam szuverenitását s nem tartja magát a leigázott Dušan-birodalom hozzátartozójának. Értelmes vezetői jónak látják a közeledést a szerbség érdekében, de a Branik igyekszik őket visszatartani. Pedig az már eljátszotta a szerb nép bizalmát. Az a kevés, aki magát a hatalmas „Branik-párt”-nak nevezi, nem liberális elveket vall, csak liberálisnak nevezi magát, de egységes vezetésre többet nem képes.

S következő héten is e kérdésről van szó a lapban, amikor azt írja, hogy az „Újvidék” is közölte a Branik cikkét, azonban nem fűz hozzá kommentárt. A lap cikkírója neheztel az amúgy is lenézett lapra, s szidja, amiért ily sorokat válasz nélkül hagyott.

A Branik állásfoglalására való reagálás a két lap pártállását igazolja. Az „Újvidék”, mint a magyar Liberális Párt lapja, nem sérti a szerb liberálisok lapját a cikk miatt s megelégszik annak saját hasábjain való ismertetésével, mindössze azt használva fegyverül. — Az Újvidéki Hírlap reagálása harciasabb, követelőbb és izgatóbb, ez pedig a Függet-

lenségi Párt szellemének hangja, mely nem tűri a negyvennyolcas események Barnik-féle magyarázatát.

Negyedéves fennállása napján, az előfizetésre való felhíváskor biztosítja olvasóit a lap, hogy célja továbbra is a függetlenség megóvása és harc a nemzeti eszmékért. A magyarosítást elő akarja mozdítani továbbra is és ahol a közérdek nyílt szót követel, ott a lap helytáll. Független volt eddig is és az marad a jövőben is.

Azzal kapcsolatban, hogy három magyar katona a hadseregben agyonlőtte magát, arról ír vádoló cikket a lap, hogy a hadseregben nehéz viszonyok uralkodnak. Teres és kímélet nélküli a szolgálat, az előjárók igazságtalanok, brutális fegyelmi büntetéseik vannak. A legnagyobb erő a hadseregben: milyen szellem uralkodik benne. Változtatni kell az ott uralkodó állapotokon.

Újabb cikk a nemzetiségi viszonyokról: az újvidéki magyar kereskedők és iparosok vonakodnak kitenni magyar nyelven írott cégereiket, félve, hogy a szerbek nem fogják látogatni őket. Ne féljenek, biztatja őket a lap, a szerbek jobban szeretik a magyarokat, mint a németeket. Az ország német és szerb városai a legnagyobb részben magyarrá lettek, mondja a cikk, majd folytatja: nincs arról szó, hogy tüzzel-vassal magyarrá tegyünk mindent, hanem arról, hogy azon társadalmi osztályok, melyek magyaroknak érzik magukat, külsőleg is nyilvánítsák a nemzethez való simulásukat.

Közeleg ebben az időben a kiegyezés évfordulója. A 25 éves jubileum alkalmából várható a király Magyarországra való látogatása. A következő cikkek ezzel kapcsolatosak.

Wekerle Sándort, a pénzügyminisztert a kormány legrokonszenvesebb emberének nevezi a lap és közli nyilatkozatát arra vonatkozóan, hogy a királyi udvartartásban is érezhető legyen Magyarország állami helyzete. Itt az ország költségvetésének ügyét tette szóvá a pénzügyminiszter s a lap üdvözlí azt.

Bekövetkezett az ünnep: a kiegyezés 25. éve. A lap szerint örömmámorban úszik az ország. De ismét alkalom adódik a nemzetiségi és személyi izgatásra. Kifogásolja a lap, hogy Újvidék polgármestere, Petzy Popovits István házára nem tűzött ki zászlót a magyarok nemzeti ünnepén. A polgármester liberálistársa ember s innen magyarázható a lap íranta tanúsított ellenszenvének immár másodszori kihangsúlyozása. Nem tartja elég bűnnek a lap a polgármester adóhátralékát, most még azt akarja bebizonyítani, hogy nem jó hazafi. — Petzy Popovits nyilatkozatban válaszolt a vádakra és tiltakozik az ellen, hogy ő nem magyar hazafi. Ragaszkodik hazájához és csak azért nem tűzött ki zászlót, mert azt hitte, csak középületekre kell. A nyilatkozatot később megcáfolja a lap, mondván, hogy a polgármester irtózik a nemzeti színektől, s bár elfogadja mentegetődzését, nem hiszi el a mondottakat.

A nemzetiségi problémák kiéleződéséhez hozzájárulnak a többi problémák. Kolera pusztít a városban. A lap kifogásolja, hogy nem csapólják le a barát. Szerinte senki sem törődik a közegészséggel.

Munkászendülések vannak. A lap szerint a kormány keveset foglalkozik ezzel a kérdéssel. Ha nem orvosolja, anarchizmus lesz a vége.

Véleménye szerint a munkát mennyisége és minősége szerint kell díjazni.

Csehországi zavargásokról ad hírt a lap. A csehek a németek ellen lázadtak. Ezt helyteleníti egy cikkíró és Magyarországot a szabadság hazájának nevezi.

Üdvözli a lap Újvidék szabad királyi város monográfiájának megírását s megjegyzi, csak akkor ítélné meg jelenünket, ha ismerjük múltunkat.

Sok cikket közöl a lap az iskolaügyről is. Ne adja mindenki úrnak a gyermekét, mondja, kell az iparos és a földműves is. Sok a kereskedő, ezért nyomasztó a helyzet a kereskedelem terén. Ne tóduljanak a fiatalok erre a pályára sem oly nagy számban, mert a gazdaság meg fogja érezni a negatív következményeket.

Úgy véli továbbá a lap, hogy akár az egyházé, akár az államé az iskola, fő feladata, hogy jó hazafiakat neveljen. Mégis, a leplezés ellenére is érezni lehet a lap titkos állásfoglalását e kérdésben, nevezetesen azt, hogy az iskolák államosítását kívánja. Cikkeit olvasva, erről később is bizonyosságot szerezhetünk.

A diákzavargásokat azzal magyarázza a lap, hogy a tanárok csak tanítanak, de nem nevelnek. A tanítók fizetését túl alacsonynak találja és fizetésemelést követel számukra. Követeli továbbá az egységes iskolaprogramot. Ne legyen külön a magyar s külön a nemzetiségi iskolák programja. Legyen egységes az ország s legyen homogén a tanterv is.

Helyesnek tartja a lap a magyar kaszinó megnyitását, de egy későbbi cikkben kifogást emel az ellen, hogy a kaszinó tisztújító választáskor három zsidó beválasztását ellenezte.

Az 1892-es év utolsó számainak egyikében újabb támadást zúdít a lap az „Újvidék”-re, amely tárgyilagosságnak és elfogulatlannak nevezi magát, pedig nem az.

Az 1893-as év már Wekerle kormányának éve, aki 1892 végén vette át a magyar politika vezetését. A polgári házasság bevezetésének kérdését vitatják a parlamentben, s Wekerle tervét helyesnek tartja a lap. Szerinte nincs különbség az egyházi és az úgynevezett polgári házasság között, mert mindegyik alapja a felek beleegyezése. A főszerkesztő és laptulajdonos, dr. Nemes Sándor vezércikkben üdvözli a polgári házasság bevezetését, mert véleménye szerint vannak vegyesházasságok s ezek megkötéséhez szükséges a polgári intézmény.

Míg az 1893-as év elején a választási census leszállításáról, mint a Függetlenségi Párt diadaláról ír a lap, addig a későbbi hónapok számai a párt válságáról adnak hírt. A város parlamenti képviselője, Visontai Soma megbeszélés végett a városba érkezett. Majd a párt sajnálatos szakadásáról ad hírt a lap. Állást nem foglal, csak a tényt közli. Egyes párttagok követelték pártjuktól, hogy támogassa a kormány egyházpolitikáját, amely ellenzi a polgári házasságot, mások pedig ellene vannak. Későbbi számban olvashatunk a kecskeméti Függetlenségi Párt Kecskeméten megtartandó országos pártértekezletéről, melyre meghívják az ország minden választókerületének képviselőjét. A lap véleménye az, hogy ez az értekezlet nem éri el célját.

„Békülés előtt” címmel Justh Gyula, a párt új elnökének szolnoki beszédét ismertette a lap, melynek következményeként a párt mindkét frakciójából 3—3 ember ül le tárgyalni az egység ügyében. A lap nem bízik az új pártvezérben; azt mondja, nem lehet követni olyan vezetőt, aki a liberalizmus köpönyegét ölti magára.

1894-től kezdve csak hetenként egyszer jelenik meg a lap, mivel nehéz a szerkesztése, kevés a támogatója s kiadása megnehezül. Erről értesíti olvasóit a lap.

A polgári házasság kérdésének folytatásaként szól a lap a Budapesten megtartott katolikus nagygyűlésről, melyen a hercegprímás, Vaszary Kolos beszélt, aki szónoklatában ellenezte a polgári házasságkötés bevezetését, mondván, hogy a házasság szentség, az egyház jogaihoz tartozik, hogy ez ügyben határozzon, de soha nem egyezhet bele az új törvényjavaslatba és harcolni fog ellene. A közoktatásügyről beszélve, kijelentette, hogy katolikus elemi-, közép- és főiskolák alapításáról kell gondoskodni. — A lap nem kommentálja a nagygyűlést.

Sokkal kritikusabb magatartást tanúsít a piac helyzetével szemben és azt írja, hogy gazdasági válság előtt áll az ország. Kevés a pénz, a kereskedők hitelre dolgoznak a gyárral szemben. A bankok nem adnak pénzt. Ennek oka a rossz gabonatermelés és a valutarendezés. Pedig van pénz, csak a bankok nagyurai nem adnak. A lap helyteleníti az effajta eljárást.

„Nők az alkotmányban” címmel a nők közéleti szerepléséről s a kisdédóvásba való bevonásáról ír a lap.

Kifogásolja egy cikk Újvidék társadalmának szeparációját. A helyi céllövész egyesületbe csak német ajkú iparosok járnak, akik „urak”-nak tartják magukat, nem ereszkednek le hozzájuk. A kaszinó tagjai magyar tisztviselők, akik kereskedőt, iparost, gyárost nem vesznek be maguk közé. A szerb olvasó körbe csak szerbek járnak. A lap véleménye az, hogy az ilyen különválás bénítja a társadalmi élet kifejlődését és mind nagyobb széthúzáshoz vezet.

Tovább folytatódik a vita az egyházpolitikai kérdésekben a parlament tagjai között s ez újabb cikksorozat megjelenését vonja maga után a lapban. Az egyházpolitikai törvény pártoskodásra készítette a parlamentet, pártokon belül szakadásokat idézett elő. A pártok reagálása különböző. A ellenzékiek legtűzetesebbje, a közjogi párt hívei támogatják a kormányt és a törvényjavaslatot, pedig alkalom lett volna a Szabadelvű Párt megbuktatására. — A szabadelvűek azt mondták, aki nem fogadja el a javaslatot, lépjen ki a pártból. — A Függetlenségi Párt is támogatni fogja, noha a kormány iránt nincs bizalommal. Egyedül a Nemzeti Párt taktikázik, s mint mindig, most sem mer szint vallani. A lap szerint a párt vezére, Apponyi addig taktikázik, míg a nemzet hitelét is végképp eltaktikázza.

Hamarosan szó lesz a lapban a pártvezér, Justh Gyula állásfoglaló beszédéről, aki egyetért a házassági jog reformjával, mert így házasságra léphetnek a különböző felekezetűek. „Elsősorban magyar vagyok, s aztán jön felekezetiségem” — jelentette ki. — Visontai Soma is elfogadta a javaslatot.

Miután megtörtént a színvállás és a parlament 175 szótöbbséggel elfogadta a javaslatot, a lap a Függetlenségi Párt győzelmének könyveli el azt. Mégis, Wekerle és javaslata megbukott, mivel a kormányelnök nem fogadta el a király kompromisszumos ajánlatát. Wekerle lemondását sajnálattal adja hírül a lap.

De nem sokáig időznek a cikkek ezzel a problémával. Személyeskedés ügye váltja fel az országos jelentőségű kérdéseket. A lap tulajdonosa és főszerkesztője válaszol az újvidéki „Bács-Bodrogher Presse” című német lapnak, mert az kompromittálta személyét: valamely városi pozíció elfoglalására alkalmatlannak találta. A lap vezércikke élehangú írásban válaszol a rágalmakra.

„Agrár-szocializmus” címmel egy alföldi nagyvárosban történt zendülésről ír a lap és megjegyzi, hogy ezek a mozgalmak egyre jobban terjednek. Különösen nehéz a proletártömegek helyzete a nemzetiségek lakta széleken. A lap szerint elterjedt köztük a szocialista eszmék maszlaga. Azt mondja továbbá, hogy szerepe van ebben az izgatásnak is, a 8 órai munkaidő hangoztatásának, de az itteni parasztok nem akarnak kommunizmust, csak munkát. A kormánynak kell kezébe vennie ezt az ügyet.

Ismét személyeskedés következik a lap hasábjain: az „Újvidék” közölte szóról szóra a „Branik” cikkét, amely azt mondja, hogy a vidéki hírlapirodalom a zsidók kezében van és hogy a hírlapírók ma korrumpáltak. E kérdés kapcsán felháborodott hangú cikket közöl a lap és tiltakozik a korrupció vádjá miatt.

Az újvidéki magyar színház megalakításával kapcsolatban azt írja a lap, hogy a magyar színészet hozzájárulhat a város magyarosításához, ott, ahol a lakosságnak csak egyharmada magyar s ahol a vagyon és a jólét nem-magyar kézben van.

A „Zastava” megkérdőjelezi a magyar színház ügyét, mondván, hogy a becsukott szerb színház épületében ne magyar színház legyen, mert az nem arra épült. A lap szerint ezt közös pénzből építették.

A Függetlenségi Párt követeléséről ír a lap, önálló magyar jegybank és közös vámterület érdekében. Erre szükség van a mezőgazdaságot fenyegető válság elhárítása miatt. A párt védelmébe veszi a hitelre szoruló földműveseket, iparosokat, kereskedőket, mert „iparosodnunk kell”. Ne csökkenjenek a gabonaárak. Gyárakat kell alapítani. A magyar gabona-termékek legyenek versenyképesek. Az iskolában terjesszék a mezőgazdasági ismereteket. — A hadseregben a szolgálati időt szállítassák le.

E kérdéseket illetően megjegyzi a lap, hogy a helyi szerb sajtó csak az általános politikai viszonyokkal s a szerbek autonómiájával foglalkozik, a város ügyeivel keveset törődik. Az Újvidéki Hírlap azonban a közügyet szolgálja.

Újvidék díszpolgárává választották Wekerlét és még két politikust, akikkel rokonszenvezik a lap. Üdvözlí a cikkíró a liberális politika vezetőjét, Flatt Viktor főispánt.

A magyarországi kormányválságot illetően arról ír a lap, hogy a Liberális Párt már sokszínű zászló alatt felvonult. Volt már Deák-párti,

Hentzy-párti, miért ne legyen most Héderváry-párti is? Így beszél írónikusan a lap a liberálisok színeváltoztatásáról.

1895 márciusában a Függetlenségi Párt egyes tagjainak különválásáról ír a lap, majd a párt felhívását teszi közzé, mely egységre szólítja a párttagokat, mert csak így múlik el Ausztria híveinek öröme.

„Mit várunk az egyháztól” — címmel a katolikus klérus hazafiságáról, valamint a reformátusok helyes magatartásáról szóló a lap. Szorgalmazza az egyházakkal való együttműködést. Ez nemcsak pártjának, hanem saját létjogosultságának szempontjából is érdeke.

A nemzetiségekkel való együttműködést is tovább szorgalmazza a lap. Ír a szerb liberálisoknak, azaz, ahogy említi, a „Branik-pártiaknak” Újvidéken megtartott értekezletéről, melynek tárgya az volt, hogy résztvesznek-e a szerbek a Budapesten megtartandó értekezletén. Habár minden joguk megvan nemzetiségi szempontból, azt tanácsolja nekik, hogy — ha panaszuk van, ne Bécsbe menjenek, hanem a magyar parlamentbe.

1895 októberében, a Zágrábban megtörtént esettel kapcsolatban, amikor — a lap szerint — „éretlen suhancok” elégették a magyar lobogót, említést tesz arról, hogy ez Bánffy miniszterelnök csapdája is lehet, hogy vetélytársát, Héderváryt kiüsse a nyeregéből, de azt tanácsolja a horvátországi magyar nagyuraknak, teremtsenek olyan helyzetet Horvátországban, hogy általa számítani lehessen a horvát nép bizalmára. Olyan kormányra van ott szükség, amely a horvátoknak is jót akar, de a magyaroknak is hasznot húz. Szerinte két nemzetiségű lakos van Horvátországban: a horvát és a szerb. Az utóbbit békével, az előbbi jogarral lehet megnyerni a magyar állam ügyének.

A további évfolyamok számainak mondanivalója is általában a párt-harcokat és a nemzetiségek közötti ellentéteket hangsúlyozza ki.

„A legújabb nemzetiségi manifesztum” cím alatt az 1898-as év első számaiban arról ír a lap, hogy Budapesten szerbekből, tótokból, románokból álló vezetők csoportja találkozott, akik német nyelven tiltakozó manifesztumot adtak be a kormánynak. Tiltakoznak az ellen, hogy a magyar parlament megváltoztatta a helységnevek magyarosításáról szóló törvényjavaslatot, valamint azt jelenti ki, hogy a magyar parlament nemzetiségi képviselői renegátok, azaz árulók. A lap elítéli ezt a manifesztumot és a nemzetiségi izgatókat, annál is inkább, mert — mint ismeretes — pártjának politikai programjában ott áll a nemzetiségekkel való együttműködés és az azok megnyerésével történő magyarosítás.

Érdekes cikk jelent meg nem sokkal ezután a lap hasábjain. Cáfolja a lap az „Újvidék”-ben megjelent „Egy kis hazafiasságot kérünk a kereskedőinktől” című cikket, amelynek éle az újvidéki zsidó vallású kereskedők ellen fordult. A cikkíró nem tartja őket jó hazafiaknak, amiért német cégfelirataikat nem cserélték át magyarra és német nyelvű könyvet vitelt vezetnek. Az Újvidéki Hírlap is a magyarosítás mellett van, de azért nem tartja rossz hazafiaknak a zsidókat, sőt véleménye szerint magyar érzelműek ők és számítani lehet rájuk. Azt ajánlja, hogy senki ne tekintse őket „magyar zsidóknak”, hanem annak, amik ők lenni akar-

nak: zsidó magyaroknak. — Ez a cikk ismét aláhúzza a lap antiszemita-ellenes magatartását.

A szocialisták május elsejei ünnepségeivel kapcsolatban a szocialista izgatókról van szó a lapban. A kormány represszáliákat tesz ellenük, pedig helyesebb lenne, ha egységessé tenné a teherviselést, csökkentené az adókat és emelné a népoktatást.

Egy későbbi cikk a munkanélküliek segélyezéséről ír. Lehetővé kell tenni számukra az ideiglenes keresetet, népkonyhák, munkásotthonok és műhelyek felállításával. Természetesen csak e módon látja megoldhatónak a munkanélküliség orvoslását, pártjának programjából többre nem futja. — Egy később végbement nyomdászsztrájkot nem tart rendelkezésszerűnek s csak azért említi meg, mert e miatt a lap csak négy oldalas terjedelemben jelenhetett meg.

A népoktatás kérdésével gyakran foglalkozik a lap. Az egységes középiskolák és a középiskolák szakmák szerinti csoportosítása mellett foglal állást. Le a sok Vergiliusszal és egyéb hiábavalóságokkal, mondja, s követeli, hogy az iskola az életre neveljen.

Az 1898-as év vége felé azt írja a lap, hogy a kiegyezés válságban van. Magyarország 31 éven át volt Ausztria gyarmata s gazdasági élete ez idő alatt egyoldalúan fejlődött. A mezőgazdaság képezi az ország fő jövedelmi forrását, ipara nehezen bontakozhat ki az osztrák konkurrencia miatt. Önálló vámterületet, az alkotmány gyakorlatban való pontos és reális megvalósítását követeli a lap és bírálja Bánffy rendeletek szerinti kormányzását. Az abszolutizmus órájának tartja ezt az időszakot. Követeli továbbá a magyar gabonakivitel lehetővé tételét s üdvözli a magyar királyi vasutaknak a szállítási díjak mérséklésére irányuló törekvését. Jelszava: hódítsuk vissza a magyar gabonának a külföldi piacot. — E cikksorozat arra a megállapításra ad magyarázatot, hogy a lap csak a magyar gazdasági élet önállósításával látja lehetőséget a társadalmi-politikai élet megmagyarosítását.

1899-ben ismét a nemzeti kérdés van műsoron a lap hasábjain. Tapintatlannak nevezi egy cikkíró a lapnak már oly régen ellenszenves szerb nemzetiségű, de magyar érzelmű polgármestert, Petzy Popovits Istvánt, aki csak szerb nyelven üdvözölte a püspököt beiktatásakor, és elmulasztotta ezt az állam- és a törvényhatóság hivatalos nyelvén is megtenni, sérelmet ejtve ezzel a magyar állameszmén abban a városban, ahol csak 8000 a szerb lakosság száma s több, mint kétszer akkora a nem-szerbeké. A polgármester szereplését tendenciózusnak tartja a lap s azt az elvet akarja imételten kihangsúlyozni, hogy a magyar tisztviselői kar szerb nemzetiségű tagjainak feltétlenül eleget kell tenniük a magyar követelményeknek, sőt jó példát kell mutatniok szerb alattvalóik előtt. Alig egy év múlva, 1900 júliusában a főispán, dr. Flatt Viktor állásából való felmentéséről ír a lap. Más lapok véleményét közli, de úgy látszik, maga is egyetért azzal, hogy a főispán nem volt képes helytállni az Újvidéken kiélesedett nemzetiségi sűrűlódások között. Mint a kormánynak egy határvidéki városba helyezett képviselője, feladata volt, hogy a nemzetiségek törekvéseit ellensúlyozza és Bánffy miniszterelnök vasöklét éreztesse velük. A főispán népszerűtlenné lett Újvidéken. A lap tehát nemcsak helyesli s ezekkel a cikkekkel a kormány és a liberális párt

vezető tisztviselői gépezetét marasztalja el. Néhány későbbi cikk azonban az ő politikáját is bíráló tárggyá teszi és az egyszerű közigazgatás mellett foglal állást. Hamarosan azonban üdvözlí a lap főszerkesztője az új főispánt, Péter Pált, akitől jobb politikát vár. Néhány későbbi cikk azonban az ő politikáját is bíráló tárggyá teszi és az egyszerű közigazgatás mellett foglal állást.

A kormánypárt bomlását, azaz e bomlás lassú processzusát, valamint az újvidéki Szabadelvű Párt belviszályait örömmel konstatálja a lap, mert a város politikai érdekei is ezt kívánják. Követeli a városi köztisztviselők anyagi helyzetének javítását, legalább akkora fizetést látva elő számukra, amekkora az állami tisztviselőknek van. A kistisztviselőket felkarolja a lap, mert olvasótáborát és pártja tagjainak számát bővítenék.

Éles társadalombírálatot olvashatunk 1900 szeptemberében a lap egyik számában, „A mi demokráciánk” című cikkből. Írója azt adja a nagyközönség tudtára, hogy a magyar demokráciánál nagyobb hazugságot alig lehet találni Európa legújabb történetében. Ennek fő oka az, hogy a magyar mágnások soha nem voltak demokraták. A legtöbb vidéki kaszinó születés, vagyon és felekezet szerint oszlik meg. Az új magyar nemes napról napra szaporodik, gyászára a magyar demokratikus elveknek. A demokrácia meghalt, de föl fog támadni, ha akad ismét néhány nagy ember, aki fel tudja rázni a nemzetet.

E cikk bátor, de egyoldalú kritika a magyar előkelő földbirtokos osztályra, amely nem akarja befogadni sorai közé a más felekezethez tartozót és a más nemzetiségűt, de ha ez megtörténne, akkor vajon elégedett lenne a cikkíró és véleménye szerint helyreállt volna a demokrácia? Korlátoltságától eltekintve, pozitív a cikk bíráló tendenciája.

1901 májusában népszámlálási adatot közöl a lap: 20 millió állampolgár él Magyarországon, 2 millióval több, mint 10 évvel ezelőtt. Örövendetesnek tartja, hogy a sovén magyar politikának nem az a válfaja érvényesül, amely erőszakkal magyarosít, hanem az, amely a béke olajágával hat a nemzetiségekre. A lap s a Függetlenségi Párt régi óhaja a békével magyarosító politika, amely mellett következetesen kitart a lap.

„Tengerre, magyar!” — cím alatt ez időben utal vissza a lap Kosuth 54 évvel ezelőtti jelszavára, mely szerinte ma is időszerű. Nagy jövőt és nagy gazdagságot lát az Adriára való kijáratban és a fiumei kikötőben. Elítéli azokat a politikusokat, akik a kikötőre 50 évvel ezelőtt költött milliókat kidobott pénznek tartják. A korszerű magyar vasúthálózat csonka alkotás lenne a tengerre való kijárat nélkül. E cikk nem tagadja a lap s a Függetlenségi Párt imperialista tendenciáit, melyhez a felelős szerkesztő szerint a magyar társadalomnak joga van.

Ilyen jellegű bel- és külpolitikai témákat tárgyaló cikkek jelennek meg a következő évfolyamok számaiban is. Effajta meghökkentő jelmondatok gazdagítják a Függetlenségi Párt lapjának szólamait továbbra is, mint „Váljunk el!”, „Legyen perszonál-unió!”, „Rázzuk le a közösség igáját!”, „Romjain épüljön fel az új alkotmány!”, „Nálunk valamiképp helyreállt a rend, Ausztriában teljes az anarchia!”, — Merész kijelentések ezek a lap részéről, de mögöttük sorakozik fel az egész Függet-

lenségi Párt, mely Kossuth nyomdokain halad A későbbi cikkek is hasonló hangúak. Az egész 1904-es év tele van a magyar ipar és a magyar gyártmányú ipari cikkek pártolását követelő írásokkal. Anti-propagandát fejt ki a lap a bécsi, a szerbiai, a romániai árut illetően.

„Megkezdődött a harc” címmel 1904 novemberében arról ír a lap, hogy Bécsből dirigálják a kormányt a nemzet ellenállásának megtörésére. Tisza viszont azt mondja, hogy a házszabály-szorítást vagy keresztülviszi a parlamentben, vagy megbukik. — Az ország súlyos belpolitikai válsága érezhető a lap hangján. Az ellenzék — s így főként a Függetlenségi Párt — a Tisza-kormány és a Szabadelvű Pártja ellen van.

„Tiltakozzunk!” — címmel a kormány megbuktatását és vele együtt a korrupció megszüntetését követli a lap. Újvidék, a határszéli város, a délvidéki magyarság hivatott végvára nem nézheti, mint rombolják szét az ország évezredes alkotmányát, mondja a lap, majd folytatja: Újvidék egyesült ellenzéke fővárosi ellenzéki képviselők részvételével tiltakozó népgyűlést fog tartani.

„Ítéljen a nemzet!” „Tisza labancgárdája hirdeti, hogy az ellenzék hazafiatlan!” A lap mesebeszédnek minősíti az utóbbi mondatot. A következő számok egész sora Tisza-ellenes cikkekkel van tele.

Ritka eset az újvidéki magyar sajtóban, hogy rendkívüli számot ad ki egy lap. Ez megtörtént 1904 december 13-án, amikor az Újvidéki Hírlap XIII. évfolyamának 101/b száma rendkívüli kiadásként jelent meg s „Vér a magyar parlamentben” címmel vezércikket közöl, melynek tartalma az egyesült ellenzék tagjainak verekedése a kormánypárt híveivel.

E parlamenti botrány főszereplői Apponyi Albert, Kossuth Ferenc, gróf Andrássy Gyula és Justh Gyula voltak. Az utóbbi jogosan követelte, a Függetlenségi Pártnak tagjait, valamint az egyesült ellenzék többi tagját engedjék be a parlamentbe, s mikor ezt lehetetlenné tették, Justh megverte az ajtónálló rendőrt.

Az 1905-ös év egyik februári számában már azt olvashatjuk, hogy Justh Gyula a parlament új elnöke, s az Újvidéki Hírlap vezércikkben üdvözli a kitűnő politikust és pártvezért, megválasztása alkalmából.

1905 májusában új képviselőt választott Újvidék, Teleki Árvédnak, a Függetlenségi Párt jelöltjének személyében. A lap örömét fejezi ki a lap újabb diadala fölött és gyászkeretben, szidalmazó szavak kíséretében közli azon személyek neveit, akik szerb képviselőkre szavaztak.

Egy hónap múlva ismét rendkívüli kiadást tesz közzé a lap: Nemes Sándor laptulajdonos és felelős szerkesztő, az újvidéki Függetlenségi Párt megalapítója és vezére, a lap éltető lelke, meghalt. Vezércikk közli életútját, érdemeit. Mint ügyvéd telepedett le Újvidéken és 15 évvel ezelőtt megindította az Újvidéki Hírlapot, amely rövid időn belül a Függetlenségi Párt lapja lett. Ostorozta a közügyekre káros eszméket és felébresztette a közönségben a szabadon gondolkodó szellemet. Az ő érdeme Újvidék jelöltjének, Visontai Samának parlamenti képviselővé való megválasztása 1891-ben. Tíz év múlva őt jelöli a párt, de az ellenpártok korrupciós tevékenysége megakadályozta képviselővé való megválasztását. Vezére az ellenzéknek a városban. Egy időben az izraelita

hitközség elnöke. Büntetőjogász. A városban ügyvédi irodája volt. Anyagi áldozatokkal indította meg az Újvidéki Hírlapot.

A laptulajdonos halála meggyorsította az Újvidéki Hírlap beszüntetését. Az anyagi problémákkal amúgy is sokat küzdő lap a kormánypárt állandó támadásának volt kitéve. Dr. Nemes Sándor politikai sikert és anyagi hasznot remélt tőle, de mindkettőt csak részben kapta meg. Híveinek táborából senki sem volt többé, aki anyagi és erkölcsi áldozatot hozott volna a lap fenntartása céljából.

1905. július 30-án jelent meg az Újvidéki Hírlap utolsó száma. Az utolsó vezércikk szomorú hangon közli, hogy dr. Nemes Sándor halálával rombadőlt egyik legszebb alkotása, az egyetlen újvidéki magyar független újság. Majdnem 15 évi fennállása küzdőteret jelentett a Függetlenségi Párt számára. Restellni való, mondja a vezércikk, hogy egy 30 ezer lakosú város nem tudja eltartani a magyar függetlenségi lapot. A városban ezidőtájt, 1905-ben, valóban csak egy magyar lap működött, a kormánypárti, szabadelvű „Újvidék”, rajta kívül pedig 13 szerb és egy német lap.

A lap utolsó száma biztosítja olvasóit, hogy csak távozik, de nem búcsúzik, mert Nemes Sándor hívei fel fogják ébreszteni nagy tanítójuk és pártvezérük művét.

AZ ÚJVIDÉKI HÍRLAP JELLEMZÉSE

Közel 15 évig fennálló lap volt az Újvidéki Hírlap. 1891-től 1894-ig hetenként kétszer, majd hat éven át egyszer, 1900-tól 1905-ig ismét kétszer jelenik meg hetenként.

Az újvidéki Független Párt lapja. Megalakulásakor még nem tartozott egy párthoz sem, amit a laptulajdonos és felelős szerkesztő, dr. Nemes Sándor ki is hangsúlyozott. Hamarosan azonban, amikor megalakul a párt, melynek létrehozásában a laptulajdonos is nagy szerepet játszott, az Újvidéki Hírlap is elkötelezi magát a Függetlenségi Párthoz.

Pártja ellenzéki párt, ennél fogva a lap is izzig-vérig kormányellenes. Bátor hangon bírálja a kormány politikáját minden téren. Elsősorban Magyarországnak az Osztrák—Magyar Monarchiában elfoglalt helyzetét tanulmányozza, melyet hazája számára hátrányosnak talál. Ki hangsúlyozza, hogy Magyarország alárendelt helyzetben van a Monarchiában, mert nincs önálló ipara, vámterülete, pénzügyi önállósága. Gyakran hivatkozik a kiegyezési feltételekre és az alkotmányra, melyet jobb híján elfogadhatónak tart, de úgy véli, hogy Magyarország kormányzása gyakran eltér az alkotmányos feltételektől. Nyíltan követeli magyar pénzügyi intézetek, önálló magyar bankok alapítását, mert véleménye szerint a pénzügyi önállóságra és a szilárd anyagi alapokra kell felépíteni az ország függetlenségét. Helytelennek tartja, hogy a magyar gyár-ipar nem fejlődik és Ausztria árnyékában áll. A hazai hitelképes intézmények kölcsöneitől várja a segítséget és bírálja a meglevő bankok „nagyurait”, az amúgy is kevés részvénytársaság vezetőit, akik nem részesítik kellő támogatásban az arra rászorulókat. Még attól a merész ki-

jelentéstől sem riad vissza, hogy Magyarországnak el kell szakadnia Ausztriától és önálló életet kezdenie.

A lap egész fennállása alatt szabadelvű kormányok vannak hatalmon s kormányzási rendszerük alkalmat ad a lapnak a bírálatok egész sorára.

Bírálja a kormány osztrákhú magatartását és annak a véleményének ad kifejezést, hogy a liberalizmus politikája Magyarországot eladja Ausztriának. Megalkuvó embereknek tartja a minisztereket, és nem titkolja, hogy a magyar közvélemény nagy része ellenszenvesnek tartja a kormányt. Ilyen jelszavak is olvashatók a lap hasábjain, mint: „Le a kormánnyal!” „Bukjon meg Tisza!” — Labancgárdának nevezi a minisztériumot és az ország ezer éve fennálló alkotmányrendszerének rombolóját látja benne.

A korrupció elterjedése Magyarországon korjelenség, de a lap leleplezi a kormány korrupciós politikáját is, kihangsúlyozván, hogy a korrupció gyökere a minisztériumból indul ki és keresztül-kasul hálózza az ország egész társadalmi-politikai életét. Megállapítja, hogy a megvesztegetések, lefizetések napirenden vannak a parlamentben a tisztviselői kar körében, az iskolahálózatban, a sajtóban és különösen a választásoknál.

Kritikus szemmel tekint a lap a kormány bürokratikus tisztviselői karára, melynek magas rangú tagjai csak az előkelőségek soraiból kerülhetnek ki s nagy vagyonuk mellett még órási fizetéseket is húznak, míg a köztisztviselők nyomorognak. Különválasztja az állami tisztviselőket a városiaktól, az előbbieket elmarasztalja, az utóbbiakat védelembe veszi, mert ezekről csak a város szegényes költségvetése gondoskodik, míg amazokat az állam fizeti búsásan, természetesen rangjuktól függően. Gyakran felemeli szavát a kistisztviselők érdekében és fizetésemlést követel számukra.

A helyi tisztviselői kar vezetőit is bírálja és a kormány embereinek tartja őket. Az újvidéki főispánnak, Flatt Viktornak működését sem tartja megfelelőnek, mert nem gondoskodik kellőképpen a városi ipar fejlesztéséről, az iskolahálózat bővítéséről, a szociális zavargások okának orvoslásáról. Nem csodálkozik azon, hogy a főispán végül is állásából való felmentését kérte, mert nem tudott megbirkózni a rá váró feladatok elvégzésével, többek között a nemzetiségi helyzet rendezésével. — Azonban az új főispánt sem tartja jobbnak a réginél.

A város polgármestere, Petzy Popovits István, aki szerb nemzeti-ségű, külön bírálat tárgya a lapnál. Adóhátraléka van, melyet a lapban való szóvátétel után sem rendez, szerb nyelven üdvözli a püspököt, nem tűzi ki a nemzeti színű zászlót, rossz hazafi stb. A lap nyíltan kimondja, hogy nem barátja a magas rangú hivatalnoknak. Noha a polgármester számára, pozícióját illetően, semmilyen következményekkel nem járt a lap bíráló magatartása, a közvélemény felfigyelt rá, ami nagy jelentőségű volt a lap számára. A kormány azonban nem tett lépéseket menesztése érdekében. Ennek magyarázata pedig Újvidék lakosságának nemzetiségi összetételében keresendő, s a kormány afölötti érdekében, hogy a határszélhez közel eső Újvidéken híveket szerezzen magának. Ez a tény természetesen nem kerülte el az Újvidéki Hírlap figyelmét.

Különösen ostromozza a lap a kormány nemzetiségi politikáját, melyet pártjának politikájától eltérőnek tart. Míg a kormány és Szabadelvű Pártja erőszakos magyarosítást és a nemzetiségeknek a magyarba való lassú beolvasztását követeli, nemzetiségi jogaik gyakorlásától meg nem fosztva őket, addig az Újvidéki Hírlap, a Függetlenségi Párt nemzetiségi politikáját gyakorolva azt hangoztatja, hogy a nemzetiségek iránt békés magatartást kell tanúsítani, igyekezve őket megnyerni a magyar politikának. Az erőszak helyett tehát a békés asszimilálódást szorgalmazza, de elve mellett nem mindig sikerült kitartania. Látható ez többek között a helyi szerb lapok, különösen a „Branik” lappal való polémiaból; az újvidéki magyar színház megnyitásának sürgetéséből, még akkor is, ha az a szerb színház épületét használná; valamint a március 15-i ünnepség-szülte történelmi nézetek tisztázásakor. De elismerhető a lapnak a békés magyarosításra irányuló tendenciája például abból a szempontból, hogy nemzetségre való tekintet nélkül mindenkit felhív a Függetlenségi Pártba való belépésre (ez azonban pártérdeke is); valamint abból, hogy a magyar kaszinóba követeli a más nemzetiségek: szerbek, németek felvételét.

Kormányt ostromoz a lap akkor is, amikor a rendőrségben és a hadseregben uralkodó állapotokat bírálja. Túlságosan szigorúaknak, sőt brutálisaknak tartja az ott uralkodó állapotokat; kipellengérezzi a katonai parancsnokok és rendőrségi vezetők embertelen intézkedéseit, s mind ezért végül is a kormányt vonja felelősségre.

Ellenpártjának, a szabadelvű kormánypártnak túlzottan ironikus, élethalálharcra menő riválisa a lap s amikor azt bírálja, valójában a kormánypárt-politikáját használja célpontul. Hitszegéssel vádolja, azt mondván rá, hogy választóinak sokat ígér, de jóformán semmit sem valósít meg abból. — Amikor a Wekerle-kormány a polgári házasság intézményének bevezetését akarta keresztülvinni a parlamentben, a lap ez esetben a kormány mellett foglal állást.

A kormány bírálatakor megemlíti a lap, hogy a szabadelvű vezetőség minden eszközt, így a korteskedést is felhasználja arra, hogy pártjának híveket toborozzon. Választások alkalmával lefizeti a választókat pénzzel (megnevezi, hogy hol és mennyivel), csakhogy a liberálisokra adják le szavazatukat. Megemlíti a söröshordókat és kalácsokkal teli kosarakat, melyeket a választási kampányok idején a választókerületek felé irányítottak és a nép között szétosztottak. Uraknak nevezi a szabadelvű képviselőket, akik kocsin járnak és lenézik választóikat, a mezítelős parasztokat.

Górcső alá veszi a lap az „aranycsatosakat”, azaz a kormányhű és azt mindvégig tisztelő nemeseket, akik a kormánynak köszönhetik magas állásukat, társadalmi helyzetüket, anyagi előnyeiket. Szemükre veti zárközttségüket, azt, hogy nem akarnak leereszkedni a középosztályhoz; németbarátok; nem adakoznak az éhezőknek, közügyekkel alig törődnek.

Hasonló véleménnyel van a főpapságról is. Nem barátja a magas klérusnak, de az alsóbb papsággal való együttműködést és barátságot nem tartja helytelennek. A minden egyházzal való kapcsolatot szorgal-

mazza, de amikor az iskolákról van szó, azoknak az egyháztól való elválasztását és államosítását propagálja.

Az iskola-kérdésben azzal vádolja a kormányt, hogy kevés iskola van Magyarországon. Különösen a népiskolák fejlesztését követeli és azt, hogy azokban foglalkozzanak a mezőgazdasági ismeretek oktatásával, mert Magyarországnak elmardott mezőgazdasága van s a bajok orvoslásánk egyik eszközéül ezt az ajánlatot tartja. Kormány- és társadalombírálat van abban a követelésben is, hogy a középosztály többségének gyermekiből hivatalnokokat vagy kereskedőket akarnak nevelni, mellőzve ezáltal a mezőgazdasági és ipari pályákat, ami e fontos gazdasági ágak további pusztulásához vezet. A tanítóktól, tanároktól azt várja a lap, hogy ne a klasszikus és elvont tudományokra, de gyakorlatra és életre neveljenek.

Külön említést érdemel a lapnak a zsidó-kérdésben elfoglalt álláspontja. Az Újvidéki Hírlapnak az izraelita vallásúak társadalmi problémáit megoldani követelő tendenciája nemcsak azzal magyarázható, hogy a lap tulajdonosa és felelős szerkesztője izraelita, hanem azzal is, hogy a Függetlenségi Párt felekezetre való tekintet nélkül is toboroz soraiba tagokat és elve, hogy mindenkit megnyerjen politikai céljainak. Az Újvidéki Hírlap kifogásolja, hogy a zsidóságot nemzetiségnek tartja a közvélemény, holott az felekezeti. Követeli, hogy Újvidék s az ország lakosságát ne magyar zsidóknak, hanem zsidó magyaroknak nevezzék, amiknek érzik magukat. Kifogásolja továbbá, hogy az izraelitákat kiközösítik a város többi lakóitól, azáltal, hogy fontosabb politikai tisztséget és pozíciót megtagadnak tőlük. Érzik, hogy megkülönböztetettek. Ez káros hatással van a közhangulatra és izgatólag hat, a lap tehát a város vezetőségétől várja el a probléma megoldását.

Az újvidéki sajtót állandóan figyelemmel kíséri a lap. Egyetlen magyar újság működik az Újvidéki Hírlappal egyidőben a város területén, az „Újvidék”, a szabadelvű kormánypárt lapja. Pártállásánál fogva, nem lehet az ellenzéki Újvidéki Hírlap barátja. A pártellentétek következményeként napirenden vannak a két magyar lap közötti sajnálatos, egysegbontó és nézetkülönbséget szító harcok. Az egymásra szórt kritikák nemcsak a pártok, hanem a lapszerkesztők közötti személyi ellentéteket is napvilágra hozzák. Cseppet sem udvarias, sőt gyakran túlzottan energikus hangú cikkek váltják egymást, különösen választások idején. A két lap semmiben sem talál közös hangot, hiába adják ki mindkettőt ugyanazon a nyelven. Polemiájuk nem nyelvi és nemzetiségi hovatarozásukból, hanem pártpolitikájukból ered, amiből arra lehet következtetni, hogy a századforduló Magyarországon ez elsődleges volt.

Nem marad ki a lap ellentáborából a szerb liberálisok lapja, a „Branik” sem, mely lap ellen nem kevésbé harciasan emeli szavát az Újvidéki Hírlap. A „Zastava” sem barátja, a szerb radikálisokat bírálja rajta keresztül, de mégis közelebb áll hozzá, mint a „Branik”.

A szocialista eszmék terjedését veszélyesnek látja a lap, de a május 1-i zavargások, tüntetések kapcsán kihangsúlyozza, hogy a munkások jogosan követelnek béremelést. A kormány hibájának rója fel, hogy nem gondoskodik e kérdés rendezéséről, de a munkáskonyhák, szociális otthonok és hasonló intézmények követelésén kívül nem megy tovább.

A magyar imperialista célok megvalósítását helyesnek találja. Magyarország aspirációi az adriai kijáraton túl a további terjeszkedésre jogosultak. A „Tengerre, magyar!”-elv az ő elve is s mindaz, ami ez mögött van, mert Kossuth jelszava és a negyvennyolcas eszmék nem idegenek előtte. Az emigrációban élő Kossuth Lajost a legmesszebbmenőkig tiszteli, összeköttetésben van vele s hangsúlyozza, hogy Kossuth most is segít Magyarországnak a problémák megoldásában. Fájdalommal emlékszik meg haláláról és szorgalmazza a Kossuth-szobor felállítását. Az 1848-as elveket majdnem egészében elfogadja, csak a nemzetiségekre vonatkozó Kossuth-féle nézeteket módosítja a helyzet követelményeinek megfelelően. Kevésbé harcias, engedékenyebb, békét követelő.

Ha összehasonlítjuk az „Újvidék”-kel, az Újvidéki Hírlap bátrabb, szókimondóbb, kritikussabb lap. Fennállásának ideje felét sem teszi ki az „Újvidék”-ének s ez nemcsak azzal magyarázható, hogy szubvenciókat nem élvező, anyagi problémákkal küzdő sajtótermék. A kormánypárt elnyomja, a hatóságok nem pártolják, semmilyen politikai és társadalmi intézmény nem támogatja, a nemzetiségek körében nem népszerű, sőt a magyar olvasók táborában is megoszlásra talál. Ilyen körülmények között nem működhet tovább és megszűnésre kényszerül, az újra-megindulásba vetett reményét soha be nem váltva.

REZIME

„ÚJVIDÉKI HÍRLAP” — (NOVOSADSKI VESNIK) 1891—1905

Kao zvanični organ Nezavisne i četrdesetosmaške stranke, „Újvidéki Hírlap” je u vremenskom razmaku od četrnaest godina okupio oko sebe onaj deo stanovništva Novog Sada koji je bio nezadovoljan sa liberalnom politikom Mađarske na kraju prošlog i početkom ovog veka. Njegova glavna tematika je unutrašnja politika i odnos Mađarske prema Austriji. Pokazao se ne samo kao oštri kritičar vladine politike i njenog birokratskog činovničkog aparata, već i kao dosledan borac za samostalno ekonomsko i tarifno područje Mađarske, te za njenu personalnu uniju sa Austrijom. Beleži događaje u državi i gradu. Čitajući stranice tog lista, možemo pratiti smenjivanje vlada, polemiku između članova Liberalne i Nezavisne stranke, zaoštavanje nacionalnih odnosa u gradu itd. Na taj način svedoci smo jednog veoma nemirnog i složenog perioda u društveno-političkom životu Novog Sada, grada sa nerešenim nacionalnim, verskim, socijalnim i ekonomskim problemima za vreme krize dualističkog sistema Austrougarske Monarhije.

SUMMARY

„ÚJVIDÉKI HÍRLAP” (ÚJVIDÉK NEWS) 1891—1905

As the organ of Independent Party upholding the principles of 1848 the „Újvidéki Hírlap” gathered those inhabitants of Novi Sad who were not satisfied with the liberal politics of Hungary at the end of the last and at the beginning of this century. Its main topics were home politics and the relation of Hungary to Austria. It was not only a severe critic of the governmental politics and its bureaucracy but also a persistent fighter for the indepen-

dent economic and tariff region of Hungary, and its personal union with Austria. It noticed the events in the country and city. When reading the pages of the newspaper one can follow the changing of governments, the polemics between the members of the Liberal and Independent Party, national conflicts in the city etc. Thus we are witnesses of a very unrestful and complicated period in the socio-political life of Novi Sad, the city in which there were unsolved national, religious, social and economic problems in the critical period of the dualistic system of the Austro-Hungarian Monarchy.

DOKUMENTUM

Habermann Gusztáv

**BÍRÓ ANTAL ÉLETEM
LEFOLYÁSÁNAK RÖVID
VÁZLATA**

Vinkler László festőművész, a Szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola 1980-ban elhunyt tanára arra hívta fel a figyelmemet, hogy családjának birtokában van Bíró Antalnak, Szabadka szabad királyi város 1848. évi első népképviseleti országgyűlésre küldött követének feljegyzése. Zöldes színű, merített papíron, 19 oldalon összefűzött 1-től 5-ig számozott egész íven készült. Hosszanti irányban fél ívre összehajtva, aktaköteg képét mutatja. Úgy látszik, hatósághoz való benyújtás céljára készült, vagy utóbb került ilyen felhasználásra.

Bíró Antal 1818. június 6-án Szabadkán született. Atyja kisiparos volt, ki szűkös keresetéből nevelte gyermekeit, és amint az idősebb fiú arra megérett, inasnak adta, hogy megélhetése gondjain segítsen. Az apa azonban hamarosan, 1830-ban elhalálozott, s rövid idő múlva a varrogatásból gyermekeit nevelő özvegy is kolerahalált halt az 1831-i járvány során. Ettől kezdve az Antalnál alig hat évvel idősebb testvérnénje vállalta, ugyancsak ruhavarrással szerzett szűkös keresetéből, öcsce eltartását és nevelését. Lelkiismeretességében annyira ment, hogy amikor mód kínálkozott férjhezmentelére, a házaságot csak azzal a feltétellel vállalta, hogy jövődő férje Antal kitaníttatásának költségét is magára vállalja. Így nyílt lehetőség arra, hogy Antal nem követte bátyját a kisiparosi életpályán, hanem tovább tanulhatott. A népiskola és gimnázium elvégzése után — mint ez ebben az időben a szegénysorsú gyermekek körében szokásos volt — a ferencrendeik szerzetébe lépett és papnak készült. 1833-tól 1838-ig a szerzet iskolájában tanult logikát, fizikát és teológiát. Időközben azonban kételyei támadtak, s végül arra a felismerésre jutott, hogy nem alkalmas a szerzetesi életre. Így 1838-ban a rendből kilépett.

Mínthogy a szerzetesi iskolák képesítését a világi intézetekben nem fogadták el, kénytelen volt gimnáziumi tanulmányait folytatni. Anyai nagybátyja lehetővé tette, hogy gimnáziumi tanulmányait Pécsen befejezze. Utána jogi tanfolyamra ment.

A képesítés megszerzése után a híres szabadkai ügyvédnél, Spella-tich Bódognál (1815—1890) patvarkodott,¹ mígnem 1845 szeptemberében megszerezte az ügyvédi oklevelet. A fiatal szabadkai ügyvéd az évek során kis házacskát is szerzett. Ekkor érték az 1848. évi események.

Amikor az új választójogi törvény alapján kellett a városnak — immár két, önálló szavazásra is jogosult — képviselőt választania, a neves Spellich Bódog mellett egy fiatalembert küldtek volna az országgyűlésre. De mivel kora nem érte el a törvényi mértéket, a megválasztását hatálytalanították. Az új választáson két jelölt közül Bíró Antalnak jutott a többségi szavazat. Így került szabad királyi Szabadka város követeként az első magyar népképviselői országgyűlésbe, amely — ugyancsak először — Pesten a Vigadóban tartotta üléseit. Az országgyűlés 1848. július 7-én kezdte meg üléseit; Bíró augusztus 10-én² mutatta be megbízó levelét, és augusztus 17-én igazolták.³

A parlament alsó tábláján ekkortájt már kialakulóban levő frakciókon kívül maradt, és Kossuth hívéül szegődött, szaporítva a reformista képviselők sorát. Résztvett a ház ülésein, és végigélte az 1848. szeptemberi napokat, az országgyűlésnek a király által történt törvénytelen feloszlását. Azok mellé állt, akik ennek ellenére az ülések folytatását határozták el, és így — formailag — az illegalitás talajára léptek.⁴ Az osztrák csapatok fevonulásakor a függetlenségi harc mellett tört lándzsát. Amikor a délvidéki események szülővárosát veszélyezteték, Szabadka tőle is kérte elégséges őrsereg kieszakölését védelmére.⁵ Debrecenbe is követte a kormányt.

Amikor kitörték a villongások Kossuth és Görgey között, hogy Kossuth a függetlenségi nyilatkozat kikiáltásához megkaphassa az alsótábla többségét, Bíró Antal is azok sorába lépett, akik 1849. április 5-én megalkotották a Radical-pártot, s programjukká tették a köztársaságot.⁶ Résztvett a Függetlenségi Nyilatkozat megszavazásában. Buda felszabadítása után követte a kormányt és az országgyűlést Pestre, majd Szegedre is. Ide Szacsavay Imrével együtt érkezett. Követte a kormányt Aradra. Világosnál orosz fogságba esett. Kiszolgáltatták az osztrákoknak, hadbírósi eljárási indult ellene. azonban ezt hamarosan kegyelemmel megszüntették.⁷ Így szabadult a Neugebäude-ből 1850-ben.

Szabadkára internálták. Folytatta ügyvédi tevékenységét, de mint „kompromittáltat” hamarosan eltiltották ettől. Minthogy épp ebben az időben kötött házasságot, hogy életfeltételeiket biztosíthassa, tisztviselői állást vállalt a városnál. Az októberi diploma után ismét ügyvéd lett, a kis provizórium alatt újból városi tisztséget vállalt: főkapitánya, majd főbírája lett Szabadkának. Hazafias magatartását mutatja, hogy ennek ellenére a kiegyezés után tanácsnökká választották. Az új bírósági szervezet életbe léptetése után pedig kinevezték a pesti ítélőtáblához bírónak. Szabadkán, 1914. december 2-án halt meg.⁸

Demeracz Jankával kötött házasságából tíz gyermek származott.⁹ Negyedik gyermeke: Berta, később Lánárdt Istvánné, kinek házastársa főügyési állást töltött be. E házasságból származott öt gyermek közül¹⁰ az első: Amália, ki Gaál Ferenc bankigazgató felesége lett, s kinek három gyermeke¹¹ közül a középső: Melinda másolta le Bíró Antal kéziratát, melyet az eredetivel összehasonlítva, a továbbiakban közreadunk. Antal nyolcadik gyermeke: Gizella, Békeffy Gyula felesége lett¹² s e házasságból származott Békeffy Magdolna, a volt szegedi ügyvéd, Vink-

ler Elemér¹³ neje, ki „megörökölte”, és megőrizte mind a mai napig anyai nagyatyja életirátát, s bocsátotta fiának, Vinkler Lászlónak közvetítésével rendelkezésemre.

* * *

Koszorús költőnk Jókaival, én is elmondhatom, hogy láttam az Istent,¹⁴ láttam mint éretlen gyermek, láttam serdülő koromban, láttam mint felnőtt, ifiú, mint férjfi, majd mint az élet delén álló s hanyatlóban levő, s látom ma is, midőn az élet határánál állok; látom nem testi, hanem lelki szemeimmel az ő műveiben mint bizonyágtételekben, s látom különösen a gondviselésben, melyet vélem egész lefolyt élet pályámon éreztetni kegyelmes volt.

Való tényeket fogok elésorolni.

Alig töltöttem be 11 1/2 életévemet, atyámat elvesztettem, s csakhamar, 13 éves koromban, jó anyámat is elragadta az 1831-ben dúlt nagy cholera-járvány, úgy hogy egyedüli támaszom maradt ritka jóságú, nem egészen hat évvel idősb nővérem szorgalmas munkássága, mert hát az ipara után élő atyám után sem anyánkra, sem gyermekeire nem maradt egyéb örökség, mint az Istentől megadott testi egészség; mi gyermekek telyesen az árvaság kenyerére jutottunk.

Valjon nem-e az isteni gondviselésnek bizonyága rejlik azon körülményben, hogy atyámat oly korán vesztettem el? Hisz ha ő életben marad, nem-e kényszerült volna a szegénységgel küzdő iparos engem is mint már — csak 3 évvel idősb fitestvéremet — szinte valamely mesterség tanulására inasnak adni? s ha ez történik, valjon elfoglalhattam volna e férjfi koromban a társadalomban azon állást, melyet betöltöttem; nem-e mint kisiparos küzdelemmel kellett volna elvesznem a nagy tömegben? és ha nincs apámat túlélő anyám, ki varrásával kereste kenyerünket, s nincs áldott nővérem, ki — noha szinte ruhavarrással szerezte be szükségleteinket — midőn kezét megkérték, csak azon feltétel alatt mondott igent, ha engem is magával vihet, s kitarthat, míg a gymnaziális hat osztályt bevégezem; valjon kérdem, ezek nélkül nem-e keveredem a nagy embertömegbe, s veszek el úgy, mint annyi ezrek? És ki volt az, aki mindezen körülményeket úgy hozta kapcsolatba, hogy az eredménynek úgy kellett beállania, amint bekövetkezett? Talán szüleimnek, nővéremnek vagy éppen nekem a serdülő gyermeknek volt az a belátásunk, az az előre kiszámított tervünk a jövődő felett? vagy a véletlen szülte mindezt? Én, miután véletlennek semmit sem tulajdoníthatok, a mondottakban csak az isteni gondviselésnek egy bizonyítékát látom; tehát Jókai szerint láttam az Istent.

Mint 15 éves ifiú — a gymnaziális 6 osztály sikeres bevégezése után — 1833-ik év utó felében — boldogult anyámnak s nővéremnek óhaj-tása szerint — beléptem a Sz. Ferenc rendűek szerzetébe, s itt töltöttem el öt esztendőm. — A szerzet magán iskoláiban meglehetősen sikerrel végeztem el az azon időben úgy nevezett logikai és physikai, valamint az 1-ő és 2-ik évi teológiai tanulmányokat; de midőn közelgett az idő a szerzetesi fogadalom letételére, mindinkább előtérbe lépett előttem a kérdés, valjon megfelel-e a szerzetesi élet természetemnek, és én megfelelhetek-e a szerzetesi életrendnek? s végelhatározásom lett a rendből való kilépés,

mit 1838 Július 14-n egy társammal, Kocsis Istvánnal,¹⁵ végre is hajtottam N. B. [Beszúrás:] Időközben két ízben forgottam élet veszélyben; 1835-ben a Tiszában fürödvén vigyázatlanságból, úszási tudományomat — mely alig 2 lépésre terjedt — be a mélyebb rész felé mutattam be, ahol azután talpra állani akarván, a víz fejem felett csapott össze, s ha nincs közelben egy jobb úszó társam, ki hirtelen megkapott, aligha nem áldozatul esem. — S 1839-ben pedig Sz. Andrásnál a kiáradt Körösön szándékozván átladikázni, midőn a csónakba éppen beléptem, a csónak alulam kimozdult, s csak az a véletlen mentett meg az elmerüléstől, hogy az éppen ott áthúzódó kompkötelet volt időm megkapni, s addig tartani, míg a csónakot visszahajtották alá, hogy abba beszélhettam. [A beszúrás vége.]

Kilépven a rendből, előttem állott az ismeretlen világ, támaszra sehol sem számíthatván, hajtottam a sors által, mint pehely a szél által; megkísérlettem tanulmányaim folytatását Egerben, de tapasztalnom kellett, hogy a szerzetesi magántanulást semmibe sem veszik, s így kíséreltemmel fel kellett hagyni. Folyt az idő, elveszett az esztendő, mialatt azután én anyám fitestvérénél Békés Sz. Andráson hívtam meg.

Mennyi viszontagságos küzdelmek kísérték, mígnem szegény, de jó szívű nagybátyámhoz jutottam, megfejteti azon állapot, hogy kereset-pénz s megfelelő ruházat nélkül — mert hát bizony csak egy felöltő nyári ruhával bírtam — vándoroltam, kilátás nélkül jövőm iránt.

Az idő folyt, s közeledett az újabb iskolai év, nekem határoznom kellett; felvettem tehát újra vándorbotomat, s visszatértem nővéremhez, hogy innen Pécsre mehessek talán az ott oskolába járni szándékozó szabadkai tanulókkal — megadván magamat azon kényszerűségnek, hogy ott folytassam tanulmányaimat, ahol azokat a szabadkai gymnáziumban félbe hagytam.

Eljutottam tehát Pécsre gyenge ruházattal, de még gyengébb pénzkészlettel, itt első teendőm volt a felvételre jelentkezni, s az úgynevezett kurátori állást elnyerni, mellyel 20 ftf. évi fizetés volt összekötve, hogy mégis valami fedezetet nyerjek szükségleteim fedezésére; könyvek vételéről természetesen szó sem lehetett, az előadásokat hallani s azokat feljegyezni vált feladatommá. Azonban:

Az isteni gondviselés nem felejtkezett meg végképpen rólam, mert hát alig egy hó lejártával, a matheseos professora, Kleinczer tanár¹⁶ kiszólít a táblához bizonyos matematikai feladat megoldása végett, s tapasztalta azt, hogy várakozásának nemcsak megfelelttem, de sőt várakozásán felül oldottam meg a kérdést, — noha előttem a különféle gymnáziumokból érkezett legjelesebb tanulókat is helyre kellett utálnia — azonnal gondolkozott sorsom javítása felett, s két oskolatársam tanítását — korrepetitorságát — havi 8 ftfpengőért szerezte meg.

Ekkor virradt fel nékem, — s noha havi 8 ft nem sok, — de nekem elég volt arra, hogy többé ne aggódjam önfeltartásom felett; le mondtam a kurátorságról, könyveket sem kellett vennem, a feljegyzések feleslegessé váltak, mert hát tanítványaimnak két példányban is állottak használatukra; hozzá járult, hogy oskolatársaim — kik az előtt mint kurátort — szóra is alig méltattak, örültek, ha velők társalogtam, főleg midőn nemcsak a mathesisből, hanem a többi tantárgyakból is látták

felettük való elsőbbségemet; így folyt le az első iskolai év, nem ugyan valami nagy bőségben, hanem megnyugtató szegénységben, s annál nagyobb lelki örömben, mert hát a vég iskolai osztályozásánál én állottam egyedül minden tantárgyból társaim felett mint első.

A 2-ik iskolai évben már kész helyem volt Czirer¹⁷ megyei főorvosnál, kinek fiával, oskolatársammal s máig jó barátommal egy szobában — mint korrepetitor — lakván telyes ellátásban, s az egész család szeretetében részesültem. Itt töltöttem három évet. Igaz:

A fizikai osztály végeztével szándékom volt Pestre a mérnöki kurzusra menni, — mert hát meg kellett vallanom hajlamaim ide s nem a jogi pályára vonzottak —, de hát szándékom eredménytelenné lőn, mivel ismét azon helyzetbe jutottam, hogy magam fenntartását nem biztosíthattam, s ezért noha későn — mert már az iskolai előadások megkezdődtek, minthogy a mérnöki kurzusra Pesten beiratkozván egy-két előadáson meg is jelentem — ismét visszatértem Pécsre. Az öreg és ifjú Czirer szívesen fogadott, s Scytovszky püspök,¹⁸ a későbbi hercegprimás, noha későn jelentkeztem, a lyceumi tanulmányok folytatását megengedte.

Elvégezvén a két évi jogi tanfolyamot, visszatértem Szabadkára, itt Spelletich Félixnél, — akkor egyike a legjelesebb ügyvédnél — mint joggyakornok vétetvén fel, több magántanuló ifiúnak a vizsgákra való előkészítésével szereztem meg mindig kiterjedtebb szükségleteim fedezetét, s végre 1845 Septemb havában az ügyvédi vizsgát letéve önálló ügyvédi gyakorlatra jogosítványt nyertem.

És ez a 2-ik időszak, melyben annyszor éreztem az isteni gondviselés működését, tehát annyszor láttam Jókai szerint az Istent. Mert:

Arra, hogy szerzetbe lépjek, bizonyára nem a saját gondolkozásom szülte el határozás bírt reá; valamint arra sem, hogy 5 évi bennlét után kilépjek, nem valami átgondolt terv, mely azután valószínű lett volna általam; egyiket úgy, mint a másikat csak valami ösztön sugalhatta, melynek indító okai tudomásom és ebből folyó elhatározó akaratomon kívül estek, amint hogy ezt a bekövetkezett csaknem kétségbe ejtő állapot igazolja.

Nem-é isteni gondviselésnek tulajdoníthatom azt, hogy nem tekintve az elveszettnek vélt 5—6 évre, arra határozzam el magamat, miszerint folytatam ott tanulmányaimat, hol 6 év előtt elhagytam, bizonyára enélkül elzúllás következett volna be, pedig hát ezen határozatomnak fogatosítására sem állott fenn más eszköz, mint az általam ki nem számíthatott véletlen.

És: saját kiszámításaimnak eredménye volt-e a körülményeknek azon találkozása, mely utóbb a könnyebb megélhetést, s az iskolai tanulmányok folytathatását biztosították? Én legalább nem állíthatom, tehát miután mindazon körülmények, melyek életemre s annak fenntartására szükségessékké váltak, az én értelmi akaratom befolyása nélkül szövődtek úgy, amint jelentkeztek; s miután a véletlent csak az emberi tudatlanság palástolására kitalálnak tekintem, mert minden okozatnak kell, hogy megfelelő oka is legyen, [beszúrás:] az ember azonban ahol az okot fel nem találja, az okozatot pedig látja, szereti azt véletlennek

mondani; [a beszúrás vége] részemről nem ismerhetek más megfejtést, mint az isteni gondviselést.

Azt vélhetné valaki, hogy már most az ügyvédekési bizonyítvány elnyerésével minden megnyeretett, téved; mert hiszen manapság találkoznak ügyvédek, kik nem a vizsgán, de a praxisban buknak el, hát még azon időben? s kivált olyan fiatalembernek, mint én, kit szülővárosomban alig ismertek, hol azt, ki nem a város szülőtte volt, idegennek (nie nasche, nem a miénk) tekintették; mennyi nehézséggel kellett küzdeni! De hát mégis csak haladtam önállóságomban, egy kis házikóra is — mely bár nem volt palota, s nem nyílt valamely szembeötlőbb térre, — mégis közel fekvén a központhoz, az én óhajtasomnak megfelelt, s talán jobban éreztem benne magamat, mint sok gazdag az ő kincsekkel telt palotájában. De hát ezután jöttek az újabb megpróbáltatásoknak s veszélyeknek napjai.

Az 1848-ik évi általános politikai mozgalmak természetesen Magyarországot sem hagyták érintetlenül, hisz jobbaink már az előző évtizedben is erősen dolgoztak az elavult intézmények reformálása körül, mi volt tehát természetesebb, mint az általános mozgalom nyújtotta körülményeket felhasználva a célba vett reformokat megvalósítani.

A pozsonyi országgyűlés a Pesten mozgó fiatalság az ország értelmesebb s merészebb polgársága kivívta 1848-ik évi nevezetes törvényeket, kivívta az ország független Miniszteriumát, s ezzel kormányzatát. A Pestre összehívott országgyűlésre küldendő — most már nem követek, hanem — népképviselők¹⁹ választása napirendre került; Szabadka város is törvény szerint két képviselőjét — az I. választókerületben Spelletich Bódogot, a II. kerületben Vojnits ifj. Lukácsot²⁰ — megválasztván, ezeket mandátumaikkal felküldötte; mind-hogy azonban az utóbbi fiatal kora miatt igazolást nem nyerhetett, az új választás Antunovits Józseffel²¹ szemben reám esett; reám, aki a politikai pályára nem is készültem, arról nem is álmodoztam; de hát a kor szellemének s barátaim reábeszélésénk engedve a megbízatást elvállaltam.

Ennek folytán résztvettem a képviselő testületben Pesten, Debrecenben, ismét Pesten s Szegeden át Aradig, addig mígnem Szemere Bertalan belügyminiszter jelentette, miszerint a kormány feje, Kossuth a diktatúrát Görgey Arthur kezeibe tette le, s országgyűlésnek teendői megszűntek.²²

Jelen voltam azon nagy megbotrátkozást okozó hír vételénél, mely az országgyűlés feloszlata végett kiküldött királyi biztos Lambergnek a Duna hídján tett átkelése alkalmával történt meggyilkoltatását hozta.²³

Jelen voltam midőn Perczel Mór a Szt. Tamást ostromló hadierőnél fennforgó árulásról szólott, s midőn Mészáros Lázár hadügyminiszter azon haderőnek személyes vezetése alá vételére ajánlkozott.²⁴

Jelen voltam Debrecenben az ápril 14-ki epochális nyilatkozat Kossuth által történt indítványozása megokolása s elfogadásánál²⁵ — mert hát ki mert volna az akkor már diktátori hatalmat gyakorló Kossuth ellen felszólalni, hogy magát az árulás vádjának ne tegye ki? — úgy a megelőző képviselői gyűlésen, mint a református fő templomban történt

ünnepélyes kihirdetésénél. — Megjegyzem itt, hogy sem a képviselőházban nem történt egyéni szavazás, sem a templomban, hol a képviselők a néptömeg miatt helyeiket sem foglalhatták el, mert még az oszlopok is tele voltak emberekkel.

Buda bevételével²⁶ visszatértünk Pestre,²⁷ csak azért, hogy innen mielőbb Szegedre vándoroljunk le. E leutazást szegény mártírságot szenvedett Szacs vay Imrével²⁸ tettem meg, ki nálam mintegy egy hétig tartózkodott. Ezen derék, világos ész, jó szónoknak sem volt egyéb bűne, minthogy mint a ház jegyzője a dethronizációs nyilatkozatot aláírta.

Szegeden szinte nem volt hosszú maradás,²⁹ itt már mintha előjósolta volna a bukást ama nagy katastropha, mely a Tisza bal partján levő löporgyár felrobbanásával állott be. Éppen képviselői ülésben voltam, midőn egyszerre mintha az egész város háza — hol voltunk³⁰ — összedűlni akarna — szörnyű robajjal rázkódott össze, ablakok csörömpölve hullottak be, s midőn az első ámulatból magamhoz tértem, akkor vettem észre, hogy az egész terem üres, s a karzat alatt még egy vagy két képviselő futva menekül. Kimenekülvén s a helyszínen megjelenvén, a gyárnak csak helyét, s a Tisza folyásával egyirányban a falak tégláit, csaknem a szó szoros értelmében összemorzsolva elszórtan láttam; borzasztó volt e robbanás, mert hát gerendákat, csonkított testeket vetett át a Tiszán.³¹

Végül megénkeztünk Aradra is, hol az utolsó képviselői ülés tartott,³² de már itt biztonság a Marosnak sem egyik, sem másik felén nem volt, tehát szegény Rengey Ferdinánddal³² — kinek neje, gyermeke, sőt, sőt, a szegedvárosi rókusi plébánus³⁴ is mint menekülők súlyosbították a helyzetet, elhatároztuk, hogy kocsisát elbocsájtva, én veszem át a lovak kezelését, s menekedünk N. Várad vagy Világos felé; útnak is indultunk N. Váradnak, de már az első csárdánál találkoztunk Görgey előcsapatával, kik N. Váradról elhúzódva Aradra tartottak; tehát, nem maradt más hátra, mint Világos felé fordítani a rudat, azon hitben, hogy ha még hadimérkőzés lesz, az csak Aradnál történhet meg, s mi hátul biztonságban lehetünk.³⁵ De másképp határoztak az istenek, s a fegyverletétel 849 August 13-án megtörtént.

Most már követtük fatumunkat, követtük az orosz sereget, ha ugyan követtük, miután foglyaik voltunk; igaz: elég humánusan bántak velünk, a szökéseket elnézték, egyik képviselővel — Szlavoniaerdővégi kerületből való földműves becsületes magyar emberrel³⁶ — történt, hogy Rüdiger tábornoktól³⁷ kapott egy darabka papíron saját nevű aláírást mint elbocsájtó levelet, de azon figyelmeztetéssel, hogy az orosz táborban nem lesz bántódása, de azon túl semmiért nem áll jól; voltak is többen, kik a laza őrizetet felhasználták a távozásra; de sőt volt olyan eset is, hogy midőn egyik képviselő társamat — Fischer Istvánt³⁹ — midőn többet magával kocsin menekülni szándékozott, — maguk az oroszok — 'kózákok — figyelmeztették, hogy a vett irányba ne mennének, mert arra osztrákok vannak, s Fischer csakugyan vissza tért, s velünk együtt megadta magát sorsának. Az orosz táborban való idézésünk mintegy két hétig tartott, — mialatt Sarkadon Rengey sógorát, a rókusi plébánust cholerában el is vesztetük, de végül átvett bennünket B. Gyu-

lánál az oszrák sereg, s megszűnt az őrizet lazasága, a tábor körül csaknem minden 10 lépésre egy ór állíttatván fel; s illy viszonyok közt szállíttatunk vissza Arad alá, s pár nap múlva a várba, egy két osztályból álló kasamatába. — Világosnál még — ha jól emlékszem — voltunk vagy 22-n képviselők, a várba beszállásoltattunk: Nyáry Pál,³⁹ Rónay N.,⁴⁰ Osztrovsky József,⁴¹ Rengey Ferdinánd, Hertelendy Miksa,⁴² Fiath István,⁴³ Fischer István, Hadsi Lázár,⁴⁴ Mártonfy Károly,⁴⁵ Szabadfy Sándor,⁴⁶ egy eszéki képviselő,⁴⁷ valami csutorás mester,⁴⁸ egy felső vidéki — kinek nevét nem tudom⁴⁹ — és én; rajtunk kívül volt még egy Rónay és Szabadfynek testvére⁵⁰, ki azért vonatott be, mert bátyját mint fuvaros gondozta.

A honvédségi tisztek egészen elkülönözött kasamatákban helyeztetek el, míg a legénység rövid úton a hadsereghez besoroltatott.

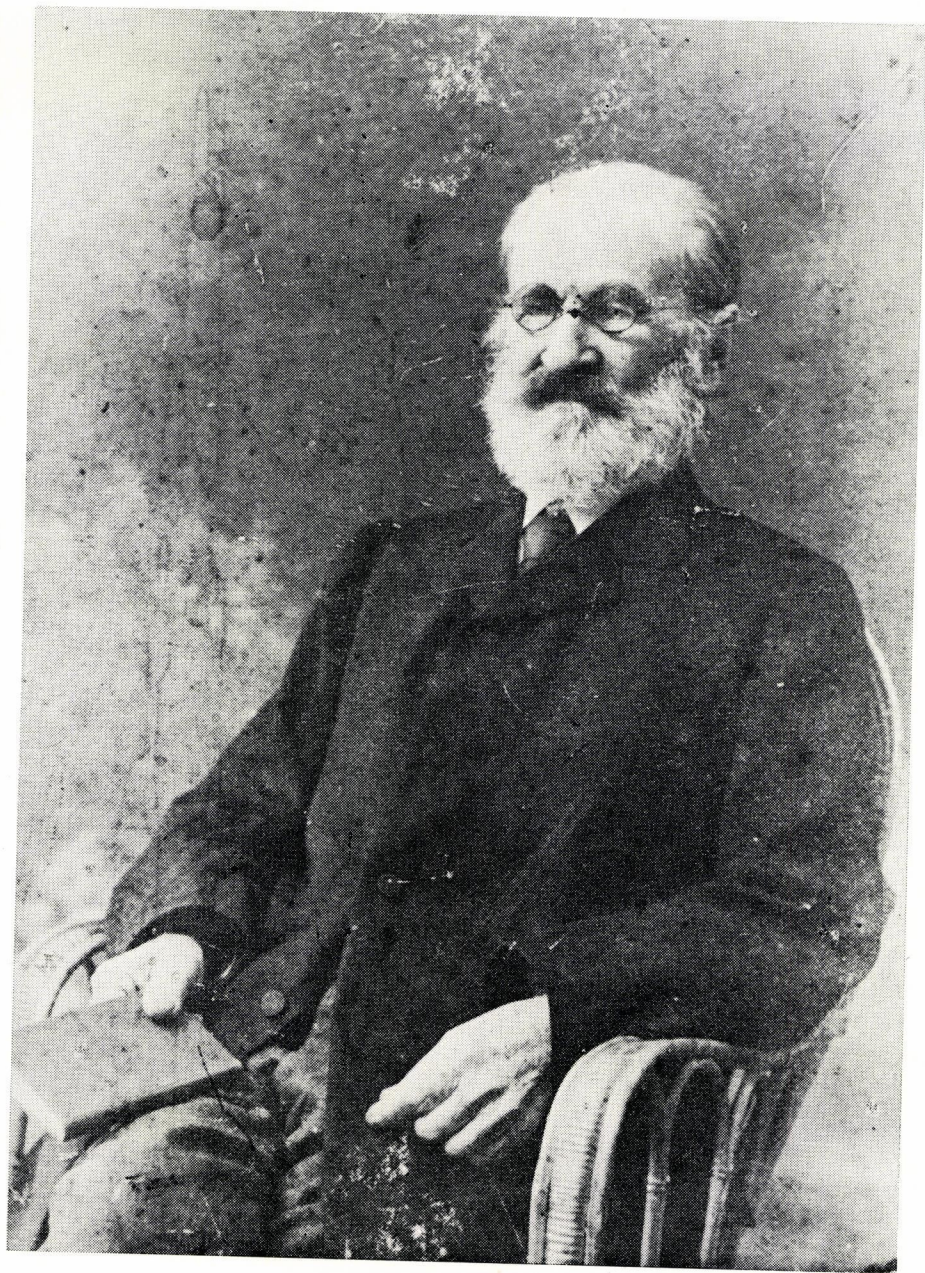
Mínthogy a bresciai fenevad, s a magyar szabadságharcnak saját vérebe fojtására kiküldött hóhérnak báró Haynaunak⁵¹ az önkéntes statárjális eljárásra vonatkozó — mely szerint annyi százaknak életét oltotta ki — megbízatása, Aradon lett beszállíttatásunk idejében korlátoztatott, s a vizsgálat s bíraskodás — ha annak mondható és nem önkény — a hadi törvényszékre⁵² — melynek lelke a major auditor⁵³ szinte olyan magyarvér-szomjazó tigris volt, mint főparancsnoka Haynau — bízott; beállott a némileg szelidebb, mindenestre formaiabb eljárás; formaiabb, mondom, mert hát ott ülnek a bírói asztalnál a bírák, de akiknek fogalmuk sincs arról, hogy mi a politika, s mi a politikai büntett, pedig hát nem rablás, gyilkosság, vagy isten tudja, mily borzasztó tettek felett ítéleztek, de még a legtöbb esetben arról sem, hogy valjon a vádlott megszegte-e a katona törvényeket, de hát látszólag több bíró járul hozzá ahhoz mit a közbíró auditor elítélendőnek tartott, s a gyűlölt fejeknek hullani kellett.

Elmúlt a véres emlékezetű október hatodika is⁵⁴ — melynek áldozatait szemeink előtt kísérték ki a golgothára — s talán már a bécsi kamarilla is undorodni kezdett a vad gyilkolások láttára, és szelidebb természetet öltött fel, már nem hóhér által igyekezett kioltani az életet, hanem több-kevesebb idejű várrabsággal megtörni a szabadságért hevülőket, dehát mégis enyhébb lett az eljárás, s bennünket képviselőket — miután a hadbíróság kihallgatott — felszólítottak — mondanom sem kell hogy erős fedezet alatt — Pestre, az oly nevezetessé vált Neugebäude⁵⁵ 5. számú pavilonjába, itt ismét két egymással közlekedő szobáskába zsúfolván be, itt újra és újra kihallgattatván, végül a Haynau és bécsi megbízói közt felmerült differenciák folytán:⁵⁶ kibocsájtattunk, előbb Pestre, majd 850-ik évi január végével illetőségi helyeinkre internáltatván,⁵⁷ én Mártonfy Károlyval⁵⁸ 850-ik évi február 2-ra érkeztem meg Szabadkára.

A Haynau s bécsi kormány közt a már említett súrlódások mindinkább növekedvén, végre — mint állították — Haynau bosszúja meghozta amnestiáltatásunkat.⁵⁹

Eként lett vége reám nézve azon küldetésnek, melyet 1848. augusztus havában Szabadka város II. választó kerületéből nyertem.

Meg kell itt említenem, miszerint az I. kerület képviselője, Speltich Bódog — ki haláláig testvéri szeretettel volt hozzám — szökésben

Biró Antal

kereste menekülését, és hosszú, veszélyes bújdosás után végre Amerikába jutott, honnét mint amerikai polgár csak 1867-ben, a kiegyezési aktus után tért vissza két leányával.

Azt hiszem, nem kell különösen az események egyes adatait felsorolnom, annak bizonyítékául, hogy mily életveszélyek tornyosultak körülöttünk a nagy harcnak oly szomorú befejezésével; meg vagyunk győződve, hogy lehettek, sőt voltak, kik a veszélyt előre látták, de igen kevesen vagy senki, akik a kibontakozást előre tudták vagy irányozták volna; valóban ki gyaníthatta volna, hogy éppen akkor korlátozzák hatalmában a nemzet hóhérját, midőn leginkább dühönghetett vad természetű — értem midőn Aradnál a várba hurcoltattunk, s midőn éppen megérkezett a rendelkezés, hogy a foglyok haditörvényszék elé állítsanak; ki számított a meghasonlásra, mely Haynau s bécsi megbízói közt előtört, vagy ki számított még inkább arra, hogy Haynau bécsi megbízói ellen bosszúját amnestiálásba leli. Valóban látni kell ezekben az Isten ujját, az isteni Gondviselést, s Jókaival az Istent.

Visszaérkeztem tehát a szorongatásokkal teli napok után szülővárosomba, s elfoglaltam kis lakásomat, újra hozzáfogván az elhagyott ügyvédi gyakorlathoz.

Ugyanezen évben még oltárhoz vezettem elhalt egyik iskolatársamnak özvegyét, Demeracz Jankát, kivel máig is boldog házasságban — gyermekeinkben is örömet találva — töltöm napjaimat. Ámde:

Az imádott hazára nehezedett súlyos csapások engem sem hagytak érintetlenül, az ügyvédség gyakorlatától eltiltattam,⁶⁰ s nehogy tétlenül kereset nélkül kellessék nőm vagyonából élni, elfogadtam Szabadka város katasteri munkálatainál a díjnoki állást, hol már előttem barátaim is működtek; majd 1857-ben a népszámlálást vezettem, s 1858-ban a város főpénztárosává (Zahlmeister!) neveztettem ki. — 1861-ben — az alkotmányosság első derűjében⁶¹ — tanácsnokká választattam meg, de ezen állásról — az újabb provisorium behozatalakor⁶² — többi társaimmal egyetemben leköszöntem. — Ismét az ügyvédi diplomát kezdettem érvényesíteni, amidőn barátaim rábeszélése folytán 1863-ban a város főkapitányi hivatalának vezetését vállaltam el. — 1865-ben, midőn Milutinovits Szvetozár⁶³ — szinte szabadkai származású — előbb Staats Anwalt,⁶⁴ utóbb 872-ben zalaegerszegi, majd bajai törvényszéki elnök, majd kir. táblai s legutóbb kúriai bíró — a tovarisovai kerületben országos képviselővé megválasztatott: én a város főbírói székét foglaltam el; 1867-ben pedig az alkotmány visszaállításával,⁶⁵ népválasztás útján ismét a tanácsnoka, majd Czorda Bódognak,⁶⁶ a mai kúriai másodelnöknek országos képviselővé történt megválasztása után: a főbírói állás betöltésére léptettem elő.

Ezen állásban működtem egész 1870-ik 2-ik feléig, midőn a pesti kir. ítélőtáblához rendes bírónak neveztettem ki.⁶⁷

Ezen időszakban történt reám vonatkozó azon jelentékeny esemény, melyben ismét az isteni gondviselésnek működését kell elismernem.

Mint városi főbíró egyéb teendők felett a sommás eljárási ügyek elintézésével különösen foglalkoztam, s pedig szerénységem megsértése nélkül mondván — a lakosság közmegelégedésére, nem kímélvén erőt a fáradságban, sem időt az ügyek elintézésében, úgy hogy méltán számít-

hattam rendes fizetésem felül a külön megjutalmazásra is, minek következtében a város képviselő testületéhez kérvényt nyújtottam be. Ennek elintézésénél történt meg, hogy kérelmem egyenesen — addig jó barátomnak, a német invazionalis kormány alatt szinte hosszú — 8 évi — rabságot szenvedett, Lenárd Máténak⁶⁸ ellent állásán bukott meg. Ezen a jó barátunk ellenséges viselkedésén elszomorodva, panaszkodtam Czorda Bódog barátomnak enyhülést keresvén abban, hogy valaki előtt őszintén elmondhatom megsértetésemet, — mert hát akkor mindannyian egy érzelműeknek tartottuk magunkat — s mi lett az eredmény? nem az, amit vártam, a részvénytílvánítás, hanem ennél hasonlíthatatlanul több: mondhatnám testvéries felhevülés; mert Czorda Bódog barátom, nevemben — megbízás nélkül — folyamodott, s folyamodásának az akkori igazságügyminiszter Horváth Boldizsárnál⁶⁹ sikert is vívott ki, a pesti kir. ítélőtáblához rendes bíróvá való kineveztetésemért; ez tudtomon kívül történt, erről vagyis inkább lépéseinek eredményéről először is maga Czorda Bódog értesített meglepő táviratával. — Mily különbség a két jó barát közt, az egyik lesújt, a másik felemel; és mégis, ha az egyik nincs, nem teend semmit a másik; s nem áll be életpályámra oly befolyással bíró új fázis; nem-e az isteni gondviselésnek keze működött itt? s működött azután is, s működik máig is.

Ugyanis:

Én, a királyi bíróságok 1872-k évi tervezett felállításakor, a szabadkai kir. törvényszékhez kértem magamat elnökül kineveztetni, amely állásban gyermekeimnek jövőjét előnyösben véltem biztosítani; s megtörtént, hogy ugyanazon jóbarát, ki egykor — megjutalmaztatási kérelmem kedvező elintézését megígátolta, — megjelenik házamnál, leányom kezét fia, Lenárd István ügyvéd részére kikérni; én — miután leányom is igent mondott — annál kevésbé elleneztem a házassági frigy kötését, minthogy Lenárd Máté — most már nászom — Szabadka egyik előkelő családjának feje, különben is főispáni hivatal viselt derék hazapolgára. No azután az élet folyamán illyképpen szövődő viszonyokat tessék másként, mint az isteni gondviselés befolyásaként megfejteni! Igaz utólag, apróra boncolva a fennforogott körülményeket, azt lehetne mondani, hogy mindez a természet egyszerű törvényei szerint folyt le, ámde én voltam-e az a mester, aki az ezerféleképp változható okokat úgy rendeztem, hogy éppen ezen és nem más okozatnak kellett bekövetkezni? Én legalább is nem vagyok azon helyzetben, hogy magamnak illy előrevaló látást tulajdoníthassak.

Nem hallgathatom el befejezésül azon isteni kegyelmet, melyben 876-ik év óta részesülhetni valóban szerencsémnek tartom; értem azt, hogy lelki szemeimmel bepillantottam a szellemek országába, hogy száz megannyi bizonyítékát nyertem annak, miszerint a halállal nem vesz el az egész ember — non omnis moritur,⁷⁰ — hogy nemcsak hiszem, de tudnom is lehet azt, hogy a halál beálltával, a test feloszlásával, az ember nemesebb része, a lélek, nemcsak fennmarad, de valóságos életet folytat tudatával annak, amit a földi — testi — életben cselekedett, azon feladatnak menvén elébe, hogy magát, a legfőbb jó, az Isten akaratahoz képest folyton tökéletesbítse; — tudnom engedtetett, hogy miután a lélek élete nem szakad meg, hanem folytatódik a testi halál után is, tehát tö-

kéleletesedése is folytonossá válik, s azzal, hogy a földi hüvelyt elhagyja, a szellemek világában nem lesz azonnal mindentudó vagy mindenlátó, itt is tanulnia, művelődnie, tökéletesednie kell, nem az anyag és törvényeinek megismerésében, hanem oly szellemi kincsekben, melyeket sem a rozsdá meg nem ront, sem a moly meg nem emészti; ezért inár e testi életben eme kincsek megszerzésére kell főként törekednünk.

A napokban olvastam a Budapesti Hírlapban egy kuriózumképpen közzétett közleményt, Vay Wurmbrand Adeline⁷¹ ima könyvéből, melyet — miután én annak tartalmát telyesen magáévá teszem, [beszúrás:] mert azt semmiképpen sem tarthatom merő kuriozitás tárgyául, hanem valósággal minden képen egyezőnek tekintek [a beszúrás vége] — imitt előadok:

„Köszönöm Neked óh uram, hogy a lélek magasztos titkait megnyitottad előttem. Mindenható atyám, te leromboltad előttem azokat a sorompókat, melyek külömben az emberiséget a lelkek világától elválasztják. A Te mindenható kezéd megemelte előttem a fátyolt úgy, hogy most lelkileg látok, lelkileg érzek; Te elvetted a halál fullánkját, mert reám nézve immár nem látszik a halál, hanem csak a Te benned való örök élet, én Istenem! Te megszüntetted a válás fájdalmát, amelyet egy szerető lény halála okozhat nekem, mert rám nézve nem létezík válás, az én halottaim élnek, és ők eljönnek hozzám, hogy megvigasztaljanak. Óh atyám, Te a föld minden kincsénél és javainál többet adtál nekem. Köszönet neked mind ezekért, jóság Istene! Hű szolgád leszek, minden hívásodnak, parancsodnak engedelmeskedni fogok. Tehetségeim a Tied, neked szolgáljanak. Nyisd fel szemeimet, füleimet és szívemet, hogy a Te akaratod szerint láthassak-halhassak és érezhessek, és ne engedd meg hogy gonosz hatalmak elfordítsanak Te tőled.”

Ezzel tárgyat némileg kimerítve tollamat leteszem.

Szabadka, 1895. január 17.

JEGYZETEK

¹ Speletics (Spelletich) Bódog (Félix) Szabadkán született 1815-ben. Szépanyja Martinovics Ignác édesanyja volt. Alsó és középiskoláit feltehetően Szabadkán végezte, majd jogi tanfolyam abszolválása után ügyvédi képesítést nyert. Ügyvédi gyakorlatát Szabadkán folytatta. Mikor István nádor körutat tett az országban, a szabadkai díszőrséget őrnagyként ő vezényelte. Később Szabadka főispánja. 1848 szeptemberében honvéd állítási biztostként működik, miután ez év júniusában követnek választják a júliusban megnyíló országgyűlésbe. Követi a kormányt Debrecenbe, Pestre, Szegedre és Aradra. A világsi katasztrófa után Bem tábornokkal együtt hagyja el az országot és emigrációba megy. Megjárja Posent, Hamburgot, Londont, majd az Észak-amerikai Egyesült Államokba megy, ahol Davenport-ban farmerkodik. Itthon eljárást indítanak ellene és a hadi törvényszék 1852-ben távollétében ítélik feletle. Az emigrációba követte családjá is. Fia az ifjabb Bódog, az amerikai hadseregbe lép önkéntesként, majd mint a „Donaldsoni hős” kapitányi rangra emelkedik. Másik fia kint marad, amikor atyja, két leányával 1866-ban hazatér. Lelke volt az 1848-as ellenzéki mozgalomnak. Tat-Tóvárosban 1890-ben fejezte be életét. 1849. április 5-én ő is aláírója volt — Bíró Antallal egyetemben — a Radical-párt programívének. Irodalmából: Magyar Hírlap 1852. évf. 760. sz.; Vasárnapi Újság 1890. évf. 35. sz. és 39. sz. hol képét is közli; Szinyei József, Magyar írók stb., XII. k. 1346—1347. hasáb; Iványi István, Szabadka sz. k. város történetébe I—II. k. passim; Wurzbach, Biographisches Lexikon 36. k. 134—135, bibliográfiával; Braun Henrik szerk., Városháza, Szabadka 1912; és számos más helyen között egyes adatok. — Itt jegyezzük meg, hogy az 1849-es Radical-párt és létrejöttének történetét részletesen tárgyalja Habermann Gusztáv, Az ügyvédek szerepe a „Függetlenségi Nyilatkozat”. létrejöttében. című és Országos Ügyvédi Tanács 1974 évben hirdett pályázatán díjazott. kéziratos pályamunkája.

² Az 1848/49 évi országgyűlés alsótáblai naplója, 1848 augusztus 19-iki XXXI. sz. ülésének jkve; Beér János—Csizmadia Andor, Az 1848/49. évi népképviselői Országgyűlés, Budapest, 1954, 185. p. Továbbiakban „Beér—Csizmadia” alatt idézve.

³ O. Gy.-i napló 1848 augusztus 17-i, XXXIV. sz. ülésjkve és Beér—Csizmadia, i. m. 190. p.

⁴ O. Gy. napló 1848 október 7-i, LXXXVII. sz. ülés jkve és Beér—Csizmadia i. m. 267—272. p. A korszakkal foglalkozó bőséges irodalomból itt csak Kovács Lajos, ezen országgyűlés volt békepárti követének, Történelmi tanulmányok, A szeptemberi napok 1848-ban, című értekezése utalunk (in: Budapesti Szemle 79. k. —1883—, 65—85. p.—).

⁵ Reiszlig Ede, Bács-Bodrog vármegye története (in: Borovszky Samu szerk., Bács-Bodrog vármegye II. k. 216. p.)

⁶ A Radical-párt programívét az összes aláírásokkal, fac simileben közli: Gracza György, Az 1848—49-iki magyar szabadságharc története, Budapest é. n. (1897—1898), II. k. 396. p. utáni melléklet: Jókai Mór—Bródy Sándor—Rákosi Viktor, Ezernyolcszáz-negyvennyolc, Budapest 1898, 226—227; csak az első oldal fac simile-jét közli Rózsa György—Spira György, Negyvennyolc a kortársak szemével, Budapest 1973, 348. p. 609. sz. alatt. — Bíró Antal aláírása az íven a 33-ik helyen szerepel. Az aláírt szöveg így hangzik: „849 Apr. 5. A' radical párt programja. Iór. Egy és oszthatatlan Magyarorszá, teljes önállással és függetlenséggel. 2. Magyar országnak demokrata Köztársasággá alakítása. 3. E' magas célok elérése végett, elvetvén minden félrendszabályt, elhatározott, bátor politicanak követése.”

⁷ Magyar Hírlap 1850. évf. 221. sz. — augusztus 4—975. p.

⁸ Vinkler Elemérné, szegedi lakos, szíves közlése.

⁹ Ezek a születésük időrendjében: Vilma, Bertalan, Erzsébet, Berta, (férjezett Lénárd Istvánné), Jenő, Dezső, Ágnes, (férjezett Adorján Antalné), Károly, Gizella, (férjezett Dr. Békeffy Gyuláné) és Ilona, (férjezett Dr. Békeffy Károlyné).

¹⁰ Ezek a születésük sorrendjében: Amália (férjezett Gál Ferencné, volt szegedi bankigazgató neje), István, László, Imre és Anna. Egy az e jegyzetben, mint pedig az előzőben közölt adatok Vinkler Elemérné szíves közlésén alapulnak.

¹¹ Ezek a születésük sorrendjében: Ferenc, Melinda, Imre.

¹² Dr. Békeffy Gyula Nagyváradon született 1857-ben. Szabadkán folytatott ügyvédi gyakorlatot és később a magyar királyi Curia Ügyvédi Tanácsának is tagja lett. Szabadkán 1920 július 17-én fejezte be életét. Fia: György ugyancsak ügyvédi pályára lépett és később Szabadka város főügyésze lett. Budapesten halt el 1971-ben. Bíró Antal egy másik leányát: Ilonát pedig Dr. Békeffy Károly ügyvéd és bankigazgató kérte nőül. A Békeffy-ek a család ama ágából származnak, amely a „salivölgyi” előnév viselésére volt jogosult. (L. idevonatkozólag még: Gerő József, A királyi könyvek, Budapest 1940, 20. p.) Békeffy Györgytől két leánygyermek származott.

¹³ Vinkler Elemér régi szabadkai család leszármazottja volt. Atyja: Simon, anyja Tarnay Gizella, kinek atyja Szabadka város főkapitányi tisztét töltötte be. Vinkler Elemér Szabadkán született 1882-ben, alsó és középiskoláit is szülővárosában végezte, majd jogot tanult és 1906. december 19-én szerzett ügyvédi oklevelet. A Szabadkai Ügyvédi Kamarába kérte felvételét. Hamarosan keresett ügyvéd lett. tekintélyes testületek és vállalatok kérték fel jogtanácsosuknak. Az első világháború után, amikor a Délvidéket Jugoszláviához csatolták, Magyarország javára optált és Szegeden telepedve le a Szegedi Ügyvédi Kamarába kérte felvételét. Előzékeny modora és széleskörű műveltsége és jogtudása itt is hamarosan az ügyvédek első sorába emelte. Nem egy szegedi, később névre szert tett ügyvéd, szerezte felkészültségét irodájában. Reá vonatkozó adatokat közöl: Braun Henrik szerk., Városháza. Szabadka 1912. Felavatásának ünnepére, Nagyvárad 1912. passim; s más források, valamint a Szegedi Ügyvédi Kamara lajstroma. — Szegeden 1941 május 7-én halt meg. Házasságából három gyermek származott: 1) Vinkler Elemér, a Szegedi József Attila Tudományegyetem tanára (adatait közli: Szegedi egyetemi almanach 1921—1970. Szeged 1971. 404. p.); 2) Vinkler László festőművész, a Szegedi Juhász Gyula Tanárképző főiskola tanára (munkásságát ismerteti: Bálint Sándor, Modern művészek in: Jelenkor 1941. évf. november 15-iki szám 11. p. és u. a., Vinkler László freskói a somogyitelepi templomban. in: Délmagyarország 1943. évf. november 14-iki szám 8. p. alatt. valamint Dér Endre, Vinkler László köszöntése. in: Művészet XIII. 1972. évf. 6. júniusi szám, 28—30 p.—); 3) Vinkler Mária, férjezett Maklári (Klekner) Péterné.

¹⁴ Feltehetően Jókai Mór. A látható isten, című elbeszélése utal (in: Jókai Mór önmagáról. Életrajzi és egyéb emlékezesek. Budapest 1904. 327—359. p.).

¹⁵ Róla közelebbi adatokat feltárni eddig nem sikerült.

¹⁶ Személnyi adatait feltárni eddig nem sikerült.

¹⁷ A Czirer család Antal nevű pesti orvostanár tagja 1838 augusztus 30-án nemes-ségre emeltetett. (Kempelen Béla: Magyar nemesi családok 3. k. 211. p.) Feltehetően ennek rokonáról van szó. Nem kizárt hogy a Pécsen 1851-ben született Czirer Ákos későbbi pécsi ügyvéd az említett megyei főorvos unokája és Bíró Antal barátjának és korrepetánsjának gyermeke. (Szinyei József, Magyar írók stb. II. k. 534—535. p.) Magára az említett főorvosra és fiára eddig közelebbi adatokat feltárunk nem sikerült.

¹⁸ Scitovszky János az Abauj vármegyei Belán született 1785 november 1-én. 1809-ben szentelték pappá, 1824-ben rozsnyói kanonok, 1827-ben ugyanott püspök lesz. 1838 november 19-én foglalja el a pécsi püspöki széket és azt 1849 július 21-éig tölti be, mikor is esztergomi érsekké és hercegprimássá emelik. 1853-ban megkapja a bibornoki méltóságot. Az autonomista magyar irányzatot képviselte a politikában, minek következtében a reakció pártolásával vádolták és 1849 május 20-án honárulóvá nyilvánították. 1853-ban visszatelepíti a jezsuitákat Nagyszombatra. 1856-ban ő szenteli fel az esztergomi bazilikát, amelynek építkezésére majd 900 000 forintot adományozott. 1857-ben az 1847-es magyar alkotmány visszaállításáért száll síkra. 1860 december 17-én Esztergom örökös főispáni méltóságába iktatják. Egyházi célokra tekintélyes vagyont adományozott az említett összegben felül is. Esztergomban 1866. október 19-én hal el.

¹⁹ Az 1848. évi IV. és V. tc. továbbra is országgyűlésről beszél. Az 1848. évi V. tc. praeambulum a „népképviselőt alapján választásra nézve” rendelkezik. E törvény cikk továbbra is „követ” választást ír elő és nem beszél „képviselők”-ről. Hamarosan azonban — különösen 1848 szeptember után — az országgyűlést „nemzetgyűlés”-nek, egye-

sek „konvent”-nek kezdték nevezni s a követeket „képviselők”-ként, „népképviselők”-ként emlegették. Eme elnevezések azután általánosakká váltak.

¹⁹ A Vojnics család Bács vármegye nemesi családának egyike volt, részletes leszármazási táblát közöl: Kempelen Béla, Magyar nemesi családok XI. k. 1347–137. p. alatt. Nem lehet pontosan megállapítani, hogy az említett (ifj.) Vojnics Lukács e munka 136. lapján IV. alatt említett, vagy 137. lapján IV. a alatt írt leszármazási táblában említett személyei azonos-e. Az esőn egy 1826-ban született, a második egy 1832-ben született Lukácsról esik. Miután a követte választott Lukács mandátumát éppen fiatal kora miatt semmisítették meg — az 1848. évi V. tc. 3. §-a szerint a választathatóság a 24 éves kor betöltéséhez volt kötve — nyilvánvaló, hogy ama Lukácsról van itt szó, akit Kempelen a 136. lapon IV. számú levezetésben említ. Eszerint Vojnics Lukács atyja Lőrincz volt, ő maga pedig 1826-ban született, feltehetően Szabadkán. Iskolái elvégzése után valószínűleg jogot tanult és a kor szokásának megfelelően ügyvédi oklevelet szerezhetett. 1848 június 19-én választják meg Szabadkán a 2-ik kerületben országgyűlési követé. Az alsó tábla (az 1848-as törvények változatlanul alsó- és felsőtábláról beszélnek, de a közvéleményben hamarosan a „képviselőház” és „felsőház” elnevezések lettek urrá), az 1848 július 4-én megtartott „előleges” ülésen a hat legfiatalabb közé kerül és így — még igazolatlanul — a szokásnak megfelelően alsóbbal jegyzőnek delegálják. E működése azonban meg sem kezdődik, mert mire a sorrendben a jegyzőségre sor kerülhetne nála, az alsóháza 1848 július 7-én tartott III. ülésében megválasztását érvénytelennek nyilvánítja. Ennek oka elsősorban egy a megválasztása ellen beadott folyamodványnak volt következménye, mely feltárta fiatalabb korát és így választathatatlanságát. L. Beér—Csizmadia i. m. 133. 143. p.; Reiszig Ede, Bács-Bodrog vármegye története (in: Borovszky Samu, Bács-Bodrog vármegye, Budapest é. n. II. k. (1910/204—205. p.) — 1861 március 20-án Szabadka a 2-ik kerületben ismét országgyűlésbe küldi, ahol június 5-én a tróbeszédré adandó felirat (és nem határozat) mellett szavaz. (L. Reiszig Ede i. m. 244—245.) és Iványi István, Szabadka szabad királyi város története I. rész, Szabadka 1886, 524. p.) 1865 november 29-én — a kis provizorium után — Szabadka második kerülete ismét csak öt delegálja képviselőként a parlamentbe. (Reiszig Ede i. m. 247; Iványi István i. m. 544. p.) Felesége Szemző Jozefa, gyermekei: Lukács (1866—1885), Imre (+ 1897), István (1856, későbbi főispán és 1898-ban bárói rangra emelik). Ezt azonban Vojnics Lukács már nem érte meg, mert 1893-ban meghalt. (L. Kempelen i. h.)

²¹ Almási Antunovics József, nemesi családból származik. A család Mária Terézia alatt részesült donatióban. (Reiszig Ede i. m. 567. p.) Részt vett a szabadságharcban, mint honvéd, minek következtében az osztrák hadseregbe besorozták testvéreivel: Mátyás, István és Lajossal egyetemben, ahonnan azonban nem sokkal később elbocsátották. (Iványi István i. m. 496. p.) 1857-ben július 23-án, Szabadka város tanácsnokává választják. (Iványi István i. m. 515. p.) Jóval később képviselőségi álma mégis megvalósul, mert 1892—1896 évi országgyűlésben városát ő képviseli. (Reiszig Ede i. m. 567. p.)

²² Az 1849 augusztus 11-én tartott ülésről esik itt szó. Ugyanis az előző ülésen Szemere Bertalan még nem volt jelen, mert Görgey Arthur táborában tartózkodott, ahonnan csak 1849 augusztus 10-én érkezett Aradra (L. Gracza György i. m. V. k. 693. p.) L. még az országgyűlés képviselőházának 1849 évi augusztus hó 11 napján tartott, CXCVIII. számú ülésének Besze János követ által feljegyzett jkvét (az eredeti lap-pang) (Beér—Csizmadia i. m. 478—479. p.)

²³ Országgyűlési napló 1848 szeptember 28-án tartott LXXXVII. számú képviselőházi ülés jkve; Beér—Csizmadia i. m. 255. p.

²⁴ Országgyűlési napló, 1848 augusztus 21-iki, XXXVII. számú képviselőházi ülés jkve; Beér—Csizmadia i. m. 193—194. p.

²⁵ Országgyűlési napló, 1849 április 14-iki, CLXVII. számú képviselőházi ülés jegyzőkönyve; kivonatossan közli Beér—Csizmadia i. m. 400—401. p. — L. még a „Függetlenségi nyilatkozat” külön irodalmát.

²⁶ 1849 május 21.

²⁷ A képviselőház ülését 1849. július 2-ára hívták egybe a Megyeház üléstermébe, miután a tanácskozások előző helye — a Vigadó díszterme — Henzi bombázása folytán elpusztult. Ezen a képviselőházi, CXCV. számú ülésen az országgyűlés székhelyét Szegedre áttenni határozta. L. országgyűlési napló, képviselőházi 1849 július 2-iki ülés jkve; Beér—Csizmadia i. m. 441—447. p.

²⁸ Szacsvay Imre a Bihar vármegyei Sállyi-ban született 1818 (1811?) november 1-én. A család eszternecki ágából származott, atyja: József, iskolai végeztével Nagyváradon jogot tanult. Mint patvarista Beóthy Odón mellett kiskövét az 1839—1840 évi országgyűlésen, majd 1840 szeptember 24-én megszerzi ügyvédi oklevelét. 1848 május 10-én nagyváradi kincstári ügyész, amikor június 24-én tartott választáson a képviselőházba választják. Kossuth híve az alsóháza, ahol 1849 január 14-én jegyzővé választják. 1849 április 5-én aláírja — mint egyik szervezője — a Radical-párt programját Bíró Antallal egyetemben Részt vesz az utolsó aradi képviselőházi ülésen is. A „Függetlenségi nyilatkozat” egyik szövegezője volt. 1848 június 26-án Országos Főtörvényszéki bíróné nevezik ki. Világos után először Arad megyében bűjdösik, majd elfogják, hadi törvényszék elé állítják, amely 1849 október 23-án halálra ítéli és másnap az ítéletet kötélt által rajta végrehajtják. Nagyváradon szobrot emeltek alakjának, a debreceni Kossuth szobor egyik mellékalkaja is őt ábrázolja, a budapesti Kerepesi temetőben díszes síremléket emeltek emlékének. Kiterjedt irodalma van.

²⁹ Az országgyűlés képviselőháza Szegeden 1849 július 21-én, és 28-án tartott nyilvános ülést, a két dátum között pedig szinte naponta zárt tanácskozmányra gyűltek a képviselők. L. országgyűlési napló, képviselőházi 1849 július 21-iki és 28-iki, CXCVI. és CXCVII. számú ülés jkvét és Beér—Csizmadia i. m. 448—477, 549—555. p., valamint Hunfalvy Pál emlékezéseit (in: Budapesti Szemle 55. k. — 1888 — 201—209 pl., végül nevezett naplóját a MTA. könyvtárában).

³⁰ Bíró Antal közlésével végleg eldőnhet, hogy az országgyűlés képviselőház. Szegeden nem a Zsótér házában (jelenleg Széchenyi tér 9. sz.) tartotta üléseit, hanem a városháza nagytermében. Ezt egyenként megerősíti Hunfalvy Pál is. (in: Budapesti is 1. m. 10. p.) Ezért neves Reizner János (A régi szegediek I. k. 246, u. a., Szeged története II. k. 166. p.), Einhorn J. (Giorn Ede, Die Revolution und die Juden in Ungarn nebst einen Rückblick auf die Gesch. chte der Letzteren, Leipzig 1851, 126—127. p.) megállapítása és téves pl. Tömörkény István (idézi Péter László, Szeged irodalmi emlékhelyei, Szeged 1974, 100. p.), Nagy Zoltán—Papp Imre (in: Szeged, Műszaki könyvkiadó, Szeged 1960, 97. p.) ama megállapítása, hogy az üléseket a Zsótér házában tartották. *Ak. Ez felveti a Zsótér házon elhelyezett Balcescu emléktábla valódi helyének kérdését is. A megállapodás az oláh emigránsokkal ugyan, s a kormány tárgyalásai keretében jött létre, s e megállapodást Kossuth Lajos csak megerősítette, amint ez magából az okiratból is kitűnik. Már pedig a Zsótér házában kaszárnya volt, majd ott kapott helyet a honvédelmi minisztérium, de sohasem székelt abban sem a kormány, sem az országgyűlés, pedig Kossuth Lajos, kinek lakása a Klauzál téri Kárász házában volt, hivatala részére pedig e ház udvari épületét és egy közeli másik házat írtattak ki. Így a Balcescu-fele emléktábla is az országgyűlés üléseinek helyére, a Városháza falára kívánczolnk.

³¹ Habermann Gusztáv, Az újszegedi löportár robbanása 1849-ben, kézirat a szerző birtokában. Az irodalomból: Szemere Bertalan miniszterelnöki beszámolója az országgyűlés alsótáblájának 1849 július 28-iki ülésében (in: Országgyűlési napló, képviselőházi CXCVII. ülés jkve; Beér—Ciszmadia I. m. 466—467; doberdől Breit (Bánlaci) József, Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története Budapest 1930, III. k. 245; Danzer Alfonz, Dembinszky Magyarországon, Budapest 1874, 344, 355; Dézsi Lajos, Bárd Jósika Miklós, Budapest 1916, 279—280; Egy szegedi polgár, Az újszegedi löportár fölrobbanása, (in: Szegedi Napló XXII. évf. — 1899 — 189. sz. — július 28 — 4. p.); Historia Domus Franciscanorum 1828—1920, 63. p. kézirat a Csm. Lt-ban; Gelich Richard, Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben, Budapest 1889, III. k. 811—812; id. Görgey István, 1848 és 1849-ből, Budapest 1888, III. k. 317—318; Gracza György I. m. V. k. 628; Hunfalvy Pál, idősb. Görgey István munkája (in: Budapesti Szemle 5. k. — 188 — 209. p.); Jókai Mór, Dekameronja, Pest MDCCCLVIII, I. k. VIII. Katonadolog, 118—122; u. a., A látható Isten, (in: Jókai Mór önmagáról, 327—328. p.); u. a., A tengerszemű hölgy, (in: J. M. Összes művek kritikai kiadás 53. k. 105. p. és u. i. itt Szekeres László jegyzetel 428. p. alatt, hol Kup felügyelő nevét tévesen Kruppnak írja), Jókai Mór, Bródy Sándor—Rákosi Viktor, Ezernyolcszáz-negyvennyolc, 296; Jósika Miklós, Egy magyar család a forradalom alatt, Pesten 1862, VIII. k. 25—32; Márki Sándor, Az 1848—49-ik évi szabadságharc története (in: Szilágyi Sándor, A magyar nemzet története X. k. 350. p. és uo. I. jegyzet); Móra Ferenc, Jókai szegedi látogatásai (in: Világ XVI. évf. — 1925 — 43. sz. — február 22 — 9—10.); Pap János: A Piaristák Szegeden, Szeged 1886, 228; Pethő Sándor, A szabadságharc eszméi, Budapest 1916, 217; Péter László, Szeged irodalmi emlékhelyei, 86; Péter László, Újszeged, 125 éve (in: Délmagyarország 64. évf. — 1974 — 175 sz. — július 28 — 8. p.); (Ramming Wilhelm), Der Felzug in Ungarn und Siebenbürgen in Sommer des Jahres 1849, Pesth 1850 308; Reizner János, Szeged története, II. k. 166—167; u. a., A régi Szeged I. k. 215—216, 245—247; Remenczy, Az újszegedi löporos-raktár föllobbanása 1849-ben (in: Szegedi Híradó XI. évf. — 1869 — 35. sz. — május 2 — 2. p.); Steier Lajos, Haynau és Paskievics „Budapest, é. n. (1926) II. k. 69—70, 185; Szabó Ferenc, Értékes adatok egy orosz-házi iparosmester családi feljegyzéseiben (in: Szántó—Kovács Múzeum évkönyve, Orosháza 1960, 143. p.); Szeremlei Samu, Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéről, II. k. Pest 1867, 253; Szilágyi Sándor, A magyar forradalom napjai július elsője után, Pest 1849, 37; Váry Gergely, Emléklapok, Csongrád múltjából 1904, (idézi Péter László); Zsilinszky Mihály, Csongrádvármegye története, Budapest 1900, III. rész, 242. p.

³² Bíró Antal itt nem az augusztus 3-iki (vagy 4-iki) ülésre utal, hanem az augusztus 11-én tartottra. L. 30. jegyzet alattiakat.

³³ Rengey Ferdinánd személyével már foglalkoztunk a 4. jegyzetben. Nevezett feleség Nyáry Péter volt kinek fiára Nyáry Ferenc Szeged—Rákosi I. k. néhánas volt. Rengey gyermekei: Rózsa, később férjezett Korda Benjaminsz és Rengey Ferdinánd: mindketten utódok nélkül haltak meg.

³⁴ Nyáry Ferenc a forradalom lelkes híve volt. L. Jászai Géza, A Szegedi szent Rókuszhöz címűzet I. k. kath. plébánia 100 éves története 1805—1905. Szeged, 1905, 74—95, hol a róla készült festmény reprodukcióját is közli. Az eredeti a plébánia birtokában.

³⁵ Az országgyűlési képviselők egy csoportja, főleg azok, akik az úgvnevezett Béke-párthoz tartoztak Görgey és csapatainak védelme alá helyezték magukat, mert biztatást kaptak, hogy ez esetben velük az oroszok méltányosan fognak bánni. Ezek közé tartozott a Bíró Antal által később említendő Nyáry Pál, Rónay Lajos, Osztrovsky József, Hertelendy Miksa, Fischer István, Mártonffy Károly, Szabadffy Sándor. Mint látható voltak közöttük Radical-pártiak is és maga Bíró Antal is közöttük volt. Ez megállapítható abból a névsorból, amelyet Görgey Arthur az orosz parancsnoknak átadott a hadsereg mellett tartózkodó polgári egyenekről, s amely Sarkadon 1849 augusztus 2-án (görög-keleti naptár szerint) valójában 17-én kelt. Az eredetiek fotókópiáját a Szovjetunió Minisztériumának Legfelsőbb Levéltári Igazgatósága, Külkapcsolatok Osztályának vezetője volt szíves a szerző rendelkezésére adni.

³⁶ Feltehetően Antal Mihály, Verőce vármegye rétfalvi járásának országgyűlési képviselőjéről van szó. Az országgyűlésnek csak két földműves foglalkozású követe volt. A másik: Szivák Miklós, Bihar vármegye berettyóújfalusi kerületét képviselte. L. Beér—Ciszmadia I. m. 16. p. ahol utóbbit „beregböszörményi” követnek jelölik.

³⁷ Rüdiger Feodor Vasziljevics gróf, lovassági tábornok, született 1784-ben, meghalt 1856-ban, átvette Görgeytől a hadseregéhez csatlakozott polgári menekülteket és az azokról kiállított névsort.

³⁸ Fischer István Kiszetón született 1810 január 6-án, atyja: Antal, anyja: Marsovszky Ilona. Iskolái elvégzése után, valószínűleg jogászai képzettséggel, Temes vármegye szolgálatába lépett 1828-ban. 1848 júniusában megyéje a rékasi kerületből küldi az országgyűlésbe követként. Világos után fogságot szenved és Bíró Antallal egyetemben részesül kegyelemben. Később eleinte kereskedőként kereste kenyerét, de 1865-ben megyéje ismét országgyűlési képviselővé választja, 1869-ben megyei törvényszéki bíró, majd 1871–1884 években királyi törvényszéki bíróként működött. Temesvártól 1884-ben halt meg.

³⁹ Nyáry Pál, ki 1866-ban született földbirtokos volt. 1845-ben Pest megye alispánja. Liberális reformpolitikus. 1848-ban megyéjét képviseli az országgyűlésen, ahol eredetileg a radikál csoporthoz vonzódik, később azonban a forradalom kibontakozása során a Békepártba megy át. Az Országos Honvédelmi Bizottmány alelnöke. Világos után halálra ítélik, az ítéletet kegyellemmel 10 évi börtönbüntetésre változtatják, melynek jó részét Josefstadtnban le is tölti. Az 1860 október 20-iki diploma után újból országgyűlési képviselő. Meghal 1871-ben.

⁴⁰ Az országgyűlésnek egy Rónay nevezetű képviselője volt és az Rónay Lajos. Atyja: Mihály, ki eredeti nevét: „Oexel” változtatta Rónayra. A család nemességet nyert és a „zombori” előnevet viselhette. Családi birtok Kiszomboron feküdt. Lajos ott született 1821-ben, később a neves szegedi polgár Káráz, Borbála nevű leányát kérte nőül. Később főispán lesz. 1891 január 1-én halt meg. Kiszomborban a családi sírboltban temették, amely ma is fennáll és nevezetessége Kiszombornak.

⁴¹ Osztrovszky József Szegeden 1818. január 1-én született, atyja József kórházgondnok volt Szegeden. Iskoláit Szegeden végezte, jogot Pozsonyban tanult, ahol Somogyi Antal, a „vándorpatrióta” mellett jurátuskodott. 1840-ben szerzi meg ügyvédi képesítést. Utána Szegeden ügyvédi gyakorlatot kezd és Rengy Ferdinánd városi főügyész, haomszoros országgyűlési követtel együtt szervezik az ellenzéket. E mozgalomnak Rengy mellett legjelentősebb alakjává küzd fel magát. 1848 március után városi tanácsnokká választják, de hamarosan országgyűlési követként küldik, Kossuth Lajos visszalépett képviselő helyett a nemzetgyűlésbe. Később kormánybiztos Batthyány Kázmér mellett, s bár elvben követte a kormányt Debrecenbe, ez alatt az idő alatt mindvégig Szegeden tartózkodott. Világos után halálra ítélik, az ítéletet kegyelemből sok évi várfogságra változtatják, melyből többszöri kegyelem után 1855-ben szabadul. Egy ideig mint biztosítási tisztviselő dolgozik, majd az októberi diploma után a város polgármestere lesz. Utóbb a budapesti tábla bírása lesz és bírói emelkedő pályája után Budapesten 1899 április 22-én meghal. Személyével számos helytörténeti munka foglalkozik.

⁴² Hertelendy Miksa régi torontáli családból származik. A család nemessége révén a „hertelendi és vindornyalaki” előnév v. selésére jogosult. Miksa 1792-ben született és 1830 év óta egyfolytában képviselte megyéjét az egymást követő országgyűléseken. Már atyja: József is megyei követ volt, alispán és aranyaskanttyús vezér. Anyja écskai Lázár Katalin. 1849-ben megyei főispán, majd májustól kormánybiztos. További sorsát egyelőre követni nem tudtuk. F. a: Gyula 1885-ben meghalt.

⁴³ Fiáth István Szekesfehérváron született 1812 július 26-án. Atyja: János, anyja: alapi Salamon Erzsébet. A család az „eörményesi” előnevet viselő nemesi család. Életradatait csak az 1848-as események óta ismerjük. Fehér vármegye ráczalmási járása küldte követként a nemzetgyűlésbe. Tagja lett az 1848 szeptember 4-én Bécsbe indított küldöttségnek. 1849-ben kormánybiztos Tolna megyében. Világos után az aradi vár foglya és később halálra ítélik. Büntetését életfogytiglani börtönre változtatják kegyelemből, melyből újabb kegyellemmel később szabadul. 1861-ben járása újból a parlamentbe küldi.

⁴⁴ Hadzics (Hadzics) (Hadsits) Lázár a Torontál megyei Mellencében született 1814. április 1-én. Iskolái elvégzése után jogot tanul és ügyvédi oklevelet szerez. Nagybecserek városbírája lesz. E város küldi képviselőként a nemzetgyűlésbe, ahol már 1848 július 24-én indítványozza a vészbiróságok felállítását. Egyidejűleg javaslatot terjeszt elő ostromállapot bevezetésére. Indítványából majd csak 1849 februárjában lesz valóság. 1848 október 5-én a kormány biztosaként Verbászra, a táborba megy. Követi a kormányt Debrecenbe, Pestre, Szegedre, Aradra. Világos után ellene is hadbíróági eljárás indul, amelyet ugyanazzal a határozattal szüntetnek meg, mint Bíró Antalt. Most Nagybecsereken bíró lesz, majd főügyész, végül magánügyvéd. A kiegyezésig a Földhitelintézet tisztviselője, Pesten. A kiegyezés után Torontál vármegye alispánja, majd 1872–1882 években pesti táblabíró, ez időtől pedig kúriai bíró. Nagybecsereken 1884 augusztusában hal meg. Radikális.

⁴⁵ Mártonffy Károly született 1821-ben Petrováczon, Bács megyében. Iskoláit Petrováczon, Verbászon, Újvidéken, Szarvason, Pozsonyban végzi, majd Pápán jogot tanul. Az ügyvédi képesítés megszerzése után Zomborban irodát nyit 1842-ben. 1848-ban Bács-megyei szolgabíró, mikor a megye alsó járásában, Petrovácz a parlamentbe küldi. Betegsége gyógykezelendő 1849 áprilisában Debrecenben, ahova a kormány és nemzetgyűlést követte, hat hétre szabadságolják. De április 14-én a függetlenségi nyilatkozat meghozatalában még részt vett. Világos után három hónapig Arad foglya, majd felszallítják Pestre a Neguebüdésre, ahol azonban csak két hetet tölt. Eljárását 1851 augusztus 25-én kegyellemmel megszüntetik. Őt is internálják, rendőri felügyelet alá helyezik, az ügyvédség gyakorlásától megfosztják. De 1856-ban ismét kap működési engedélyt Zomborban. Az októberi diploma után Bács vármegye tiszti főügyészévé választják, mikor is felszólal az októberi diploma ellen, annak érvénytelenségét hangoztatva. A kiegyezés után 1871 június 11-iktől 1876 augusztus 10-éig megyei főispán. 1884 június 13-án ismét országgyűlési képviselővé választják, most Zomborban. Budapesten 1887. november 3-án halt meg.

⁴⁰ Szabadffy Sándorról kevés adatunk van. A Vas vármegyei Szentgotthárd választotta képviselőjének a nemzetgyűlésbe. Ekkor ott városi tanácsnok volt. Világos után Bíró Antallal együtt kap kegyelmet, s eljárást megszüntetik. Az 1865–1867-es országgyűlésben ismét képviseli városát. A Radical-párt tagja.

⁴¹ Eszék város az 1848. évi V. tc. 5. §. A/6. pont szerint csak egyetlen képviselőt küldhetett a parlamentbe. Ez Freund Ferenc volt, ki ekkor 30-ad kerületi főfelügyelő volt a városban. „Franz Xaver Freund königl. Rath und Inspector, verlor aber on folge seiner Bethelligung als Deputirter am ung. Reichstage im J. 1848 seinen Posten” mondja Wurzbach Biographisches Lexikonja. Fia publicista volt, ki részt vett a bécsi forradalomban, minek következtében nyugdíjazták. Fia Zsidóváron 1818-ban született, november 1-én. Az apa irodalmilag is tevékeny volt 1849-ben aláírta a Radical-párt programját.

⁴² Tanay Mátyás oravicai esztergályosról van szó, ki mint csutorás mester folytattott ipart. Helysége követte követként a nemzetgyűlésbe. 1848 augusztus 7-én megválasztását az alsótábla igazolta. Ennek ellenére az ellen petíciót nyújtottak be, amelyet azonban a ház elutasított. Világos után ellene, ki a Radical párt ívét ugyancsak aláírásával látta el, megindul a hadi törvényszéki eljárás, de ezt ugyanakkor, mikor Bíró Antalét, megszüntetik.

⁴³ Az említett felsővidéki képviselő személyét — miután ilyen számos volt — egyéb adat ismeretének hiányában, beazonosítani nem sikerült.

⁴⁴ Szabadffy testvérének adatai ismeretlenek maradtak. Rónayé feltehetően Mihály volt (1813–1872).

⁴⁵ Haynau Julius Jakob Freiherr von, Kasselben született 1786. október 14-én. Korán katonai pályára lépett és szolgálata során sikerült úgy kitűnnie, hogy gyorsan emelkedett a rangsorban. Végig harcolva a monarchia hadjárait 1848-ban az olasz forradalom leverésére, a korábbi temesvári hadtestparancsnokot odavezénylik, miután nyugállományából önként jelentkezett ismét katonai szolgálatra. Eredményesen harcolt a császári ház javára, s kíméletlen eréllyel tartotta fenn a rendet a megszállt területeken. Mikor 1849 márciusában Brescia felázadt, elfojtotta a megmozdulást, és nők megkorbácsolásától sem riadva vissza, kapta a „Bresciai hiéna” utalt nevet. Mikor a magyarok visszafoglalták Budát, elhívták Venezia ostroma mellől és rábízták a magyar forradalom leverésének feladatát. Előrehaladását Pozsonyban, Győrben kivégzések kísérték, ostromállapot kihirdetése és féktelen szellemben fogalmazott proklamációk jelezték útját. Működésére a koronát a Latour hadügyminiszter megölésének évfordulóján fogantatosított pesti és aradi kivégzések tették fel. Hatalmának korlátozását nem tűrve, a bécsi minisztériummal is összekülönbözött, mire 1850 július végén felmentették állásából. Ez a magyar foglyokra váratlanul kedvező hatást eredményezett, mert Haynau hirtelen eltűnt ugyan egy széria Debrecent járt követet, de egyben mindannyiuknak úgy kezelezett meg, hogy büntetésüket teljesen elengedte és vagyonuk elkobzásától is eltekintett. Ez a kormányt kellemetlen helyzetbe hozta — ez volt Haynau célja — mert nem lehetett többé ezek után halálos ítéleteket hozni a sokkal kisebb bűnösséggel vádoltakkal szemben. Haynau ezután külföldi útra indult, hol mindenütt éreztették vele ellenszenvüket, de a császári ház ennek ellenére értékelte munkáját s Bécs díszpolgárává választotta. Ott is halt meg 1853. március 14-én. Széleskörű irodalmából érdemes felhívni (Schönhals Karl). Biographie des k. k. Feldzeugmeisters Julius Freiherr von Haynau, von einem Gaffengefährten. Graz 1853; és magyar vonatkozásban: Károlyi Árpád. Németújvári gróf Batthyány Lajos Főbenjáró nőre I–II.; Haynau album. Pesti Napló 1861. évf. 1. sz.; Reiner Bertalan. Haynau emlékek (In: Egvetértés 1889. évf. szept. 13–14 sz., — Érdekes olvasmány a róla készült regény: Jókai Mór. A hadi hadvezér.

⁴⁶ A rögtönbíráskodást és e bíróságok felállítását Haynau rendelte el Wienben 1849 október 10-én közzétett utasításával. Pesten azt 1849 október 16-án tették közzé. Szegedre november 19-én érkezett a november 9-ével felállított hadbíróságokról szóló rendelet, s azt nyomtatványon november 23-án tették közzé. L. Csm. Lt. Szeged város tanácsai iratai 1863 (1865) 1849 és 1957 (1075) 1849. sz.

⁴⁷ Hadbíró őrnagy, a hadbíróságok tanácsainak vezetője.

⁴⁸ Az osztrák hadvezetés a Magyarországon harcoló osztrák csapatok megerősítésére újabb erők útbaindítását határozta el. Emiatt forradalom tört ki Wienben, amelynek éle a hadügyminiszter, Latour Tehodor, Baillet grófja ellen irányult, ki nem volt hajlandó megakadályozni e csapatok indulását. A mozgalom szítását osztrák részről magyaroknak tulajdonították. Később a forradalom Windisch-Grätz által történt leverése után, annak részvevői nagy számban menekültek Magyarországra és alakítottak itt osztrák légiót, mely a szabadságharcban a magyarok oldalán harcolt. Haynau eme értesülésekre építve Latour megölésének napja évfordulóján 1849 október 6-án rendelte el „Az aradi tizenhárom” és gróf Batthyány Lajos, az első független magyar minisztérium elnökének e napi kivégeztetését.

⁴⁹ A pesti „Uj épület”-et, németül „Neugebäude”, még II. József császár építtette kórház, majd iskola céljára, később kaszánya céljára használták. A Lipótvár területén állt óriási épület volt ez, amelyet már a szabadságharc folyamán is részben börtönnek rendeztek be. A világségi fegyverletét után a kompromittáltak elijét ebben az épületben gyűjtötték össze és a politikai foglyok prominensei itt szenvedték el kivégzésüket Az épületet, amely körülbelül a mai Szabadság térre esne, 1898-ban lebontották.

⁵⁰ L. az 51. jegyzet.

⁵¹ Azok ellen, akik hadbírószági eljárás alatt állottak, szabadulásuk után helyhez kötött internálást rendeltek el, amely állandó rendőri felügyelettel járt. Személyükről rendszeresen visszatérően jelentést kellett tenni a megyefőnöknek. Minden későbbi megmozdulásnál, pl. az úgynevezett Makk-féle összeesküvés idején, elsősorban e személyek ellen jártak el újból. Zaklatásuk őket teljesen családjuk körére korlátozó visszavonultságra készítette.

³⁸ A 45. jegyzetben már említettük, hogy Mártonffy ellen az eljárást nem Bíró Antalával egy időben, hanem egy évvel később szüntették meg. Ugy látszik azonban, hogy már jóval hamarabb szabadult.

³⁹ L. 51. jegyzetet.

⁴⁰ A szabadságharc leverésével egyelőre az ügyvédi gyakorlat kérdéseivel a kormányzat nem foglalkozott. Erre alig volt szükség mert joformán minden ügyvéd valamilyen módon kivette részét a harcból, forradalomból, politikai életből, s ennek folytán mint kompromittált eljárás alá került, mely gyakorlata folytatásában ügyis akadályozta. Később azonban, az eljárások megszüntetése során egyre több ügyvéd tért vissza praxisához s mindazok, akik állami állásaikból kiestek, ha ügyvédi vizsgával rendelkeztek, az ügyvédi pályára léptek. 1852 július 24-én azután császári pátenst kaptak ki Magyar-, Horvát-, Tórország, a temesi bánság és a Szerb vajdaság területére kiható hatállyal, ügyvédi rendtartás tárgyában, mely jogszabály 1853 január 1-én lépett hatályba. Ez korlátozta az ügyvédség gyakorlását mindenki számára, aki azt 5 éve nem gyakorolta. A többiek új vizsgát voltak kötelesek tenni. Új esküt írtak elő, az ügyvédség folytatásának feltételeként, s elrendelték az ügyvédek igazolás alá vonását. Ez gyakorlatilag azzal az eredménnyel járt, hogy minden ügyvéd, aki magát a szabadságharc ideje alatt kompromittálta, eltiltatták a működéstől. Rendelet szövegét l.: Wenzel Gusztáv, Ideiglenes polgári perrendtartás stb., Pesten 1853, 18–32. p.

⁴¹ A bel-, de főleg a külpolitikai helyzet változása folytán az osztrák kormány engedményekre volt kényszerítve. Ennek látható jele lett az úgynevezett októberi diploma, a császár által 1860 október 20-án kibocsátott birodalmi alkotmány, amely Magyarországon lényegében visszaállította a 1848-as helyzetet a közigazgatás vonalán. Fél megoldás volt, amely sokak kritikáját kiváltotta. De megszüntetett a provizorium alatti helyzetet és az alkotmányos életre való visszatérés lehetőségét fitogtatta új életet hozott a politikai életbe. Mindenütt leköszöntek, vagy leváltották a megyei és törvényhatósági vezetőket és új választást tartottak. Ennek során a szabadságharc során kompromittált számos egyén került ismét vezető állásokba.

⁴² Az októberi diploma által életrehívott országos megmozdulás azonban megrémítette az osztrák kormányt, s félve a decentralizálódás folytán előálló közhatalmi helyzetből, igyekeztek az egységes irányítást kézben tartani. Evégből 1861 február 26-án újabb császári nyiltparancs tételét közzé, amely összbiradalmi tanács felállítását rendelte el. Miután e pátenst rendelkezése az alkotmány újbóli megnyirbálásával jártak Magyarországon, az újonnan választott, úgynevezett alkotmányos tisztviselők, a legtöbb helyen lemondottak állásaikról és ismét visszahúzódtak a politikai életből. Azok, akik mégis megtartották állásaikat, a közvélemény hátrányos ítéletét vívták ki, mi későbbi választások során gyakran mutatta hatását. A februári pátenst és a kiegyezés közé eső időtartamot nevezték általában „kis porvizorium”-nak.

⁴³ Milutinovics Szvetozár de Milovszky családjá 1796 november 18-án kapta nemességét. Ő maga 1849 decemberében lett Szabadka város tanácsnoka, 1865-ben pedig városbíró. A Bács vármegyei Tovarissván 1865 november 29-én országgyűlési képviselővé választották.

⁴⁴ Államügyész.

⁴⁵ Az 1867-es úgynevezett kiegyezésről van szó, amikor a nemzet megegyezett az osztrák kormányzattal és I. Ferenc József uralkodóval az alkotmányos élet visszaállítását illetőleg. A kérdésnek bő irodalma van, amelyből itt talán elég hivatkozni: Antall József, Eötvös József politikai hetilapja és a kiegyezés előkészítése 1865–1866 (In: Századok 99. évf. — 1995 — 6. sz. 1099–1130); u. a., Az 1867-es kiegyezés. Deák. Eötvös, Kossuth (In: Élet és Tudomány 22. évf. — 1967 — 7. sz. 291–294); Szabad György, Forradalom és kiegyezés választóján (1860–1861), Budapest 1967; Galántai József, Az 1867-es kiegyezés, Budapest 1967; Kovács Endre, Ausztria útja az 1867-es kiegyezéshez, Budapest 1968.

⁴⁶ Czorda Bódog (Félix) tanulmányai bevégeztével feltehetően jogot tanult és ügyvédi vizsgát tett. 1847 október 16-án a szabadkai országgyűlési követek mellé innokként küldik. Honvédként vett részt a szabadságharcban s ennek következtében Világos után besorozták az osztrák hadseregbe és Olaszországba irányították. Viszonylag hamar szabadult és 1852 június 7-én már Szabadka főjegyzője. 1858-ban városi képviselőtestületi tag. Először részt vesz Szabadka közéletében, városa lelkes fiakét tartják számon. 1859-ben síkra száll a gimnázium nyolc osztálya való növelése érdekében. 1860-ban illegális mozgalomba keveredik, minek következtében elfogják, Szegedre kísérik, majd Josephstadba viszik. De most is hamarosan kiszabadul. Az októberi diploma után főjegyzéssé választják meg, de már egy hónap múlva a város első kerületében országgyűlési képviselővé választják. A következő országgyűlésen is követe marad városának az országgyűlésen. Egyben főbírája városának. A Deák-párthoz csatlakozik. Később bírói pályára lép, gyorsan halad előre, s hamarosan az igazságszolgáltatás vezetői fiaként tartják számon.

⁴⁷ Más irodalmi közlemények szerint a szabadkai törvényszék elnöke lett.

⁴⁸ Lénárd (Lénárth) Máté Szabadka ismert, tekintélyes polgára. Háza közvetlenül a városházával szemben állt, úgy hogy István nádor bemutatókozó országjárása során e két épület közé állították fel diadalívét. 1848 május 30-iki választáson városi főjegyzés lesz. Ez év decemberében pedig főkapitány. 1849-ben vésztörvényszéki bíró. Ennek folytán Világos után Aradon fogságra vetik, majd a pesti Neugebaude lakója lesz, kötél általi halálra ítélik, mely ítéletet 15 évi sáncmunkára változtatják kegyelemből. Később főispán, Szabadka polgármestere volt.

⁴⁹ Horváth Boldizsár Szombathelyen 1822 január 1-én született. Iskoláit helyben, majd Sopronban végezte és jogot tanulni a győri jogakadémiára ment. Ügyvédi vizsgát tesz és 1843 decemberében iródát nyit Szombathelyen. Később városi főjegyzővé választják. A nemzetgyűlésbe képviselővé választják. Követi a kormányt Debrecenbe, Szegedre. Egyik aláírója Bíró Antallal a Radical-párt programjének. A függetlenségi nyilatkozat után Országos Főtörvényszéki bírává nevezik ki. Mikor 1848-ban István nádor elhagyja az országot Kossuth Lajos vizsgáló bizottságot rendel ki a nádori ira-

tok átvizsgálására. Ennek tagja Horváth is. Nem nemesi származású. Világos után fogságra vetik, hadi törvényszék elé állítják, de Bíróval egy időben részesítik kegyelemben, megszüntetve az ellene folyó eljárást. Haza engedik, ismét folytatja ügyvédi gyakorlatát. Részt vesz az Országbírói értekezleten. 1865-ben ismét képviseli városát az országgyűlésben. 1867-től 1871-ig igazságügyminiszter és számos reform tervezője, szervezője, megvalósítója. 1848-tól 1891-ig Temesvárt képviseli az országgyűléseken. Szombathelyen — a Budapesten 1898 október 28-án történt elhalálozását követően — szobrot emeltek emlékének. Mint jogtudós, költő és író is jelenős volt.

⁷⁸ Ez évben — a jelek szerint — Bíró Antal a spiritizmus hívévé szegődött. Valószínű, hogy tagja is lett a Kardec Allan, francia származású, amerikai spiritisza által az evangéliumi eszmékre alapított spiritisza mozgalomirányzat budapesti propagálására Grübhut Adolf orvos és báró Vay Ödönné szül. Wurmbrand Adelaida által alapított „Szellembúvárok pesti Egyesületé”-nek. A spiritizmus bőséges irodalmára csak utalunk, szocialista méltatását a szegedi származású pszichiáter Király József adja „Mi a spiritizmus?” című, Budapesten 1960-ban megjelent munkájában. — Az idézet Horáciustól származik és helyesen: „non omnis moriar” — nem halunk meg egészen.

⁷⁹ Báró Vay Ödönné szül. Wurmbrand Adelaida grófnő, született Ronjicán 1840-ben. A magyar spiritizmus egyik megalapítója. Élénk szervező és irodalmi tevékenységet fejtett ki a mozgalom érdekében. Számos spiritisza tárgyú könyve jelent meg. Ronjicán 1925. május 24-én halt meg.

alapján, hanem a terepen gyűjtött adatok alapján, az élő nyelvhasználatot követve, az ember viselkedését figyelve lehet csak igazán megalapozott, valós értékű következtetéseket levonni. Ilyen alapelveket követve Steinitz mind a nyelvtudomány, mind a folklór és etnológia terén maradandót alkotott. Rögtön meg kell említenünk, hogy dolgozataiban, az egy-két lapnyiakban, de a könyvekben is következetesen vallotta a rendszerszerűség elvét. Ő volt a finnugrisztikában az első nyevtudós, aki fonológiai kutatásokat végzett és általában hangoztatta a rendszerszerűség elvét. Szövegkiadványai mindig a legkorszerűbbek voltak. Gyűjtőnaplója nagyon szépen tükrözi azt az igényességet, pontosságra, megbízhatóságra törekvést, melyekkel adatszolgáltatóit, de önmagát is alapos munkára kötelezte szöveggyűjtéskor, szójegyzékek készítésekor, nyelvtani adatok vagy folklór szövegek, szokások, hiedelmek stb., elmondásakor, illetve rögzítésekor.

Steinitz eredményei még ma is élnek, állandóan hivatkoznak mind néprajzi, mind nyelvészeti dolgozataira, osztják, vogul szövegeire, szójegyzékeire, etimológiáira. De megtörtént az is, hogy egyes állításai nem találtak egyöntetű elfogadásra, vitába szálltak vele, mint pl. a finnugor magánhangzók történetével kapcsolatban, mikor is Beke Ödönnel, Lakó Györggyel, de különösen Erkki Itkonennel folytatott vitát az őscseremisiz és ősspermi magánhangzórendszerrel kapcsolatban. Ezek a viták azonban elegánsak, „sine ira” folytak, a szakma területén mozogtak, a legkisebb megbántottság, sértődöttség sem csendül ki a válaszokból. Steinitz úgy fogta fel a vitázók megjegyzéseit, hogy együtt, közösen keresik a legjobb, a legmegfelelőbb megoldást a finnugor vokalizmus történetének végleges megírásában.

Ha a most megjelent IV. kötetet olvassuk, akkor nyelvészeti, kimondottan nyelvi jelenségekkel foglalkozó dolgozatokat és néprajzi témájúakat különböztethetünk meg. A dolgozatokban a már Steinitz előtt megjelent szakirodalomra hivatkozás a szakirodalom alapos ismeretéről tanúskodik. Az illető témával foglalkozó magyar szerzőket is jól ismeri, hivatkozik rájuk, vitatkozik velük.

Mivel ezek a tanulmányok szakköröben már régen bírálóikra találtak, azaz rögtön megjelenésük után igen pozitív kritikában részesültek, általában nagy elismeréssel szóltak róluk, illetve beépültek a tudományos munkákba, itt és most újra részletesen elemezni és méltatni nem szükséges őket, csak néhány mondat erejéig térnénk ki néhány tanulmány tanulságaira.

A Magánhangzóilleszkedés az osztjákban c. tanulmányban Steinitz élő nyelvi adatok alapján először tárgyalja az osztjákban a főnévi és igei ragozásban megnyilvánuló magánhangzóilleszkedés élő rendszerét. Előtte vagy tagadták, vagy meg sem említették a magánhangzóilleszkedést az osztjákban.

A medveénektől a Leninről szóló énekig a Gyűjtőúton Szibériában c. könyv részletében hiteles képét kapjuk a chantik/osztjások medveünnepségeinek. Megtudjuk, hogy a 4—5 napig tartó ünnepségen, a medvetoron az egész falu részt vesz, de nemcsak mint néző, hanem mint aktív résztvevő, mint tevékeny művész. Mindenki a saját műfajában jeleskedik. Van, aki dalol, van, aki mesét mond, táncol, jeleneteket rögtö-

Penavin Olga

**Wolfgang Steinitz:
OSTJAKISCHE ARBEITEN,
BAND IV.
BEITRÄGE ZUR
SPRACHWISSENSCHAFT
UND ETHNOGRAPHIE,**

(Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.)

Az I. és II. kötet után a Magyar Tudományos Akadémia és az NDK Tudományos Akadémiája együttműködésének eredményeképpen kezünkben tarthatjuk W. Steinitz nyelvészeti és néprajzi vonatkozású tanulmányait és az 1935-ben az osztjakokhoz tett expedíció naplóját tartalmazó IV. kötetet is. A IV. kötet a III.-at megelőzve jelent meg, mintegy bevezetésképpen a III. kötethez, amely az 1935-ös expedíció termékeit tartalmazza, azaz a nem kis fáradsággal gyűjtött, felvételezett és lejegyzett meséket, dalokat, találós kérdéseket.

W. Steinitzről nem egyszer állapították már meg, hogy a finnugor nyelvészettel és néprajzzal foglalkozó tudósok között az egyik legnagyobb hatású tudós. Nemcsak a nyelvtudomány, a lingvisztika kérdései foglalkoztatták, a nyelvnek nemcsak az interperszonális kommunikatív szerepével foglalkozott, hanem a nyelvet használó emberrel is, az ember társadalmi helyzetével, szerepével, foglalkozásával, testi-lelki megnyilvánulásaival, hitvilágával, zenéjével táncával. Egyszóval a komplett, az egész ember érdekelte már kora ifjúsága óta. Mivel már korán, 18 éves korában rádöbbsent arra — egy szüleinek írott levél tanúsága szerint —, hogy mint nyelvész hasznosabb lehet, mint jogász (a szülők ezt kívánták), sőt még az is világos volt előtte, hogy germanisztikával nem foglalkozhat, mert azt nem lehet összekötni a néprajzzal, ezért az indogermanisztikán át a finnugor nyelvekhez jutott el, így specializálta magát a finnugor hangtörténetre. A finnugor nyelvek közül is az aránylag primitív körülmények között, írásbeliség nélkül, a szóbeliség fokán élő obiugor nyelveket beszélő chantik és manysik vonzották. Miért? Azért — mondja —, mert ezek a kis népek 100 év alatt eltűnnek, asszimilálódnak. Kötelességünk megmenteni a még menthetőket. Ez tette az osztják nyelv és kultúra szinte tökéletes ismerőjévé, ezért vált az osztják nyelv és kultúra élete nagy témájává. Ezért szentelte szinte egész tudományos működését az 1939-ben 23 ezer lelket számláló, Ob folyó menti osztjakoknak. Szívós kitartással, rendszerességgel, önfegyellemmel, felelősséggel végezte gyűjtőmunkáját a terepen, mert tudatában volt annak a fontos felismerésnek, hogy nem az íróasztal mellett kiötlött elméletek

KÖNYVEKRŐL

nöz, zenél stb. A medvénekek és más állaténekek különösen kedveltek, nyirfahéjból készült álarcot viselő énekesek adják elő, az állat mozdulatait, hangját utánozzák. Az idei Finnugor Kongresszuson magam is részt vettem a Vogul színház előadásán, mely a medveünnepi eseményeket mutatta be. (Artturi Kannisto és más XIX. századi jeles gyűjtő feljegyzései alapján készítették elő előadásukat.)

A medveünnepség tulajdonképpeni műsora azzal kezdődik, hogy az elejtett állatot megnyúzzák, „kigombolják”, „leveszik subáját”, bölcsebbe helyezik, kitömik a bőrét, szánon vidám ének- és zeneszó mellett hazaviszik. Odahaza posztókkal, selymekkel feldíszítik, a szoba szent sarkában egy alacsony asztalra helyezik, úgy helyezve el a fejét, hogy a neki szánt ünnepséget figyelhesse, láthassa. Mindenki eszik, iszik. Közben megvendégelik a medvét is, ételt, italt helyeznek elébe: tésztából készült lúd, rénszarvas, hal alakot és egy pohárkában vodkát.

Az evés, ivás után megkezdődik a medve szórakoztatása, kiengesztelése. Haláláért az oroszok okolják, mert az készítette a puskát. A szerencsés vadász, aki a halálos lövést adta, és társai dalban elmondják a medve életét, halálának körülményeit, de úgy mondják, mintha maga a medve vallana saját magáról. Őn-formát használnak az énekesek, még dialógust is alkalmaznak. Ezután táncolnak, színjátékokat, szatirikus bohózatokat mutatnak be álarcos férfiak. Ezek a bohózatok néha egészen triviálisakká válnak. Kedvenc téma az orosz adószedő rászédése, az öreg férj fiatal feleségének szexszel való gyógyítása, a keresztény pap és a sámán meg a bálvány versengése az emberért stb. A néphagyományt magába tömörítő s hajdan egész Észak-Euráziában elterjedt medvekultusz az osztjákok és vogulok hitvilágáról, vallási elképzeléseiről, mindennapjairól vall a „művészet” nyelvén.

A szibériai osztjákok *totemizmusáról* szólva elmondja a szerző, hogy az osztjákok két frátriára oszlottak, a mőš és a por frátriára, melyekre jellemző volt az exogámia. A frátriák több nemzetségből, azaz vérrokonok csoportjából tevődtek össze. Minden nemzetségnek saját neve van, ami a totemisztikus állatösre utal (hód, medve, jávorszarvas). A totemállatot, „akiben” a nemzetség szelleme él, a nemzetség tagjai nem ölheték meg, húsát sem fogyaszthatták el, mert tabu volt, áldozatot mutatnak be neki, hogy elnyerjék támogatását, segítségét a halászhoz, vadászathoz.

A *szamojéd jövevényszavak az obiugor nyelvekben, Szelkup jövevényszavak az osztjákokban, Tatár jövevényszavak az osztjákokban és vogulban, Osztják jövevényszavak az oroszban, Török jövevényszavak a osztjákokban* c. tanulmányokban a történelmi, gazdasági, politikai, kulturális és nyelvi kontaktusok példamutató elemzésével jut el szerzőnk az egyes jövevényszavak felsorolásához és etimológiájuk kiderítéséhez.

Rendkívül érdekes a *Vadász tabunyelv és argó* c. tanulmány. Az osztjákok minden nyelvjárásában létezik pl. egy medvenyelv, melyben tilos megnevezni az okossága, ereje miatt nagyrabecsült medvét, testrészeit, cselekedeteit, a vadászathoz részt vevő férfit, fegyverét és más fontos eszközeit, a sítalpat, edényeit, kutyáját, a medveünnep evőeszközét, a padot a medvétől megsértett tehenet, lovat stb. Ezek normál nyelvi szavai, elnevezései helyett más szót használnak. A helyettesítő szavak

lehetnek metaforák, szóösszetételek, deformált szavak, jövevényszavak, származékok stb. Egyesek szerint azért van szükség erre a titkos nyelvre, hogy az állat meg ne értse a mondottakat. Steinitz szerint a tabunyelv és az argó funkciója azonos, fontos dolgokat úgy elmondani, hogy a környezet ne értse. Egyfajta titkos nyelv a vadászok csoportnyelve is, eszköz és fegyver létük megőrzésében.

A *finnugor rokonsági terminológia rendszere* c. tanulmányban az öcs — báty, hűg — néne szembenállás meglétéről is szó esik. Ez a szembenállás megtalálható a finn nyelv és legközelebbi rokonai (észti, lívi) kivételével minden finnugor nyelvben. A szerző leszögezi még, hogy a nemzeti rokonság több ellentétpárra oszlik: férfi — női, öregebb — fiatalabb, lineáris — kollaterális ellentétpárra. Van még házassági rokonság. Ez elég komplikált, mert az osztjákoknál 2 asszony, 2 feleség él a házasságban, s ez visszatükröződik a rendszerben is. A házassági rokonság egyébként lehet direkt rokonság (férj, feleség, anyós, após, sógor) és indirekt: a direkt rokonság nemzetsége. Ez a rendszer jóval komplikáltabb az európai rendszernél. Hogy a finnugor rendszert megértsük, nem elég a biológiai szempontokat tekintetbe venni, hanem a társadalmi, a szociális jelentésre is figyelni kell.

A kötet szinte legérdekesebb fejezete az 1935 júliusától októberig az osztjákokhoz tett gyűjtőút naplójegyzeteit tartalmazza. A 75 kézirásos oldalnyi és több függelékből álló naplót folyamatosan levélben küldte el feleségének Leningrádba. Ezekből a feljegyzésekből tisztán és világosan magunk elé képzelhetjük a tudós gyűjtőt, a tanárt, a családapát, a politikailag aktív és meggyőződéses kommunistát, a magánembert. Megismerjük a mindennapi gyűjtőmunka apró-cseprő örömeit, bosszúságait, a gyűjtőnek a jó és alkalmas adatszolgáltatóval folytatott gyors és eredményes munka felett érzett örömét, a buta, értetlen, gyorsan és rosszul, érthetetlenül beszélő adatszolgáltató miatti bosszúságát. Magunk előtt látjuk a gyomrát fájlaló, lázas beteg gyűjtőt, a vendégségben a vodkát kénytelenségből felhajtó gyűjtőt, a gyűjtőt, akit gyötörnek a szünyogok, a földön háló, a primitív körülmények miatt napokig nem borotválkozó, hetekig nem fürdő embert, aki szívből örül olyan apróságnak, hogy végre ágyban alhat, megfürödhet, fehérneműt válthat és tisztességesen ellátják, postát kap és küldhet, tisztaság, rend van körülötte. Látjuk, hogyan örül a medveünnepen való részvételnek, a sikeres és jól hallható fonográffelvételnek, a végre pontosan lejegyzett szövegnek, mesének, dalnak, a nehezen kibogozható rokonsági rendszer megfejtésének, valamelyik grammatikai alak felfedezésének, illetve megmagyarázásának, a szent helyek meglátogatásának, ahol még látszik az áldozati ló maradványa. Látjuk, mennyire gyönyörködik a szép hegyekben, a teliholdban, a csodálatosan szép naplementében, a hófehér hattyúkban, a sok madárfajtában, a gyermekekben, a szép és kecses zeneszerszámokban. A jegyzetekből tudjuk, hogy milyen nagy volt az öröme, mikor meglátogathatott egy régi osztják temetőt, részt vett a temetőben tartott toron, fényképezhetett kedvére, iskolát, kolhozot látogathatott s örült annak a csekélységnek, hogy van egy asztala, ahol kitegegetheti könyveit, papírjait és dolgozhat. A napló azt is elárulja, hogy a legnagyobb örömet, megkönnyebbülést, felszabadulást a nyomasztó

gond alól „az expedíciónak a vége” jelentett. Az eredménnyel meg lehetett elégedve: 30 füzet kb. 1000 oldalnyi feljegyzés 51 jurtából, 30 mese, 45 dal, 20 találós kérdés, 5 elbeszélés, 60 elnevezés, 31 fonográffelvétel, 160 fénykép szép teljesítmény az aránylag rövid idő alatt.

A naplót a füzetekben található anyag jegyzéke egészíti ki, Steinitz felvételei és munkáinak bibliográfiája zárja le a kötetet.

A szép, hibátlan kiállítású könyv az Akadémiai Kiadó jó hírnevét öregbíti. A IV. kötet kiállítása semmiben sem marad el az I. és II. kötet kiállításától.

Matijevics Lajos

MAGYAR CSOPORTNYELVI DOLGOZATOK 1.

(Hajdú Mihály: *A csoportnyelvekről*, Budapest, 1980. Kiadja az ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke valamint a MTA Nyelvtudományi Intézete)

„Új sorozatot indított az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke, valamint a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete”. Ezeknek az új füzeteknek az a célja, „hogy közzé tegyék mindazt a népnyelvi, nyelvjárási, regionális köznyelvi, szaknyelvi stb. értéket, amely szakdolgozatokban, doktori disszertációkban, néprajzi és nyelvjárási pályázatok pályaműveiben megmentésre kerül ugyan, de publicitásra nem számíthat.” — olvashatjuk Hajdú Mihály első mondatait a bevezetésben. Bár a kiadványokból már három szám érkezett hozzánk (Németh Marietta: A mályinkai szénégetés szakszókincse, 2; és Túri Teodóra: A kisbéri szíjgyártás szakszókincse, 3.), ez alkalommal csupán az elsővel foglalkozunk részletesebben. Már csak azért is összpontosítottuk figyelmünket a sorozat első füzetére, mert itt találjuk meg összefoglalva azokat az álláspontokat és nézeteket, amelyek a nyelvtudomány viszonyulását igyekeznek feltárni a csoportnyelvekhez. Ugyanakkor itt foglalja egybe Hajdú Mihály a csoportnyelvek mai helyzetét, értékelését, miközben több történeti tényre és igazságra is fényt derít velük kapcsolatosan.

Nem lesz hiábavaló kiindulni egy nem éppen kecsegtető adatból, amikor a csoportnyelvek iránti magatartásunkról szólunk. Scheiber Sándor (A Magyar Nyelv III. 230. old.) ismertetőjében felhívja a figyelmet, hogy legrégibb tolvajnyelvi szójegyzékünket már kilencszer közzétették (Dugonics András, Sima Ödön, Mochnick Károly, Györffy István, Balassa József háromszor is, Szirmay István és Zolnay Vilmos). Nos, ezek után felmerül a kérdés, hogy erre azért kerülhett-e sor, mert a főszerkesztők valahányszor újdonságként kezelték a szójegyzéket, vagy a közzevőkben élt állandóan olyan szorongás, hogy sem a közvélemény, sem pedig a nyelvtudomány nem értékelte kellőképpen a cikket, s minden megjelentetés tulajdonképpen újabb felhívás is volt a további teendőkre és feladatokra. Ha átolvassuk Hajdú Mihály hosszú tanulmányát, azaz nagyító alá vesszük a Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 1. számú füzetét, akkor megközelítő feleletet kapunk e kérdésekre. A hatvan oldalas

füzetből az derül ki, hogy még számtalan kétely, még nagyon sok kérdés tisztázatlan maradt a csoportnyelvekről mindeztáig. Első, és egyben a leglényegesebb fontosságot éppen ezért tanúsíthatunk e tanulmánynak, mert megpróbálja — s jó hozzáállással — elindítani a legégetőbb kérdések tisztázását. A nyelvi csoportok és a nyelvhasználati különbségeik fejezetben a csoport fogalma mellett két olyan kérdéskört sikerül jól megvilágítania, mint a csoportnyelv és a nyelvjárás, valamint a csoportnyelv és a nyelvtörténet viszonya. „A nyelvtörténeti kutatások folyamatában igen nehéz tekintettel lenni a csoportnyelvi vonatkozásokra, s csak az utóbbi időszakok nyelvi vizsgálatai teszik ezt könnyebbé... a nyelvm emlékek nyelvcsoporthoz való kötése már nem valósítható meg ezekkel kapcsolatban” — mondja Hajdú Mihály.

Másik lényeges, s nagyon időszerű kérdés a bevezető tanulmányban a csoportnyelv sajátosságainak a feltárása. Még mindig vitatott kérdése a nyelvtudománynak, hogy a csoportnyelvek elnevezés vagy az ilyen megnevezések, mint katonanyelv, orvosi nyelv, diákn nyelv helytállóak-e, nem szorulnak-e helyesbítésre, mivel felépítésükben nem térnek el attól a nyelvtől, amelyikhez tartoznak, csupán szókincsük változott meg, arra szorítkoznak és vonatkoznak a különbségek. Hajdú Mihály részletesen, példák segítségével próbálja igazolni „A nyelvi jelek típusainak csoportnyelvi sajátosságai” fejezetben, hogy bizonyos körülmények között és sajátos esetekben nemcsak a szókincse, hanem a hangrendszer és a mondatn is megváltozhat egy-egy csoportnyelvnél. S ezzel újabb kérdéskört igyekszik elindítani mindazokban, akik alapos ismerői a csoportnyelvek-struktúrájának. Kár, hogy nem fejtegeti részletesebben ezt a kérdést, s nem mutat rá a nyelvtudomány és a nyelvészek által is elfogadott megkövesedett felfogásokra és sérthetetlen szabályokra. Feltételezzük, hogy e kérdéskör tisztázásának megvalósításaira helyet adnak a későbbi füzetekben és dolgozattémákban a szerkesztők. Nem utolsó szempont annak a tisztázása sem, hogy mindmáig miért nincs egy argószótára a magyar nyelvnek, s miért maradtak csak töredékek, rövid szójegyzékek egy-egy csoportnyelvből, s hogy miért olvashattunk csupán az utóbbi években több csoportnyelvi tanulmányt a Magyar Nyelv, a Magyar Nyelvőr és más folyóiratok lapjain. Reméljük, hogy a csoportnyelvi dolgozatok beindítása nem marad meg csak az indulási és a kezdeti stádiumban, hanem koncepciójához méltón követi elképzeléseinket és tenni-valóinkat.

Végezetül hadd hívjuk fel a figyelmet még egy lényeges mondatára Hajdú Mihálynak:

„Amennyiben országhatárainkon kívülről olyan témájú és minőségű dolgozatot kapunk, amely beleillik a sorozatba, és amelynek kiadása hasznos, szükséges, vállaljuk a megjelentetését ugyanazokkal a feltételekkel, mint a hazai kutatók munkáit.” Ezek után nem leszünk szerények, és valóban nagyon sokat várunk ezektől a dolgozatoktól.

IN MEMORIAM

Jung Károly

Tóth Ferenc
(1940—1980)

Tragikus hirtelenséggel, a szó legigazibb értelmében váratlanul távozott el körünkől Tóth Ferenc, jugoszláviai magyar költő és folklorista. Az ember lidérces álomnak tartja a korai baráti telefonhívást, hogy Feri, akivel még tegnapelőtt a további néprajzi tennivalókat vettük számba, legfrissebb gyűjtéseinket beszéltük meg, tegnap óta nincs többé. Sajnos, szép halál nincs, minden halál kegyetlen, de ha lenne, azt mondhatnánk: Tóth Ferencet munkája végzése közben érte el a végzet: az Újvidéki Televízióval néprajzi tárgyú kisfilmek forgatására készülve járta Bácska számára immáron végzetes utait.

Hihetetlen, hogy egy ígéretes életút, amely annyi mindent tartogatott volna még művelődési és irodalmi életünk számára, egy pillanat alatt lezárult; kegyetlen hirtelenséggel lezárult. A férfikorba lépő alkotó és tudományos kutató életműve tört derékba; torzó maradt. Ez a torzó azonban — ahogy az ember gyarló emlékezetét hirtelen kézikönyvek adataival próbálja egybevetni — mégis figyelmet érdemlő, olyan, amely maradandó értéke nemzetiségi tudományos életünknek és irodalmunknak is.

Tóth Ferenc költőként indult pályáján, s megmaradt költőnek haláláig, hisz éppen az idén jelent meg legújabb verskötete, a *Csontomiglan*, *csontodiglan*, amelyben — úgy látszott — a magyar népköltészet ihlető hajszálgökörei titokban szivárogtatták át éltető nedveiket költészetébe. Persze, immáron már az irodalomtörténet lesz az, a jugoszláviai magyar irodalom története, amely összegezi a négy verskötet hozadékát irodalmunk számára. A hűvös összegezés mondja majd meg, hogy igazunk volt-e akkor, amikor Tóth Ferenc költészetében inkább a szemlélődő, művesség felé hajló, halkszavú poétát láttuk, s irodalmunk jelene részének véelve nem is mindig figyeltünk rá.

Topolyai pedagógusi tevékenység után került a Hungarológiai Intézetbe, ahol hivatásos folkloristaként foglalkozott a jugoszláviai magyarság népköltészetének, hagyományainak vizsgálatával. 1975-ben jelent meg a *Kálmány Lajos nyomában* című kötete, amelyben a századforduló nagy magyar gyűjtőjének nyomdokain haladva vette számba azokat a népköltészeti alkotásokat, amelyek a Bánátban még élnek. Ugyanolyan buzgalommal gyűjtötte a népballadát, mind a népmesét, s csak sajnálhatjuk,

hogy népszokáskutatása (elsősorban Bánát jeles napi szokásvilága foglalkoztatta) befejezetlen maradt. Ő volt az egyetlen jugoszláviai magyar tudományos kutató, aki hivatásszerűen foglalkozott néphagyományunk gyűjtésével és feldolgozásával, éppen ezért tőle várhatta volna a szakma és művelődési életünk a sokáig feldolgozatlan területek feltérképezését.

Öt könyve jelent meg haláláig, a két említetten kívül még három verskötet: az *Ősztől tavaszig* 1961-ben, a *Vörös madár* 1966-ban és a *Halál a síkban* című, amely 1970-ben hagyta el a sajtót. A színműirodalom is vonzotta, *Jób* című 1971-ben kiadott drámáját fellendülő jugoszláviai magyar színműirodalmunk jeles alkotásaként tartják számon.

A jugoszláviai magyar folklórkutatás fontos feladata, hogy Tóth Ferenc hagyatékát és gyűjtéseit megmentse, számon tartsa és felhasználja, hisz tudjuk, hogy nagy anyaggal rendelkezett, amelynek minden adata fontos lehet. Ugyancsak immáron ránk hárul a feladat, hogy posztumusz műként kiadjuk kéziratában nyomdakész topolyai balladagyűjteményét is.

E SZÁM MUNKATÁRSAI

DR. HABERMANN GUSZTÁV, HELYTÖRTÉNETI KUTATÓ — SZEGED; DR. HOPPAL MIHÁLY, TUDOMÁNYOS KUTATÓ — BUDAPEST; JUNG KÁROLY MGR. LEKTOR — ÚJVIDÉK; LÖRINC PÉTER NY. EGYETEMI TANÁR — ÚJVIDÉK; DR. MATIJEVICS LAJOS, EGYETEMI RENDKÍVÜLI TANÁR — ÚJVIDÉK; DR. PENAVIN OLGA, EGYETEMI TANÁR — ÚJVIDÉK; SIMONYI MÁRIA MGR. KÖZÉPISKOLAI TANÁR — BECSE.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

<i>Lőrinc Péter</i> : A bánáti történetírás története a XIX. és a XX. században	5
<i>Hoppál Mihály</i> : Szöveg, emlékezet és szájhagyomány	23
<i>Penavin Olga</i> : A realiztikus folklór egy terméke, Dora Emil verses beszámolója katonáskodásáról	37
<i>Matijevics Lajos—Veselinović Šulc Magdolna</i> : Mátyás király alakja egy mai bácskai mesemondó mondáiban	77
<i>Simonyi Mária</i> : Újvidéki Hírlap, 1891—1905	95

DOKUMENTUM

<i>Habermann Gusztáv</i> : Bíró Antal Életem lefolyásának rövid vázlata . . .	113
---	-----

KÖNYVEKRŐL

<i>Penavin Olga</i> : Wolfgang Steinitz: Ostjakische Arbeiten, Band IV . . .	133
<i>Matijevics Lajos</i> : Magyar csoportnyelvi dolgozatok 1.	139

IN MEMORIAM

<i>Jung Károly</i> : Tóth Ferenc 1940—1980	143
--	-----

SADRŽAJ

STUDIJE

<i>Lőrinc Péter</i> : Istonijat banatske istoriografije	5
<i>Hoppál Mihály</i> : Tekst, memoriije i usmeno predanje	23
<i>Penavin Olga</i> : Jedan proizvod realističkog folklor — stihovano saopštenje o vojničkom životu Emila Dore	37
<i>Matijevics Lajos — Veselinović-Šulc Magdolna</i> : Kralj Matija po kazivanju savremene mađarske pripovedačice u Bačkoj	77
<i>Simonyi Mária</i> : „Újvidéki Hírlap” (Novosadski vesnik) 1891—1905. . . .	91

DOKUMENTI

Habermann Gusztáv: „Kratka skica mog životnog toka” od Antala Biroa 113

PRIKAZI

IN MEMORIAM

Jung Károly: Ferenc Tot 1940—1980 143

INHALT

STUDIEN

<i>Lőrinc Péter: Die Geschichte der Historiographie von Banat</i>	5
<i>Hoppál Mihály: Text, Gedächtnis, mündliche Überlieferung</i>	23
<i>Penavin Olga: Ein Erzeugnis der realistischen Folklore: eine versifizierte Mitteilung über das militärische Leben von Emil Dora</i>	37
<i>Matijevics Lajos—Veselinović-Sulc Magdolna: König Matthias in der mündlichen Übertragung einer heutigen batschkaer Erzählerin</i> . . .	77
<i>Simonyi Mária: „Újvidéki Hírlap” (Neusatzer Nachrichten) 1891—1905</i> . .	91

DOKUMENTE

<i>Habermann Gusztáv: Antal Biro's „Ein kurzer Entwurf der Geschichte meines Lebens”</i>	113
--	-----

BÜCHER

IN MEMORIAM

<i>Jung Károly: Ferenc Toth: 1940—1980</i>	143
--	-----

CONTENTS

STUDIES

<i>Lőrinc Péter: The history of the Banat historiography</i>	5
<i>Hoppál Mihály: Text, memory and narratives</i>	23
<i>Penavin Olga: A product of realistic folklore: a versified communication on the military life of Emil Dora</i>	37
<i>Matijevics Lajos—Veselinović-Sulc Magdolna: King Matthias in the legends of a contemporary narrator of Batchka</i>	77
<i>Simonyi Mária: „Újvidéki Hírlap” (Újvidék News 1891—1905)</i>	91

DOCUMENTS

Habermann Gusztáv: Antal Biro's „A short outline of my life”. . . . 113

REVIEWS

IN MEMORIAM

Jung Károly: *Ferenc Tot* 1940—1980 143

